

Julia H. Hiorthøy

En "stjålet" kulturarv?

En kritisk diskursanalyse av hvordan mayasivilisasjonens kollaps har påvirket dagens eierskap og forvaltning av kulturarven

Masteroppgave i Arkeologi

Veileder: Marek E. Jasinski

Mai 2020

Julia H. Hiorthøy

En "stjålet" kulturarv?

En kritisk diskursanalyse av hvordan mayasivilisasjonens kollaps har påvirket dagens eierskap og forvaltning av kulturarven

Masteroppgave i Arkeologi
Veileder: Marek E. Jasinski
Mai 2020

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier



Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg hvordan mayasivilisasjonens kollaps og reorganisering har påvirket dagens eierskap og forvaltning av den materielle kulturarven. Til tross for at den forhistoriske mayasivilisasjonen omtales som kollapset, er ikke mayaene et forsvunnet folk. Mayaene er i dag en urbefolkning som utgjør minst syv millioner mennesker. Majoriteten av denne befolkningsgruppen er i stor grad preget av både fattigdom og marginalisering. De har få eller ingen rettigheter knyttet til sin egen kulturarv. En kollaps av tidligere samfunnsstrukturer kan ha ført til et brudd i kontinuitet mellom forhistoriens maya, historiens maya og nåtidens maya. Dette kan ha påvirket deres rolle i den moderne kulturminneforvaltningen.

Oppgavens problemstillinger er som følger: (1) Når kollapset mayasivilisasjonen, og hva var de utløsende årsakene?, (2) Hvordan reorganiserte mayasivilisasjonen seg etter kollapsen?, og (3) Hva slags betydning har mayasivilisasjonens kollaps for dagens eierskap og forvaltning av den materielle kulturarven, og hvordan påvirker dette den moderne mayabefolkningen?

Ved å bruke den sosial-økologiske systemteorien og en kritisk diskursanalyse, skal oppgaven undersøke hvordan hendelser i fortiden har påvirket hvordan vi identifiserer, tolker, verdsetter, forvalter og bruker den materielle kulturarven i nåtiden.

Abstract

This thesis will address what significance the Maya civilization's collapse and reorganization has on today's ownership and management of the material cultural heritage. The Maya civilization is considered to have collapsed, but the Mayans are not a lost people. Today the Mayans are an indigenous group of at least seven million people. The majority of this population is largely characterized by poverty and marginalization. They have few or no rights to their own material cultural heritage. A collapse of past social structures may have led to a breach of continuity between the prehistoric Maya, the historic Maya and the present Maya. This may have influenced their role in the modern cultural heritage management.

The thesis' research questions are as following: (1) When did the Maya civilization collapse, and what were the causes?, (2) How did the Maya civilization reorganize after the collapse?, and (3) What is the significance of the collapse of the Mayan civilization for today's ownership and management of the material cultural heritage, and how does this affect the modern Maya population?

Using socio-ecological systems (SES) and a critical discourse analysis (CDA), this thesis will examine how events in the past have influenced how we identify, interpret, value, manage and use the material cultural heritage in the present.

Forord

Jeg visste at jeg ville bli arkeolog etter mitt første møte med arkeologisk kulturarv i Pompeii i en alder av syv år. Det er derfor en glede å endelig ha fullført en masterutdanning i faget etter så lang tid. Det å få jobbe med en oppgave tilknyttet mayasivilisasjonen har vært ekstra spennende ettersom det så lenge jeg kan huske har vært et interessefelt. Det var også fint å kunne bruke forhistorien til å adressere sosiale og kulturelle utfordringer i nåtiden. Dessverre ble innspurten på et ellers fint studieløp markert av en pandemi (COVID-19), som resulterte i strenge tiltak og restriksjoner både fra NTNU og den norske stat. Dette påvirket tilgang til viktige ressurser (lesesal, bibliotek, fysiske møter med veiledere og andre nøkkelpersoner, etc.) som ble en stor utfordring underveis i arbeidet. Jeg er derfor stolt av å ha levert på normert tid til tross for disse uforutsette omstendighetene.

Det er en rekke mennesker som har vært avgjørende for gjennomførelsen av denne masteroppgaven, og disse fortjener anerkjennelse. Først og fremst vil jeg gjerne takke hovedveilederen min, Marek E. Jasinski, for forslag til oppgave og gode tips og råd underveis i arbeidet. Uten han ville ikke denne oppgaven ha blitt skrevet. Jeg vil også takke biveilederen min, Terje Brattli, for forslag til litteratur og gode råd knyttet til UNESCO, generell kulturminneforvaltning og den kritiske diskursanalysen. Begge veiledere var avgjørende på veien videre når jeg stod fast i oppgaven og hadde behov for en liten dytt i riktig retning. Begge var også til stor hjelp når det kom til vurdering av sluttproduktet.

Takk til Heidi M. Breivik for å ha introdusert meg til oppgavens teoretiske rammeverk, og for å ha tipset om relevant litteratur. Takk til Lars F. Stenvik for gode samtaler og råd. Jo Sindre P. Eidshaug fortjener også en takk for gode tips tilknyttet studietur til Mexico, i tillegg til generelle tips om mayasivilisasjonen og strukturering av en bra oppgave. Han satte meg i tillegg i kontakt med en venn og lokal arkeolog i Mexico som ble avgjørende for en studietur underveis i arbeidet. Derfor må jeg også rette en stor takk til Alfonso E.A. Estrada og Abimael J.C. Pérez, som jobber for Instituto Nacional de Antropología e Historia (INAH), og deres kolleger for å ha vist meg rundt i INAHs feltmagasin og for å ha tatt meg med på en arkeologisk utgraving ved Chichen Itza. Takk til Institutt for historiske studier hos NTNU for økonomisk støtte slik at studieturen i det hele tatt kunne gjennomføres.

Ellers vil jeg selvfølgelig rette en stor takk til familien og alle medstudenter som gjorde innspurten overkommelig og som var gode støttespillere underveis – dere vet hvem dere er!

Trondheim, mai 2020
Julia H. Hiorthøy

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	i
Abstract	ii
Forord	iii
Figurliste.....	vi
Tabeller	vi
1 Innledning	1
1.1 Problemstillinger.....	2
1.2 Struktur og kildegrunnlag	2
2 Bakgrunn: En introduksjon til mayasivilisasjonen	4
2.1 Geografi og klima	4
2.2 Kronologi og utvikling	6
2.3 Området i moderne tid	11
3 Teori og metode	13
3.1 Sosial-økologisk systemteori	13
3.2 Kritisk diskursanalyse.....	15
4 Forskningshistorie	18
4.1 Kollaps.....	18
4.1.1 Er begrepet "kollaps" passende?	18
4.1.2 Mulige årsaker for kollaps på 900-tallet.....	20
4.1.3 Årsaker for kollaps på 1500-tallet	22
4.2 Reorganisering	26
4.2.1 Tradisjonelle kulturelle trekk	28
4.2.2 Assimilering av kulturelle trekk	29
4.3 Den materielle kulturarven	30
4.3.1 Eierskap	32
4.3.2 Forvaltning	34
4.3.3 Kulturarv som økonomisk ressurs.....	37
4.3.4 Kulturarv som identitetsskaper	38
4.3.5 Kulturarv som menneskerett	39
5 Analyse og diskusjon	41
5.1 Mayaområdet i moderne tid	41
5.1.1 Dagens maya: En urbefolkning?.....	42
5.2 Kollaps og reorganisering	44
5.2.1 Et system med flere sykluser.....	44
5.2.2 Kulturell kontinuitet?	48
5.2.3 Et begrep som manipulerer kunnskap og forståelse?.....	50
5.3 Den materielle kulturarven	52
5.3.1 UNESCO og den autoriserte kulturarvdiskursen	53
5.3.2 Forvaltning	56

5.3.3 Tilrettelegging av arkeologiske parker.....	59
5.3.4 Formidling	63
5.3.5 Masseturisme på godt og vondt	65
5.3.6 En menneskerett og en "stjålet" kulturarv?.....	68
6 Videre forskning.....	71
7 Avslutning	72
Litteraturliste	74

Figurliste

Figur 1: Kart over mayaområdet	5
Figur 2: En susterne (<i>chultun</i>) ved Chichen Itza, Mexico	6
Figur 3: <i>Temple of the Seven Dolls</i> ved Dzibilchaltun, Mexico	9
Figur 4: <i>El Castillo</i> og <i>Temple of the God of Wind</i> ved Tulum, Mexico.....	11
Figur 5: En stilisert fremstilling av de fire karakteristiske fasene i den sosial-økologiske systemteorien	13
Figur 6: En stilisert fremstilling av ytre påvirkninger.....	22
Figur 7: <i>Capilla Abierta</i> og <i>Structure 36</i> ved Dzibilchaltun, Mexico.....	25
Figur 8: En kopi av en av de fire eksisterende mayakodeksene	32
Figur 9: <i>Pyramid of the Magician</i> ved Uxmal, Mexico	36
Figur 10: En stilisert fremstilling av mayasivilisasjonens sykluser.....	46
Figur 11: Diagram over mayaspråket	49
Figur 12: En stilisert fremstilling av kulturarv som en identitetsskaper og en økonomisk ressurs.....	52
Figur 13: Kart over kulturarvlokalteter på UNESCOs verdensarvliste	54
Figur 14: En stilisert fremstilling av grupper som samhandler med og påvirker kulturarven.....	55
Figur 15: Den østlige og den sørlige siden av <i>El Castillo</i> ved Chichen Itza, Mexico	57
Figur 16: <i>El Castillo</i> ved Chichen Itza, Mexico.....	59
Figur 17: <i>El Castillo</i> ved Chichen Itza, Mexico.....	61
Figur 18: Religiøse ritualer blir gjennomført foran <i>Tempel I</i> ved Tikal, Guatemala	62
Figur 19: Formidling av <i>Capilla Abierta</i> ved Dzibilchaltun, Mexico	64
Figur 20: Turister ved Tulum, Mexico	66
Figur 21: Turister ved Chichen Itza, Mexico	67

Tabeller

Tabell 1: Kronologiske perioder	7
Tabell 2: Lokalteter på UNESCOs verdensarvliste	33

1 Innledning

Den klassiske mayasivilisasjonen var kanskje den mest sofistikerte sivilisasjonen i Mesoamerika. Den var kjent for en monumental arkitektur, en særegen kunst, et unikt skriftspråk og et avansert kalendersystem (Sharer & Traxler 2006: 4-5). Til tross for dette er det mange som mener at den storslåtte sivilisasjonen falt lenge før spanjolene erobret kontinentet på 1500-tallet (McKillop 2006: 72). Men mayaene er ikke et forsvunnet folk. Etterkommere av den forhistoriske sivilisasjonen utgjør i dag minst syv millioner mennesker, og representerer den største enheten av amerikansk urbefolkning nord for Peru (Coe 2005: 11). Hvorfor er det da generelt sett en allmenn oppfatning at mayasivilisasjonen kollapset på 900-tallet, og at befolkningen på dette tidspunktet døde ut eller på andre måter forsvant? Og hva slags betydning har denne oppfatningen for den moderne mayabefolkningen? I denne oppgaven er det dette jeg ønsker å se nærmere på. Jeg vil undersøke når og hvordan mayasivilisasjonen kollapset, og hvordan befolkningen i området reorganiserte seg i etterkant. Deretter vil jeg undersøke hva slags betydning dette har hatt for dagens eierskap og forvaltning av kulturarven. Til slutt ønsker jeg å se på hvordan den moderne kulturminneforvaltningen har påvirket området urbefolkning. Majoriteten av den moderne mayabefolkningen er i stor grad preget av både fattigdom og marginalisering. De har få eller ingen rettigheter knyttet til sin egen kulturarv (Walker 2009: 2). Kan en kollaps ha ført til et brudd i kontinuitet mellom forhistoriens maya, historiens maya og nåtidens maya, og dermed ha påvirket deres rolle i den moderne kulturminneforvaltningen? Er det snakk om en "stjålet" kulturarv?

For å undersøke mayasivilisasjonen kollaps og reorganisering, skal jeg benytte meg av den sosial-økologiske systemteorien. Dette er et teoretisk fundament som baserer seg på at alle systemer beveger seg i sykluser med fire karakteristiske faser: vekst, konservering, kollaps og reorganisering. Den grunnleggende antakelsen er at et systems strukturer og funksjoner kan forandre seg over tid, både på grunn av intern dynamikk eller ytre påvirkning. Etter et lite dypdykk ned i mayasivilisasjonens komplekse historie, blir det tydelig at det er snakk om et samfunn som har gått i syklus der alle de fire fasene er inkludert. Her er det spesielt de to siste fasene, kollaps og reorganisering, som blir aktuelt å se nærmere på. En sivilisasjon som har kollapset blir ofte forstått som et endt system der det ikke er mer å undersøke, men er dette virkelig tilfellet? Kan den moderne mayabefolkningen vise til at sivilisasjonen har levd videre til tross for at samfunnsorganisasjon har endret seg fullstendig? I tillegg skal jeg ta i bruk en kritisk diskursanalyse for å se nærmere på hvordan samfunnets kollaps og reorganisering har påvirket eierskap og forvaltning av kulturarven i dag. Kulturarv har i økende grad blitt forstått som sammenvevet med diskurs og diskursive praksiser. En diskursanalyse kan derfor legge til rette for en kritisk forståelse av kulturarven. En rekke forskjellige interessegrupper og enkeltmennesker snakker og skriver om verdens kulturarv med ulike perspektiv. Dermed er kulturarvdiskursen med på å forme måten kulturarv blir tolket, verdsatt, forvaltet og brukt. Det vil også være interessant å se på den såkalte (vestlige) "autoriserede kulturarvdiskursen", som hovedsakelig fokuserer på estetisk tiltalende materielle objekter, lokaliteter, steder og/eller landskap. En slik autorisert diskurs konstituerer og legitimerer hva kulturarv er, og hvem som kan snakke for og om kulturarvens natur og betydning (Smith 2006: 29; Wu & Hou 2015: 41). Dette er svært interessant å trekke frem i denne oppgaven, fordi kulturarven etter den forhistoriske mayasivilisasjonen i alle høyeste grad er en del av den autoriserede kulturarvdiskursen. Det er snakk om en monumental kulturarv som er globalt opphøyet som verdifull og

uerstattelig. Men hvem er det som har definert denne kulturarven, og hvem er det som har rettigheter til å bruke den? Har urbefolkningen som regnes som etterkommere etter mayasivilisasjonen, muligheten til å snakke for eller om egen kulturarv?

Til tross for at arkeologi hovedsakelig handler om fortiden, kan disiplinen avdekke informasjon som er avgjørende for både nåtid og fremtid. Arkeologisk data kan for eksempel identifisere kulturell kontinuitet mellom arkeologiske lokaliteter og moderne mennesker. På denne måten blir sosiale utfordringer som rettigheter knyttet til land, menneskelige levninger og artefakter adressert (Chase & Scarborough 2013: 2). Temaet i denne oppgaven kan derfor være med på å belyse utfordringer knyttet til en moderne mayabefolkning og nåtidens kulturminneforvaltning. Dette er viktig for å få en forståelse av hvordan urbefolkningen har fått den plassen i samfunnet som de har i dag. Det er problematisk at en kulturarv blir forvaltet på en slik måte at etterkommere har få eller ingen rettigheter. Fordi denne masteroppgaven skal ta for seg både kollaps, reorganisering og materiell kulturarv, er det derimot snakk om et stort tidsspenn og en omfattende forskningshistorie. Det vil derfor ikke være mulig å gå i detalj på alle de nyanserte forholdene knyttet til disse temaene. Oppgaven vil derfor bære preg av å være noe generell, men den vil fungere som et springbrett for videre diskusjon rundt hvordan vår forståelse av fortiden kan være med på å påvirke hvordan vi bruker kulturarv i nåtiden. Det vil reises fundamentale spørsmål om sosiale ulikheter og utfordringer knyttet til en globalt anerkjent kulturarv.

1.1 Problemstillinger

Ettersom temaet for denne masteroppgaven omhandler både fortid og nåtid vil det være nødvendig med en tredelt problemstilling. Disse er formulert slik at de skal ha en naturlig sammenheng, og slik at de skal passe med oppgavens teoretiske rammeverk, sosial-økonomisk systemteori (se kapittel 3.1). De to første problemstillingene (1 og 2) regnes som initierende i den forstand at de er nødvendige for å kunne svare på oppgavens hovedproblemstilling (3). Vektleggingen av disse vil da også være noe ulik, ettersom hovedfokuset vil ligge på den siste problemstillingen. De konkrete problemstillingene er som følger:

- (1) Når kollapset mayasivilisasjonen, og hva var de utløsende årsakene?
- (2) Hvordan reorganiserte mayasivilisasjonen seg etter kollapsen?
- (3) Hva slags betydning har mayasivilisasjonens kollaps for dagens eierskap og forvaltning av den materielle kulturarven, og hvordan påvirker dette den moderne mayabefolkningen?

1.2 Struktur og kildegrunnlag

Opgavens tematikk er sentrert rundt mayasivilisasjonens fall og periodene som kommer etter dette, og det er derfor her hovedfokuset ligger. Men mayaenes historie er lang og omfattende, og det har skjedd en stor utvikling også i periodene før. Derfor blir det presentert grunnleggende informasjon om geologi, klima, utvikling og kronologi i kapittel to. Kapitlet fungerer som en generell introduksjon til mayaområdet og -sivilisasjonen. I kapittel tre presenteres oppgavens teoretiske og metodiske grep. Teori og metode er beskrevet relativt tidlig for å gi en grunnleggende forklaring av begreper som brukes i de senere kapitlene. I kapittel fire legges temaets forskningshistorie frem, fra kollaps til dagens eierskap og forvaltning av den materielle kulturarven. Dette vil danne grunnlaget

for oppgavens analyse og diskusjon, og er derfor et avgjørende kapittel. Oppgavens problemstillinger blir analysert og diskutert i kapittel fem. I kapittel seks nevnes veier for videre forskning, før teksten blir oppsummert og avsluttet i kapittel syv.

Det er et variert kildegrunnlag for forskning på mayasivilisasjonen. Dette inkluderer fysiske spor som arkeologiske gjenstander, bygninger, kunst og naturvitenskapelige resultater. Det eksisterer også en rekke skriftlige kilder, både fra fortid og nåtid. Disse inkluderer mayasivilisasjonens hieroglyfiske tekster, historiske dokumenter, etnografiske beskrivelser nedtegnet under kolonitiden, og vitenskapelig litteratur. I denne oppgaven er det hovedsakelig de skriftlige kildene som danner kildegrunnlaget. Hele mayaområdet vil i utgangspunktet inkluderes, men jeg har lagt noe mer vekt på Mexico. Dette er fordi jeg fikk muligheten til å dra på en studietur dit i løpet av utdanningen og kan bruke egne erfaringer og observasjoner derfra. Bilder fra denne turen brukes aktivt gjennom hele oppgaven.

2 Bakgrunn: En introduksjon til mayasivilisasjonen

For å forstå prosessene rundt utviklingen av forhistoriske sivilisasjoner er det nødvendig med en kronologisk oversikt over ulike hendelser og tidsperioder. Mayaområdet og sivilisasjonen som bosatte seg der vil være uforståelig uten kjennskap til den komplekse forhistorien (Balée & Erickson 2006: 7; Sharer & Traxler 2006: 98). Dette kapitlet skal derfor gi en kort introduksjon til mayasivilisasjonens utvikling og kronologi, der blant annet jordbrukets fremvekst, bosetningsmønstre og sivilisasjonens perioder skal legges frem. Områdets varierte geografi og klima vil også presenteres. Avslutningsvis skal den moderne situasjonen beskrives. Ettersom oppgavens tema hovedsakelig omhandler sivilisasjonens kollaps og periodene som følger etter denne, vil det ikke være mulig å gi en omfattende beskrivelse av alle de nyanserte forholdene knyttet til de tidligere tidsperiodene. For mer utdypende informasjon om mayasivilisasjons fremvekst og kompleksitet, se f. eks. Coe (2005), Demarest (2004), McKillop (2006) og Sharer & Traxler (2006).

2.1 Geografi og klima

Det er få steder i verden som har et mer geografisk variert landskap enn Mesoamerika, med alt fra snødekte vulkaner, tørre ørkener og regntunge jungler (Coe 2005: 14). Mayaområdet regnes som den østlige delen av Mesoamerika, som inkluderer dagens Mexico, Guatemala, Belize, Honduras og El Salvador (se figur 1). Dette området har to naturlige inndelinger – høylandet og lavlandet – som viser til både miljømessige og kulturelle forskjeller. Lavlandet blir gjerne ytterligere delt inn i en sørlig og en nordlig del. Den nordlige delen av lavlandet tilsvarer det nordlige området på Yucatan-halvøya, mens den sørlige delen inkluderer Belize, Peten-distriktet i Guatemala og Honduras (Demarest 2004: 8, 11; McKillop 2006: 29; Reyes-Foster 2014: 4713). I tillegg er det en smal stripe med land langs Stillehavet som kalles *the Pacific Coastal Plain*. Noen av de tidligste sporene etter permanent bosetning er funnet i dette området (Sharer & Traxler 2006: 31), men i dette kapitlet kommer jeg hovedsakelig til å gå gjennom høylandet og lavlandet. Høylandet ligger hovedsakelig minst 800 meter over havet, og domineres av en vulkansk fjellkjede som strekker seg fra Chiapas i Mexico, gjennom Guatemala og til Honduras og El Salvador (Eidshaug 2013: 7; Sharer & Traxler 2006: 34). Lavlandet er derimot karakterisert av et flatt terreng. Det består av porøs kalkstein som er dekket av subtropisk regnskog og lav krattskog (Demarest 2004: 12; Reyes-Foster 2014: 4713). Overgangen mellom høylandet og lavlandet er relativt gradvis, med unntak av enkelte dype juv (Sharer & Traxler 2006: 41).

Det er få innsjøer og elver i lavlandet, med unntak av enkelte steder i det sørlige området. Dette er fordi undergrunnen generelt sett forhindrer dannelse av permanente vannkilder på overflaten, ettersom regnvann raskt trekker inn i en underjordisk drenering (Eidshaug 2013: 9; Sharer & Traxler 2006: 45). I den nordre delen av lavlandet ligger bakkeoverflaten lavt nok til at det er mulig å nå grunnvannet gjennom dype synkehull kalt *cenoter* (fra ordet *dz'onot* fra det yukatanske mayaspråket) eller i dype huler. Cenoter er naturlige formasjoner i landskapet der kalksteinen har kollapset og avdekket grunnvannet. Disse kan være opp til 100 meter i diameter og varierer i dybde (Sharer & Traxler 2006: 52). Cenotene og hulene er derimot ikke jevnt distribuert i landskapet, og der disse er ikkeeksisterende er det mulig at mayaene nådde grunnvannet ved å grave brønner så dype som 20 meter. I den sørlige delen av lavlandet ligger bakkeoverflaten derimot for høyt over grunnvannet til at det er mulig å nå

gjennom *cenoter*, huler eller brønner. I disse områdene er det tegn til at mayaene laget sisterner og reservoarer (kalt *chultun*) ved å grave fordypninger – eller ved å modifisere naturlige fordypninger – for så å tette den porøse karstundergrunnen (se figur 2). Disse ble fylt med regnvann. I mayabyen Tikal i dagens Guatemala, er det for eksempel funnet reservoarer som har rommet nok drikkevann til å dekke vannbehovet til rundt 10.000 mennesker i en periode på 18 måneder (Diamond 2006: 162).



Figur 1: Kart over mayaområdet, som inkluderer dagens Mexico, Guatemala, Belize, Honduras og El Salvador. De stiplede linjene viser til avgrensingen mellom høylandet og det sørlige og nordlige lavlandet. Det smale området mellom høylandet og Stillehavet er *the Pacific Coastal Plain* (hentet fra Boilaeu 2014: 4, modifisert av Julia H. Hiorthøy)

Regn og temperatur i mayaområdet blir påvirket av både topografi og ytre luftmasser, som betyr at klimaet varierer fra høylandet til lavlandet. Det nordlige lavlandet karakteriseres av et "tropisk vått og tørt klima" som har en veldefinert tørkesesong på fire til seks måneder (fra januar til juni). Det sørlige lavlandet faller derimot under kategorien "tropisk monsunklima" som betyr at den rundt fire måneder lange tørkesesongen (fra februar til mai) kan ha betydelig med regn (McKillop 2006: 34). Høylandet har et "temperert klima" der gjennomsnittlige temperaturer varierer ut fra høyden over havet. Også her er tørkesesongen på rundt fire måneder (fra januar til april) (Sharer & Traxler 2006: 34).



Figur 2: En sisterne (*chultun*) ved Chichen Itza, Mexico. Under en arkeologisk undersøkelse på 1980-tallet ble en tysk arkeolog senket ned i sisternen. Hun estimerte at den var rundt åtte meter dyp (A. Estrada & A. Pérez, personlig kommunikasjon, 17. januar 2020). Foto: Julia H. Hiorthøy

2.2 Kronologi og utvikling

Mayasivilisasjonen blir gjerne delt inn i tre hovedperioder – førklassisk, klassisk og postklassisk – med ytterligere underperioder (se tabell 1). De tidligste sporene etter mennesker i Mellom-Amerika er fra ca. 9.500 f. Kr., men spesifikke spor etter mayakulturen (i form av keramikkbeholdere) dukker først opp rundt 1.800 f. Kr. (McKillop 2006: 7). Sivilisasjonen vokste dermed frem i den såkalte førklassiske perioden og så sin ende ved den spanske invasjonen på 1500-tallet, men den moderne mayabefolkningen bor fremdeles i området i dag.

Det er utfordringer knyttet til å dele inn forhistorien i slike perioder. En kronologi kan gi et feil inntrykk av at hver periode er markert av unike karakteristikk, og at de

begynner og ender med tydelige forskjeller (Sharer & Traxler 2006: 156). Kronologiske perioder er blokker med tid som brukes for å beskrive ulike stadier i en sivilisasjons utvikling, men denne utviklingen er definert av mennesker i nåtiden og er basert på antakelser. Disse antakelsene kan vise seg å være feil når nye undersøkelser utfordrer tidligere dateringer av kulturelle trekk, eller når det viser seg at fremveksten av komplekse samfunn har hatt en ulik sekvens i ulike områder (Coe 2005: 12). Den kronologiske inndelingen av mayasivilisasjonen er også generelt sett problematisk fordi den ble utviklet på det tidspunktet der akademikere anså den klassiske perioden som sivilisasjonens gullalder. Perioden før dette ble kun forstått som en forløper, mens perioden etter ble sett på som en dekadanse fra den tidligere høyalderen. Men med det vi vet fra arkeologiske undersøkelser og skriftlige kilder i dag, er det tydelig at mayasivilisasjonen var mer variert og kompleks enn tidligere antatt (Sharer & Traxler 2006: 157). Det er på bakgrunn av dette viktig å understreke at de kronologiske periodene nevnt nedenfor er definert av arkeologer og historikere i nyere tid, og at det er snakk om konstruerte skiller som ikke nødvendigvis reflekterer sivilisasjonens kompleksitet. Det er likevel greit å forholde seg til disse for oversiktens skyld, ettersom det er snakk om en sivilisasjon med en svært lang og omfattende historie.

Perioder	Estimerte årstall
<i>Paleoindian</i>	ca. 12.000/20.000 BC
<i>Archaic</i>	ca. 8.000-2.000 BC
<i>Early Preclassic</i>	ca. 2.000-1.000 BC
<i>Middle Preclassic</i>	ca. 1.000-400 BC
<i>Late Preclassic</i>	ca. 400 BC-AD 100
<i>Terminal Preclassic</i>	ca. AD 100-250
<i>Early Classic</i>	ca. AD 250-600
<i>Late Classic</i>	ca. AD 600-800
<i>Terminal Classic</i>	ca. AD 800-900/1100
<i>Postclassic</i>	ca. AD 900/1100-1500
<i>Colonial</i>	AD 1500-

Tabell 1: Kronologiske perioder i mayaområdet (hentet fra Sharer & Traxler 2006: 98)

Jordbruket – med domestiseringen av mais, chili, squash og bønner – hadde sin fremvekst i mayaområdet ca. 2.000 f. Kr., altså i overgangen mellom arkaisk og førklassisk tid. Jordbruk i regnskog er utfordrende fordi jordsmonnet er svært tynt. Dette er fordi mye av skogens biomasse er lokalisert i trærne. De fleste former for jordbruk kan derfor raskt tømme jordas næringsstoffer. For å kunne dyrke jord må også trær og annen vegetasjon ryddes vekk, noe som byr på andre problemer. Uten skygge fra trekronene blir undergrunnen utsatt for intenst sollys, som kan tørke jorda fullstendig ut (Demarest 2004: 127). Det er antatt at "*slash-and-burn*" eller "*swidden cultivation*" (svedjebruk/svijordbruk) var den dominerende teknikken¹, der skogen ble ryddet og brent før avlinger ble plantet i området i et par år. Etter dette tidsrommet ble jordas næring oppbrukt, og området måtte forlates i en periode på 15 til 20 år slik at vill vegetasjon kunne vokse opp og gjenopprette jordas fruktbarhet (Diamond 2006: 163). Denne jordbruksteknikken vil ikke produsere nok mat til større populasjoner, og den vil

¹ Denne antagelsen er hovedsakelig basert på observasjoner av den historiske og den moderne mayabefolkningen (White 2006: 171-172).

også ha hatt en negativ påvirkning på det tynne jordsmonnet. Men det er funnet arkeologiske spor som viser at mayaene brukte en rekke forskjellige jordbrukssystemer tilpasset de lokale variasjonene i landskapet. Disse inkluderer terrasser, hevede våtmarksområder, frukthager og kjøkkenhager (McKillop 2006: 5; White 2006: 172). Den jevne fordelingen av populasjonen i landskapet og de ulike jordbruksteknikkene maksimerte regnskogens potensiale. Med jordbruket fulgte derfor både befolkningsvekst og utviklingen av komplekse samfunn med sosiale og politiske strukturer (Demarest 2004: 14, 129).

Mayasivilisasjonen var aldri et enhetlig eller samlet imperium, men utviklet seg i ulike bystater som stadig dannet nye allianser og deltok i handel og krigføring. Over et tidsspenn på 2.000 år (fra ca. 600 f.Kr.-1500 e.Kr.) var det flere individuelle mayabyer som blomstret opp for så å falle sammen (Sharer & Traxler 2006: 705). Derfor er det både lokale og regionale forskjeller mellom de ulike områdene. Til tross for dette er det en rekke kulturelle likheter som gjør at det likevel er mulig å snakke om ett folk (Eidshaug 2013: 10). Byene varierte betraktelig i størrelse, og det er flere faktorer som avgjorde en bystats suksess. Generelt sett var alle avhengige av essensielle ressurser som vann og mat. Kontroll over vannforsyning antas å ha vært en drivende faktor i urbanisering og politisk sentralisering av mayaområdet, ettersom det var en ressurs som ikke nødvendigvis var lett tilgjengelig. Denne kontrollen ga politisk innflytelse og sentralisert autoritet ovenfor den urbane befolkningen (Peterson & Haug 2005: 327). I tillegg var det fordelaktig å ha en strategisk posisjon i landskapet, både når det kom til forsvar under konflikter og når det kom til gode handelsruter. Flere viktige ressurser var spredt over større distanser, og tilgangen til disse var viktig. For eksempel hadde Chunchucmil og Dzibilchaltun (se figur 3) nord på Yucatan-halvøya tilgang til salt, Colha i Belize hadde tilgang på flint av god kvalitet og Kaminaljuyu i det sørlige høylandet hadde tilgang på obsidian. Disse og andre viktige ressurser ble distribuert via vidstrakte handelsruter. I tillegg til faktorene knyttet til miljø, forsvar og økonomi, virker det som om ideologiske faktorer også avgjorde plassering i landskapet. Enkelte mayabyer, som for eksempel Dos Pilas i dagens Guatemala, er plassert over omfattende hulesystemer. Huler ble forstått som innganger til underverdenen, og plasseringen ser ut til å ha blitt valgt på bakgrunn av dette (Sharer & Traxler 2006: 704).

Sivilisasjonens bosetningsmønstre reflekterte altså både sosiale, økonomiske og ideologiske aspekter ved samfunnet (McKillop 2006: 9). I forhistorisk tid (men også til en viss grad i dag) levde mayafamilier i enkle hus med ett eller to rom, konstruert av leirkilte påler med spisse, flettede tak. Disse strukturene ble konstruert på lave plattformer, 20-40 centimeter høye og laget av jord eller stein og leire. Dette var for å heve gulvene over den våte undergrunnen. Det er mulig at bosetninger og andre strukturer som lagerbygninger også ble plassert rett på bakken uten en plattform (Demarest 2004: 113). De beskjedne husstandene var gjerne plassert i utkanten av et senter med monumental arkitektur, som avslører en hierarkisk sosial struktur. Den monumentale arkitekturen i bysentrene besto av templer, palasser (som også kan ha vært administrative bygninger) og seremonielle ballbaner (McKillop 2006: 150). Mayabyene hadde trolig en betydelig populasjon, men menneskene og deres husholdning var fordelt over et større område enn det man er kjent med fra vestlige byer. Eliten var samlet i og rundt sentrene, men resten av befolkningen var bosatt i mindre klynger med hus som var spredt mellom hager, jordbruksområder og regnskog (Demarest 2004: 129). Generelt sett var derfor hele mayaområdet befolket både i og mellom de forskjellige sentrene, noe som betyr at det ikke finnes et skarpt skille mellom de urbane

og de rurale områdene (Eidshaug 2013: 10). Det er estimert (basert på arkeologiske undersøkelser av de tidligere nevnte plattformene som bolighusene ble konstruert på) at det bodde mellom 250 til 750, kanskje til og med så mange som 1.500, mennesker per kvadratkilometer. Til sammenligning hadde de to tettest befolkete landene i Afrika i 2006 rundt 540 (Burundi) og 750 (Rwanda) mennesker per kvadratkilometer (Diamond 2006: 163). Ettersom det kun er de hevete plattformene som gjenstår etter at trebygningene har forfalt, må disse tallene derimot vurderes kritisk. Det er mulig at langt flere bygninger enn antatt ble plassert rett på bakken, og disse vil det ikke finnes spor av i dag. Det er også mulig at de hevete plattformene ikke alltid var i bruk til samme tid, og at det var stor variasjon i antall mennesker som bodde i den samme husholdning. Estimeringen av befolkningstall er derfor usikker (Demarest 2004: 114; Sharer & Traxler 2006: 685).



Figur 3: *Temple of the Seven Dolls* ved Dzibilchaltun, Mexico. Tempelet har fått navnet etter de syv grovt formede leirfigurene som ble funnet i gulvet foran alteret. Dzibilchaltun var en av de største byene på Yucatan-halvøya mot slutten av den klassiske perioden, og var fremdeles bebodd under den spanske erobringen (Sharer & Traxler 2006: 550). Foto: Julia Hiorthøy

Den førklassiske perioden strakte seg fra ca. 2000 f.Kr.-250 e.Kr. og er markert ved innføringen av keramikk. I denne perioden blir også jordbruket introdusert, og menneskene i Mesoamerika går gradvis over fra et jeger-sanker-samfunn til å bosette seg i mer permanente landsbyer. Dette fører også til fremveksten av en kulturell kompleksitet. Den kulturelle kompleksiteten utvikles på bakgrunn av nye økonomiske muligheter som økt matproduksjon, utvidet handel og fremvekst av spesialisert arbeid (Sharer & Traxler 2006: 179). I begynnelsen av perioden var samfunnet trolig markert

av tidlige høvdingseter med politisk og religiøst lederskap, men mot midten av perioden ble denne makten mer sentralisert (Demarest 2004: 14-15). Den økende sosiale og økonomiske ulikheten var fordelaktig for den nye eliten, men satte et intenst arbeidspress på flertallet av befolkningen. Vanlige borgere måtte betale tributter i form av mat og annen arbeidskraft (McKillop 2006: 8).

Den klassiske perioden strakte seg fra ca. 250-900/1100 e.Kr. Gjennom dette tidsspennet på mellom seks og syv århundrer nådde mayasivilisasjonen en intellektuell og artistisk høyde som få eller ingen andre sivilisasjoner på det tidspunktet kunne måle seg med (Coe 2005: 87). De grunnleggende elementene av samfunn og kultur, som sosial stratifikasjon og monumental arkitektur, hadde derimot som nevnt allerede oppstått i førklassisk tid. Den klassiske mayasivilisasjonen utviklet seg derfor fra den førklassiske arven (Houston & Inomata 2009: 65). Perioden er definert som tidsrommet der mayaene reiste flere utskårede monumenter (kalt *stelae* eller steler) med viktige datoer og hendelser. Stelene avbilder en viktig person (konger, dronninger, etc.), og hieroglyfer beskriver viktige hendelser i vedkommende sitt liv, som for eksempel fødsel, ekteskap og død. Datoene er nedskrevet i langdatering (*the Maya Long Count*), som er et tallsystem som daterer hendelser helt fra begynnelsen av mayakalenderen. Mayakalenderens begynnelse tilsvarer år 3114 f.Kr. i vår kalender. Det tidligste daterte monumentet er *Stela 29* fra Tikal i dagens Guatemala, som er datert til 292 e.Kr.. Det siste daterte monumentet er fra 909 e.Kr. fra Tonina nær Palenque i Mexico. Det er disse datoene som danner grunnlaget for den klassiske inndelingen i mayasivilisasjonens kronologi. Både befolkningsantallet og befolkningstettheten nådde et maksimum under perioden (McKillop 2006: 8), men den terminale klassiske perioden var også en tid der de fleste bystatene i sør ble forlatt. Dette blir ofte omtalt som mayasivilisasjonens kollaps. Men samtidig som det var nedgangstider i sør utviklet det seg en ny politisk orden i nord (Coe 2005: 161).

Den postklassiske perioden strakte seg fra ca. 900/1100-1500 e.Kr. og har ofte blitt sett på som en periode med nedgang og fattigdom fordi noen av de klassiske kjennetegnene – som steler og langdatering – forsvant (Demarest 2004: 277). Men til tross for at flere av de klassiske byene ble forlatt, gjennomgikk den postklassiske perioden en utvidelse av bosetning langs den østlige kysten av Yucatan-halvøya, for eksempel ved Tulum (se figur 4) og Cozumel. I denne perioden ble også Mayapan i dagens Mexico en dominerende bystat (McKillop 2006: 104). Elementene fra den klassiske perioden som forsvant var hovedsakelig strategiske instrumenter for elitens ideologiske og politiske makt. Dette kan bety at den postklassiske perioden ikke var mindre suksessfull, men at det politiske systemet fra den tidligere perioden ble endret (Demarest 2004: 277). Arkeologiske undersøkelser ved Mayapan har for eksempel vist at antallet kolonnadebygninger på lokaliteten samsvarer med bystatens provinser, som kan antyde at det på dette tidspunktet var et styresett basert på samarbeid fremfor en sentralisert autoritet. Dette støttes også av beretninger fra spanjoler som ankom kontinentet på 1500-tallet og bevitnet en desentralisert politisk og økonomisk organisering (McKillop 2006: 104-105). Trolig ble det etter den klassiske perioden tatt i bruk et såkalt *multepal*-system der styresettet besto av et råd med ledere sammensatt av medlemmer med avstamning fra tidligere eliter. På denne måten var ikke politisk makt og religiøs autoritet avhengig av kun én person (Demarest 2004: 277). Slutten av perioden var en tid for både kontakt, handel og invasjon i mayaområdet, og markeres av en brå slutt med spansk erobring på 1500-tallet (McKillop 2006: 105).



Figur 4: *El Castillo* (til venstre) og *Temple of the God of Wind* (i bakgrunnen til høyere) ved Tulum, Mexico. Lokaliteten har utsikt mot det karibiske hav. Byen var bebodd under den spanske erobringen, og ble trolig sett av Juan de Grijalva under hans rekognosering av kysten i 1518 (Sharer & Traxler 2006: 609). Foto: Julia H. Hiorthøy

2.3 Området i moderne tid

Mayaområdet i moderne tid vil kun kort presenteres her for å gi grunnleggende informasjon. Dette vil presenteres og diskuteres mer utdypende i kapittel 5.1. Området inkluderer som nevnt dagens Mexico, Guatemala, Belize, Honduras og El Salvador (se figur 1). Disse landegrensene ble konstruert etter den spanske invasjonen på 1500-tallet. Under kolonitiden var Mexico, Guatemala, Honduras og El Salvador under spansk styre. Belize var derimot under britisk styre. De spanske koloniene ble frigjort tidlig på 1800-tallet, men Belize fikk først full uavhengighet i 1981. Disse årstallene markerer en overgang fra koloni til selvstendig stat. I dag er Mexico, Guatemala, Honduras og El Salvador republikker, mens Belize er et konstitusjonelt monarki. Ironisk nok er det Elizabeth 2. som er statsoverhodet, til tross for at Belize fikk "full uavhengighet" for snart 40 år siden (Ekern 2020a; Ekern 2020b; Offerdal 2019; Thuesen 2020a; Thuesen 2020b).

Inndelingen av området i ulike land, medfører at menneskene innenfor de konstruerte grensene skal regnes som ett folk. Men de moderne landene består av en rekke forskjellige folkegrupper med en rekke forskjellige identiteter: spansktalende hvite, *ladinos* (personer som identifiserer seg med spansk kultur og språk), *mestizo* (personer med delt urfolk og europeisk avstamning), *los indios* (ulike urbefolkningsgrupper), etc.

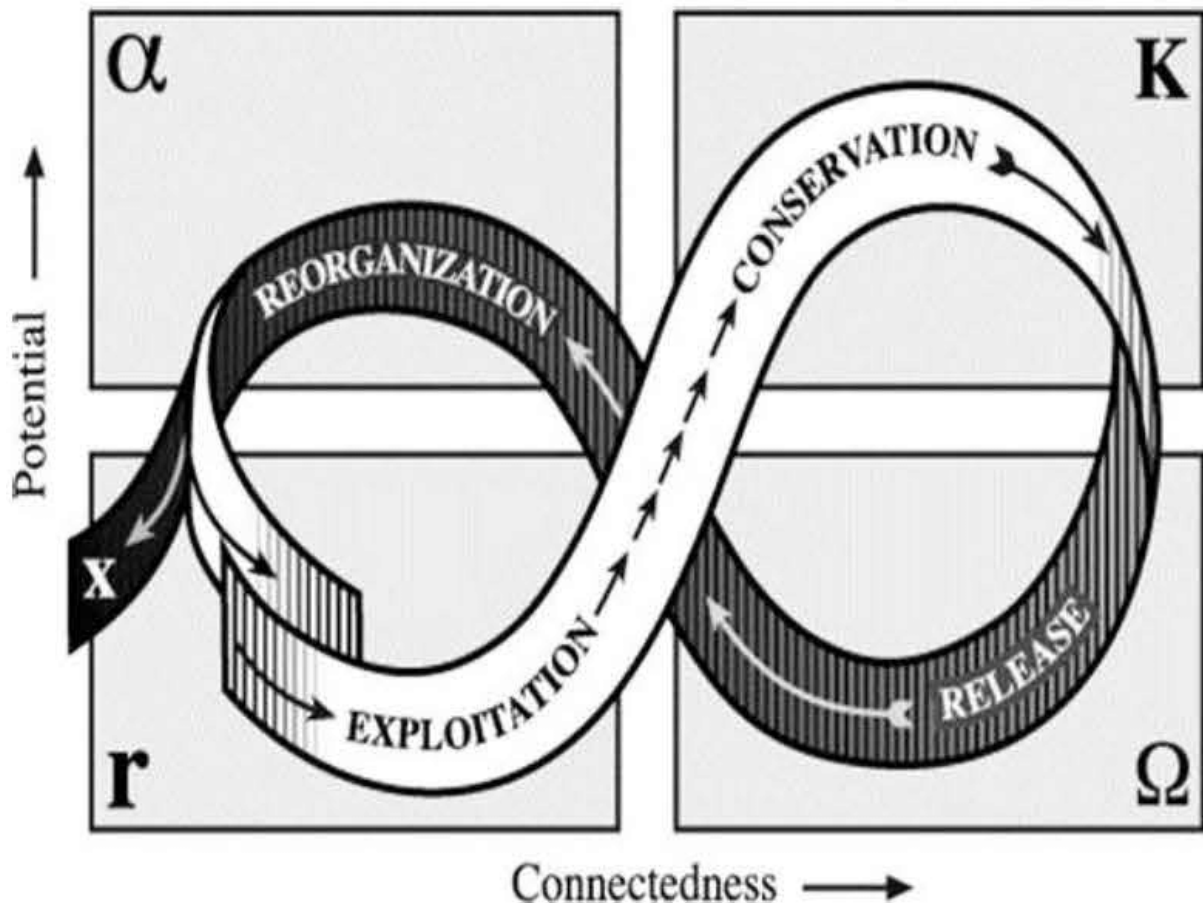
(Ekern 2020a; Siverts 2018; Siverts 2020; Tegelberg 2013: 82). I dag er det rundt syv millioner mennesker som anses som Maya. Termen refererer både til den forhistoriske sivilisasjonen og til de moderne menneskene som snakker mayaspråket (Magnoni et al. 2007: 356).

3 Teori og metode

Utviklingen som er beskrevet i det tidligere kapittelet viser til en dynamisk sivilisasjon som har beveget seg gjennom ulike sykluser gjennom historien. Det vil derfor være interessant å analysere og diskutere denne oppgavens problemstilling med et slikt perspektiv. Den sosial-økologiske systemteorien vil derfor være et rammeverk for oppgavens analyse av mayasivilisasjonens kollaps og reorganisering, mens et kritisk kulturarvperspektiv vil danne grunnlaget for diskusjonen rundt dagens eierskap og forvaltning av kulturarven.

3.1 Sosial-økologisk systemteori

Sosial-økologisk systemteori – eller "*socio-ecological systems*" (SES) – er et teoretisk fundament som baserer seg på at alle systemer beveger seg i sykluser med fire karakteristiske faser: vekst (*r*), konservering (*K*), kollaps (Ω) og reorganisering (*a*) (se figur 5). Syklusen kan veksle mellom lengre perioder med langsom akkumulering av ressurser (fra vekst til reorganisering), til kortere perioder som åpner muligheten for innovasjon (fra kollaps til reorganisering) (Holling 2001: 394).



Figur 5: En stilisert fremstilling av de fire karakteristiske fasene (*r*, *K*, Ω og *a*) i den sosial-økologiske systemteorien. Pilene viser til syklusens hastighet, der de korte pilene illustrerer en sakte forandring og de lange pilene illustrerer en rask forandring. X-en viser til hvordan reorganisingsfasen kan være fundamentalt annerledes enn den tidligere vekstfasen (hentet fra <https://www.resalliance.org/adaptive-cycle>)

Det er tre attributter i sosial-økologiske systemer som avgjør en fremtidig utvikling: "*resilience*" (motstandsdyktighet), "*adaptability*" (tilpasning) og "*transformability*" (omforming). "*Resilience*"-begrepet er karakteristisk for sosial-økologisk systemteori og refererer til et systems kapasitet til å oppleve og absorbere sjokk og forstyrrelser uten å vesentlig endre identitet, struktur eller funksjon (Holling 1973: 17; Walker, Holling, Carpenter & Kinzig 2004: 5; Widlok et al. 2012: 260). "*Adaptability*"-begrepet refererer til aktørenes kapasitet til å administrere og påvirke systemets motstandsdyktighet. Mennesker har en unik evne til å forutse ulike scenarioer og ta bevisste handlinger deretter. Denne evnen avgjør om et sosialt system kan unngå å bevege seg inn i et uønsket systemskifte. "*Transformability*"-begrepet dreier seg derimot om kapasiteten til å danne et fundamentalt nytt system når det eksisterende økologiske, økonomiske og/eller sosiale systemet er uholdbart. Dette er en viktig evne i en situasjon der et uønsket regime dominerer (Walker et al. 2006: 13).

Den grunnleggende antakelsen i den sosial-økologiske systemteorien er at et systems strukturer og funksjoner kan forandre seg over tid, både på grunn av intern dynamikk og ytre påvirkning. Det er disse forandringene, både samfunnsmessig og klimatiske, som resulterer i de fire karakteristiske fasene (Bradtmöller, Pastoors, Weninger & Weniger 2010: 41). Den første fasen, vekst (*r*), er karakterisert av lett tilgjengelige ressurser, akkumulasjon av struktur og en høy motstandsdyktighet. Etter hvert vil forbindelser mellom systemets komponenter øke, noe som betyr at det kreves mer ressurser og energi for å opprettholde systemet. Den andre fasen, konservering (*K*), vil derfor være preget av en avtagende vekst der systemet blir stadig mer sammenkoblet. Da vil systemet også være mindre fleksibelt, og mer sårbart for ytre påvirkning (Walker et al. 2006: 13). Den ytre påvirkningen kan føre til en kollaps (Ω). Akkumulerte ressurser går da gjerne tapt, og derfor må en reorganiseringsfase (*a*) til (Cumming & Collier 2005: 29). Her kan en av to typer endringer skje: Systemet kan reorganiseres og forbli i det samme regimet, eller systemet kan reorganiseres og flyttes til et nytt regime karakterisert av nye prosesser og strukturer (Abel, Cumming & Anderies 2006: 17; Thompson & Turck 2009: 257). Reorganiseringsfasen har det høyeste potensialet for innovasjon og tilpasning, men tradisjonelle løsninger hentet fra det sosiale minnet benyttes gjerne i tillegg til en nytenkning. Aktiveringen av et slikt sosialt minne viser til at en kollaps kan finne sted uten at en fullstendig *kulturell* kollaps forekommer (Rosen & Rivera-Collazo 2012: 3641). Etter at en tilstrekkelig reorganisering har forekommet, vil ressursene nok en gang akkumuleres og syklusen vil gjenopptas (Cumming & Collier 2005: 29).

Den adaptive syklusen er en metafor i den forstand at den er basert på observasjoner, og ikke kan antyde et fast, regelmessig kretsløp. Systemer kan for eksempel bevege seg fra konservering til vekst, eller rett fra vekst til kollaps (Walker et al. 2004: 5). Det betyr at de fire fasene ikke er styrt av et hierarki med en ovenfra-og-ned-tilnærming (Widlok et al. 2012: 260). L. S. Gunderson og C. S. Holling (2002: 73) har derfor brukt termen "*panarchy*" for å forklare den adaptive syklusen. Panarchy betyr rett og slett at et system ikke kan forstås eller forvaltes ved å kun fokusere på én skala. Alle systemer eksisterer og fungerer på flere skalaer av tid, rom og sosial organisering, og interaksjonene mellom disse er viktige for å forstå denne dynamikken.

Sosial-økologisk systemteori er et rammeverk som er fint å forholde seg til i undersøkelser knyttet til sosiale og økologiske systemer. Teorien passer godt til denne oppgaven ettersom det er åpenbart at mayasivilisasjonen har gått i syklus der alle de fire

fasene er inkludert. Her er det derimot spesielt de to siste fasene, kollaps og reorganisering, som blir aktuelle å se nærmere på. Det er ikke bare nødvendig å fremheve disse med tanke på oppgavens problemstilling, men de er også interessante å undersøke dypere ettersom det generelt sett har blitt sett lite på reorganiseringsfasen innenfor arkeologien. Flere disipliner anser forskningen som komplett etter at et system har kollapset (Abel et al. 2006: 17; Redman & Kinzig 2003: 14). En sivilisasjon som har kollapset blir ofte forstått som et endt system der det ikke er mer å undersøke. Men dagens mayabefolkningen er et levende bevis på at sivilisasjonen har levd videre til tross for at levemåte og samfunnsorganisasjon tilsynelatende har endret seg fullstendig.

3.2 Kritisk diskursanalyse

Det finnes en rekke forskjellige definisjoner av diskursanalyse i litteraturen (Phillips & Hardy 2002: 3). Det er derfor nødvendig å trekke frem elementer ved metoden som er viktig for denne oppgaven. Generelt sett henviser diskursanalyse til alle former for kommunikative hendelser, og det kan bli ansett som en gruppe relaterte metoder for å studere språkbruk og dens rolle i det sosiale livet (Williamson, Given & Scifleet 2018: 467). En diskursanalyse rommer flere forskjellige innganger, der alle har et overordnet prinsipp om å kombinere analyser av ytring og tekst med analyser av kultur og samfunn. Tanken er at språk og samfunn påvirker hverandre gjensidig, ved å både opprettholde og skape ulike former for relasjoner, kunnskap og viten om verden. Det vil si at all tekst- og meningsskaping som skjer i samfunnet, påvirker hvordan mennesker tenker, forstår og oppfatter ulike fenomener i verden (Hitching & Veum 2011: 11; Smith 2006: 14). V. Burr (2015: 74-75) sier at *"a discourse refers to a set of meanings, metaphors, representations, images, stories, statements and so on that in some way together produce a particular version of events"*.

Kritisk diskursanalyse – eller *"critical discourse analysis"* (CDA) – er en metode som "brukes for å undersøke spesifikke samfunnsområder der språket er med på å opprettholde eller forverre skjevheter i de politiske, økonomiske og sosiale maktforholdene" (Grue 2011a: 113). En slik kritisk analyse burde ifølge J. Blommaert (2005: 233) fokusere på *"how inequality is produced in, through and around discourse"*. Metoden beskriver ikke bare eksisterende realiteter, men prøver å forklare dem som effekter av strukturer eller mekanismer. For eksempel kan ulikhet i rikdom, inntekt og tilgang til sosiale goder forklares som et resultat av mekanismer og krefter assosiert med "kapitalisme" (Fairclough 2012: 9). Kritisk diskursanalyse er derfor en form for sosial praksis som former vår kunnskap, ideologi og identitet, og som manipulerer måten vi handler og kommuniserer på (Wu & Hou 2015: 39). En kritisk diskursanalyse skal vise hvordan maktforholdene i et samfunn ser ut, noe som innebærer at både språk og samfunn skal beskrives presist og objektivt. Men det gis også rom for at forskning kan bli motivert av sosiale problemer og maktmisbruk (Grue 2011b: 118). Metoden har som ambisjon å beskrive, forklare og kritisere en språkbruk som tilslører eller dekker over samfunnsforhold som kan være problematiske. Språket formidler og uttrykker ulike verdensbilder og ideologier, men disse er sjeldent eller aldri nøytrale, og bærer derfor alltid med seg bestemte perspektiv. En kritikk av dette handler først og fremst om å vise hvordan noe som av mange oppfattes som naturlig, i virkeligheten er både historisk, kulturelt og politisk betinget (Grue 2011a: 113). Diskurser både begrenser og danner forskjellige forhold mellom mennesker, og kan derfor brukes for å regulere, opprettholde eller utfordre sosiale relasjoner (Smith 2006: 15). En av grunnleggerne for den kritiske diskursanalysen, N. Fairclough (1995: 132), har beskrevet at målet er:

To systematically explore often opaque relationships of causality and determination between (a) discursive practices, events and texts, and (b) wider social and cultural structures, relations and processes; to investigate how such practices, events and texts arise out of and are ideologically shaped by relations of power and struggles over power.

Kulturarv har i en økende grad blitt forstått som en sammenveving mellom diskurs og diskursive praksiser. Det er da heller ikke overraskende at akademikere har rettet seg mot diskursanalyse for å legge til rette for en kritisk forståelse av kulturarven. For å forstå hva kulturarv er og hvordan lokale kontekster, historiske monumenter og ulike kulturelle tradisjoner former og bruker den, er det nyttig å se på den diskursive (re)produksjonen av kulturarven. (Re)produksjonen skjer ved at ulike mennesker snakker og skriver om kulturarven med ulike perspektiv. Kulturarv er ikke en objektiv entitet – en ting, et sted eller et monument – som venter på å bli oppdaget og identifisert. Den er heller sammensatt og konstruert av nåtidige mennesker i en kulturell og sosial prosess. Kulturarvdiskursen er dermed med på å forme måten kulturarv blir konstruert, identifisert, tolket, verdsatt, konservert, forvaltet og brukt (Smith 2006: 2, 13; Smith 2010: 63; Wu & Hou 2015: 37, 41). J.E. Tunbridge og G.J. Ashworth (1996: 6) konstaterer at *"the present selects an inheritance from an imagined past for current use and decides what should be passed on to an imagined future"*. Interaksjon med kulturarven vil derfor kontinuerlig endre dens natur og kontekst. Fordi kulturarven er et virkemiddel brukt av nasjoner for å konstruere en form for kollektivt og sosial minne, formes dens betydning etter ønske og behov. På denne måten blir en kollektiv identitet etablert, samtidig som nasjonen får en politisk legitimitet (Wu & Hou 2015: 40). Maktrelasjonene i kulturarvdiskursen blir dermed hvem som har muligheten eller autoriteten til å "snakke om" eller "for" kulturarv, og hvem som ikke har det (Smith 2006: 12).

L. Smith (2006: 29) trekker også frem en (vestlig) "autorisert kulturarvdiskurs" – eller en *"authorized heritage discourse"* (AHD) – som et sentralt element i sammenvevingen av kulturarv og diskurs. En autorisert kulturarvdiskurs fokuserer på estetisk tiltalende materielle objekter, lokaliteter, steder og/eller landskap som nåtidige generasjoner *må* ivareta og beskytte slik at de kan videreføres til fremtidige generasjoner. Disse fremtidige generasjonene vil da kunne konstruere en form for felles identitet basert på denne nøye utvalgte fortiden. Diskursen konstituerer og legitimerer hva kulturarv er, og definerer hvem som kan snakke for og om kulturarvens natur og betydning. Konsekvensen er at faglige eksperter blir legitimert som talspersoner for fortiden, mens andre blir tilsidesatt. Tolkninger og definisjoner av kulturarven kan da ofte reflektere eurosentrisk synspunkt, gjerne fra hvite menn i over- og middelklassen (Wu & Hou 2015: 41). Organisasjoner som The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) og The International Committee on Monuments and Sites (ICOMOS) blir forstått som autoriserte kulturarvinstitusjoner i den forstand at de definerer hva kulturarv er, hvordan og hvorfor den er viktig, og hvordan den skal forvaltes og brukes (Smith 2006: 87). UNESCO og deres verdensarvliste har blant annet fått kritikk for å promotere vestlige nasjoner og verdier, men også for å presentere en ensidig side av historien. Det er ikke nødvendigvis slik at eksperter som arkeologer, historikere og andre myndigheter representerer en delt forståelse av fortiden kun fordi de har faglig kompetanse (Brattli & Brandalsmo 2015: 2). Fordi eksperter også blir sett på som forvaltere av kulturarven og fordi denne skal videreføres til fremtidige

generasjoner, tilsier dette at nåtidige generasjoners mulighet til å endre meninger og verdier knyttet til kulturarvlokalteter blir undergravd. Dette kan kun gjøres under profesjonell veiledning fra kulturarveksperter (Smith 2006: 29).

Det er både fordeler og ulemper ved bruk av en kritisk diskursanalyse. Metoden har blant annet blitt kritisert for å gi en partisk tolkning av diskursen, under forkledning som en kritisk analyse. En kritisk diskursanalyse viser ikke nødvendigvis til at en tekst kan leses på flere måter, eller under hva slags sosiale omstendigheter teksten har blitt produsert og brukt. Vektleggingen på en lingvistisk analyse innebærer også at det er nødt til å være snakk om en *tilgjengelig* diskurs, altså en tekst som allerede eksisterer og har blitt produsert. En lingvistisk analyse kan ikke gjennomføres dersom en tekst ikke eksisterer, men det betyr også at man mister synspunkter knyttet til under hva slags forhold diskursene blir produsert (av hvem, når, hvorfor...?) og sirkulert (hvem har tilgang?). I tillegg kan akademikere prosjektere egne politiske synspunkter og fordommer på materialet under analysen slik at sluttvurderingen ikke nødvendigvis blir kritisk og upartisk. Men en diskursanalyse burde også resultere i en økt bevissthet for skjulte maktdimensjoner og dens effekter (Blommaert 2005: 31, 33-34).

I denne oppgaven egner metoden seg for analyse og diskusjon rundt kulturarvaspektet fordi kulturarv på mange måter er sammenvevd med diskurs og diskursive praksiser. Kulturarven er noe som blir snakket om og brukt på mange forskjellige måter og med ulike perspektiv. Metoden kan derfor brukes til å analysere definisjoner og maktforhold på flere plan. Hvordan påvirker begrepsbruk måten den forhistoriske mayasivilisasjonen blir oppfattet og forstått? Hvem er det som har makt til å "snakke om" eller "for" den materielle kulturarven? Hva er det som påvirker måten kulturarven blir konstruert, identifisert, tolket, verdsatt, konserverert, forvaltet og brukt? I denne oppgaven kommer jeg til å benytte meg av en kritisk kulturarvdiskurs for å analysere slike og tilsvarende spørsmål.

4 Forskningshistorie

Allerede på midten av 1800-tallet begynte arkeologer å undersøke og dokumentere ruinene etter mayaenes storslagne byer og monumenter (McKillop 2006: 41). Før dette ble det nedtegnet en rekke etnografiske beskrivelser av de første europeerne som ankom mayaområdet. Et eksempel er manuskriptet "*Relación de las cosas de Yucatán*" som ble skrevet av den spanske presten D. de Landa allerede på midten av 1500-tallet (Demarest 2004: 32; Tozzer 1966: vii). Forskningshistorien er derfor lang og omfattende, og det er denne som vil danne grunnlaget for videre analyse og diskusjon i kapittel fem. Her kommer ulike teorier rundt mayasivilisasjonens kollaps og reorganisering til å presenteres, samt at dagens eierskap og forvaltning av den materielle kulturarven skal beskrives. Fordi forskningshistorien er så omfattende er det kun enkelte elementer som vil kunne fremheves her. Utvalget skjer på bakgrunn av hva som vil være sentralt i videre analyse og diskusjon rundt oppgavens problemstillinger.

4.1 Kollaps

Siden begynnelsen av 1900-tallet har det dukket opp forskjellige teorier og hypoteser på utløsende årsaker for mayasivilisasjonens kollaps. Men for å kunne vurdere disse er det viktig å avgjøre *hva* det var som kollapset og ikke minst *når* kollapsen fant sted. Både offentligheten og en rekke akademikere anser 900-tallet som begynnelsen på mayasivilisasjonens fall. Da er den hovedsakelig karakterisert av at en rekke bystater i det *sørlige lavlandet* ble forlatt (McKillop 1006: 97). Fra ca. 751 til 790 er det mye som tyder på at allianser begynte å falle fra hverandre og konflikter mellom ulike bystater økte. Fra ca. 790 til 830 var det flere byer som ble forlatt enn det var byer som ble opprettet (Coe 2005: 161-162). Men det finnes tegn på at befolkningen utenfor bysentrene i det sørlige lavlandet ble værende i flere generasjoner. Det betyr at det ikke nødvendigvis var hele samfunnet som kollapset, men at det var elitens politiske og økonomiske makt som ble svekket (McKillop 2006: 97). Den såkalte kollapsen på 900-tallet var heller ikke en uniform hendelse som strakte seg over hele mayaområdet. I det nordlige lavlandet – spesielt i Puuc-regionen og ved Chichen Itza – var det i samme tidsrom tegn til økt konstruksjon av bygninger, politisk ekspansjon og befolkningsvekst (Houston & Inomata 2009: 294). Derfor er det en generell forståelse av at den klassiske sivilisasjonen i det nordlige lavlandet ikke kollapset før en gang på 1000-tallet, altså ett århundre eller mer senere enn det sørlige lavlandet (Peterson & Haug 2005: 326). Men i den postklassiske perioden, fra 900/1100-tallet og utover, dukket det opp en rekke nye bystater som var minst like suksessfulle som flere av de viktigste klassiske lokalitetene (Sharer & Traxler 2006: 626). Det betyr at mayasivilisasjonen ikke forsvant på 900-tallet, noe som gjør det nødvendig å se kritisk på begrepet "kollaps" i denne sammenhengen.

4.1.1 Er begrepet "kollaps" passende?

Det er en pågående diskusjon blant akademikere om "kollaps" er et passende begrep for hendelsene som fant sted på 900-tallet. Mayasivilisasjonen hadde en betydelig variasjon i befolkningstall, både i de forskjellige områdene og i de forskjellige bystatene. Denne variasjonen fortsatte både under og etter den såkalte terminale klassiske perioden, med tegn til både kontinuitet og vekst i enkelte områder. Det vil si at den terminale perioden *ikke* markerte enden på den førkolumbiske sivilisasjonen (Turner & Sabloff 2012: 13908). J. Diamond (2006: 170-171) trekker frem noen elementer som problematiske dersom en kollaps skal ha funnet sted:

- (1) *The Classic collapse was obviously not complete, because there were hundreds of thousands of Maya who met and fought the Spaniards [...].*
- (2) *The collapse of population (as gauged by numbers of house sites and of obsidian tools) was in some cases much lower than the decline in numbers of Long Count dates [...]. What collapsed quickly during the Classic collapse was the institution of kingship and the Long Count calendar.*
- (3) *Many apparent collapses of cities were really nothing more than "power cycling": i.e. particular cities becoming more powerful, then declining or getting conquered, and then rising again and conquering their neighbors, without changes in the whole population.*
- (4) *Cities in different parts of the Maya area rose and fell on different trajectories.*

Likevel er det tydelig at et tidligere tett befolket sted opplevde en kraftig depopulasjon på 900-tallet. Det er estimert at rundt 90% av befolkningen forlot det sentrale lavlandet og at disse byene forble forlatt helt frem til nyere tid (Turner & Sabloff 2012: 13908). Enkelte politiske og kulturelle institusjoner forsvant også i det samme tidsrommet. I denne forstanden kan kanskje begrepet kollaps anses som passende (Diamond 2006: 172). Men det er viktig å huske at begrepet ikke må brukes ukritisk. Det kan føre til en misoppfatning av hva som faktisk skjedde med mayaene, og gi offentligheten et inntrykk av at den materielle kulturarven er rester etter et forsvunnet folkeslag. Den materielle kulturarven viser at den terminale klassiske perioden ikke markerer slutten på mayasivilisasjonen. Arkeologiske undersøkelser viser at mayasivilisasjonens ulike bystater har vært gjennom flere sykluser med både vekst og nedgangstid. Det er først på 1500-tallet med den spanske invasjonen at et alvorlig brudd i kontinuitet blir synlig. På dette tidspunktet blir samfunnsstrukturen fullstendig endret, og en kollaps av omtrent alle de tidligere systemene finner sted (Demarest 2004: 290). Det er estimert at rundt 60% av befolkningen ble utryddet som følge av at nye sykdommer ble introdusert og de overlevende ble samlet i landsbyer konstruert etter europeisk standard. Der hadde spanjolene full kontroll til å overføre religion, politikk, språk og andre kulturelle trekk til mayabefolkningen (McKillop 2006: 105).

I denne oppgaven, kommer jeg på bakgrunn av det som er nevnt ovenfor, til å fokusere på kollapsen som fant sted på 1500-tallet. Det er denne som viser til en kollaps av samfunnet som en helhet, og det er trolig denne som er avgjørende for hvordan den materielle kulturarven blir forvaltet i dag. Men ifølge den sosial-økologiske systemteorien kan et system gå gjennom flere sykluser av kollaps og vekst, som betyr at samfunnet likevel kan ha hatt en mindre kollaps på 900-tallet som følge av ytre påvirkning og mangel på motstandsdyktighet mot disse forstyrrelsene. Det betyr derimot ikke at mayasivilisasjonen eller –befolkningen forsvant fullstendig på dette tidspunktet. Men den mindre kollapsen, som hovedsakelig påvirket det sørlige lavlandet, kan ha resultert i at spanjolene som ankom kontinentet på 1500-tallet så forlatte og forfalte klassiske byer. Disse identifiserte de ikke som tilhørende samtidens mayafolk. Dette kan ha hatt innvirkning på hvordan kulturarven blir forstått i dag, og hvem som har rettigheter knyttet til eierskap og forvaltning. Jeg kommer derfor til å gå kort inn på mulige årsaker for kollaps på 900-tallet, men det vil ikke vies mye plass til det i denne oppgaven ettersom hovedfokuset vil ligge på kollapsen på 1500-tallet.

4.1.2 Mulige årsaker for kollaps på 900-tallet

Siden 1930-tallet har det eksistert en rekke teorier rundt årsakene til den klassiske mayasivilisasjonens samfunnsendringer. Flere av disse blir fremdeles diskutert i dag, og ingen har blitt fullstendig utelukket. Det er trolig en kombinasjon av flere årsaker over tid som førte til den dramatiske samfunnsendringen. I tillegg kan det ha vært ulike grunner på en lokalitet i forhold til en annen, ettersom flere av de spredte mayastatene forsvant til noe ulik tid (Webster 2002: 217). Det er tre overordnede teorier som er spesielt anerkjente blant de mangfoldige hypotesene som eksisterer. Disse er som følger: (1) Overpopulasjon og overforbruk av ressurser førte til økologisk krise og fraflytting fra byer, (2) Endemisk krigføring mellom rivaliserende bystater førte til en kollaps av dynastiets makt og urbane sentre, og (3) Katastrofale klimaendringer i form av tørke var instrumentell i sivilisasjonens fall (McKillop 2006: 7). Andre teorier som er trukket frem omhandler blant annet opprør, naturkatastrofer og epidemier. Her kommer jeg kun til å gå kort inn på de tre teoriene som er mest populære. For mer utdypende informasjon, se f. eks. *"The Fall of the Ancient Maya: Solving the Mystery of the Maya Collapse"* (2002) av D. Webster.

Klimaendringer og overforbruk av ressurser

Klimaendringer er kanskje den årsaken som har blitt mest diskutert, og som er mest anerkjent i dag. Grunnen til at denne årsaken blir spesielt fremhevet nå, kan ha bakgrunn i samtidens egne klimaproblemer (Cote & Nightingale 2012: 475). Av klimaårsaker trekkes det spesielt frem tørke som en utløsende faktor for at en kollaps skal ha funnet sted. Paleoklimatisk data fra innsjøsedimenter og huleavsetninger indikerer at det har forekommet en rekke alvorlige tørkeperioder i forkant av 900-tallet, noe som kan ha hatt katastrofale følger for et område som allerede hadde mangel på vannkilder. Klimaets rolle i mayasivilisasjonens fall er derimot omdiskutert fordi det eksisterer få sikre dateringer rundt klimasekvensene (Douglas et al. 2015: 5607). I tillegg er området allerede karakterisert av årlige tørkeperioder på opptil fire til seks måneder (se kapittel 2.1), så sivilisasjonen må ha hatt gode rutiner for å overleve lengre perioder med liten eller ingen nedbør (McKillop 2006: 34). Eksempler på slike rutiner er konstruksjon av brønner og vannreservoarer. Det er som nevnt antatt at kontroll over vannforsyningen har vært en drivende faktor i politisk sentralisering. Denne kontrollen ga politisk innflytelse ovenfor den urbane befolkningen. Tørkeperioder med mangel på vann vil direkte ha undergravd denne makten, og kan ha trigget hungersnød, epidemier, migrasjoner, økt vold og opprør. Når eksisterende teknologier og ritualer feilet og befolkningen ikke ble forsynt med nok vann, har trolig både det politiske og det økonomiske systemet blitt destabilisert (Peterson & Haug 2005: 327; Sharer & Traxler 2006: 517). En alvorlig tørkeperiode kan derfor ha vært den siste dråpen som tvang systemet til å måtte endres (Coe 2005: 163). P.M.J Douglas et al. (2015: 5611) har konkludert med følgende:

Carbon and hydrogen isotope compositions of sedimentary plant waxes from Lakes Chichancanab and Salpeten support the hypothesis that drought was instrumental to the Terminal Classic decline of the Classic Maya throughout the Maya Lowlands. Drying was more intense in the southern lowlands, where societal collapse occurred earliest and was most pronounced and permanent. [...] The Maya successfully adapted land use and practices during previous droughts of the Early Classic period, but [...] more severe droughts during the Terminal Classic, as well as the increased complexity of the Late Classic societies, made an adaptation to climate change less effective.

Akademikere har også rettet blikket mot en selvforskyldt klimakrise. Det er viktig å påpeke at mayaene okkuperte området i over 2.000 år før kollapsen på 900-tallet, og at de på denne tiden utviklet en dyp forståelse av miljøet de levde i. Men befolkningsvekst kan ha ført til et gradvis overforbruk av ressurser. Et økt antall mennesker trengte mat og husly, og det var derfor behov for tømmer og intensivt jordbruk (Turner & Sabloff 2012: 13912). Tømmer var en viktig ressurs både som brensel og konstruksjonsmateriale. Det daglige behovet måtte dekkes av skogen i nærområdet. Avskoging førte bant annet til innskrenking av viktig habitat for ville dyr og matplanter, og tilgangen til store pattedyr ble stadig mindre (Lentz et al. 2014: 18514). Teorien om en selvforskyldt klimakrise er hovedsakelig basert rundt idéen om at mayaene kun benyttet seg av svijordbruket, som er en teknikk som har betydelige begrensninger når det kommer til å produsere mat til store menneskemengder. Det har i tillegg en negativ innvirkning på næringsstoffer i jordsmonnet (Houston & Inomata 2009: 288; White 2006: 171). Avskoging av større områder for dyrking førte til at jorda mistet mye næring og ble mindre produktiv (Turner & Sabloff 2012: 13912). Men som tidligere nevnt viser arkeologiske funn til at mayaene tok i bruk en rekke forskjellige jordbrukssystemer tilpasset de lokale variasjonene i landskapet, som terrasser, hevede våtmarksområder, frukthager og kjøkkenhager. Dette maksimerte regnskogens potensiale og har hatt en mindre ødeleggende effekt enn et utelukkende svijordbruk (Demarest 2004: 129; McKillop 2006: 5). Men analyser gjennomført på menneskelige levninger har vist at det i visse områder tyder på at befolkningens diett har endret seg drastisk i tidsrommet rundt kollapsen, noe som kan samsvare med et økologisk stress som førte til dårligere matproduksjon og hungersnød. Disse resultatene er derimot ikke uniforme på tvers av mayaområdet, i tillegg til at datamaterialet ikke alltid er like variert og tilgjengelig (White 2006: 179).

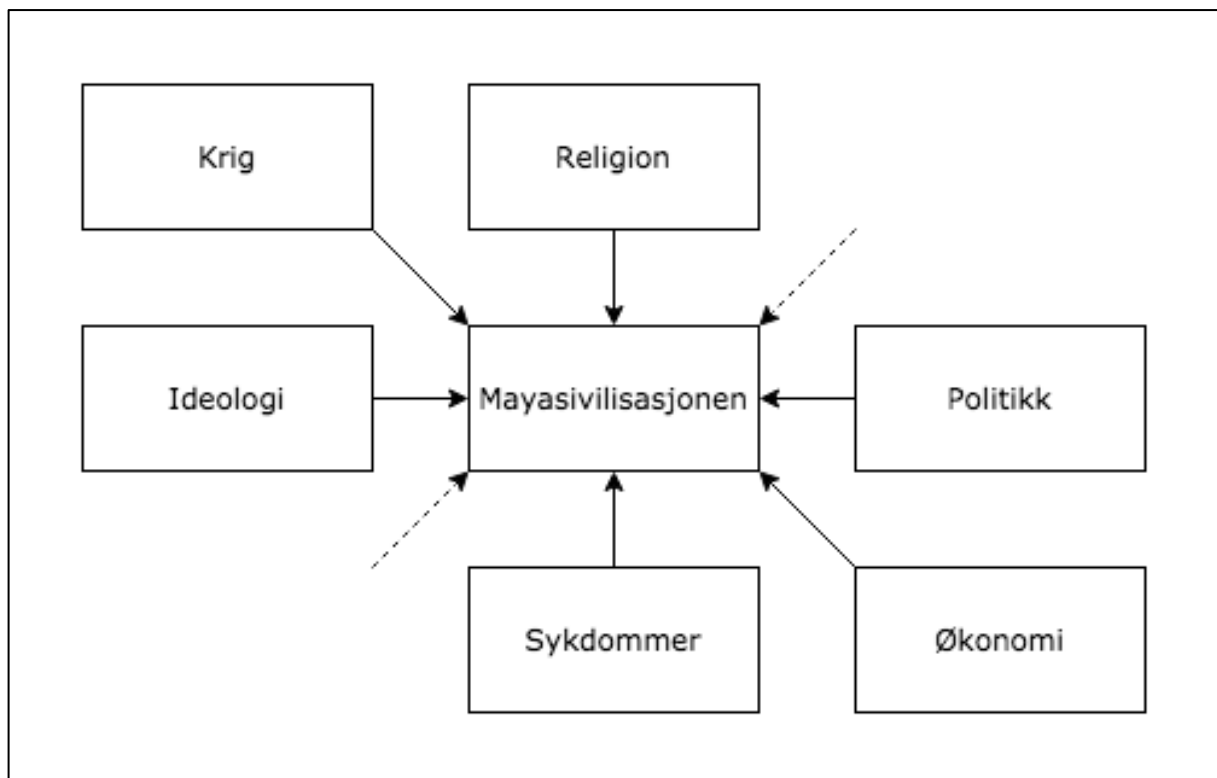
Krigføring

Krigføring – kombinert med assosierte ritualer og ofringer – er kanskje det mest fremtredende temaet i mayakunsten, noe som viser til at det har vært en viktig og sentral del ved mayaenes sivilisasjonen (Webster 2002: 224). Menneskeofringer var også utbredt (Sharer & Traxler 2006: 722). Krigføringen i mayaområdet kan ha vært både intern og ekstern. Med intern krigføring menes krig mellom mayaene selv. Fordi sivilisasjonen aldri var et enhetlig eller samlet imperium var de ulike bystatene ofte i konflikt med hverandre. Med ekstern krigføring menes en militær invasjon fra "utlendinger", gjerne oppfattet som andre kulturelle grupper fra lengre nord i dagens Mexico (Webster 2002: 224-226, 229). Det ser ut til at krigføring ble et problem for sivilisasjonen relativt tidlig. Militærkampanjer hadde blitt gjennomført mot motstandere helt siden førklassisk tid, men mot slutten av 700-tallet ble slike aktiviteter intensivert til et slikt nivå at det begynte å ødelegge sosiale allianser. Rester etter palisader ved lokaliteter som Dos Pilas og Aguateca i dagens Guatemala er datert fra midten av 700-tallet til midten av 800-tallet, og viser til urolig tider (Coe 2005: 162). På denne tiden ser krigføring ut til å ha blitt en ideologisk og nærmest vital komponent for de ulike kongedømmene (Webster 2002: 225). Krigføring ble av flere konger brukt for å svekke og dominere andre bystater, og kan ha vært årsaken til at bystater ble lagt øde. Et resultat av krigføringen kan ha vært at bystater mistet store deler av sin populasjon til migrasjon når innbyggere flyktet fra vold til tryggere områder. Den politiske autoriteten kan da også ha mistet kontroll over viktige ressurser og handelsruter som igjen førte til et økonomisk stress. Men den økende graden av krigføring kan også ha vært en *respons*

til stress fremfor en årsak til stress. Overpopulasjon kan ha ført til vann- og matmangel, og krigføring kan ha vært en reaksjon på dette (Sharer & Traxler 2006: 515, 705).

4.1.3 Årsaker for kollaps på 1500-tallet

Den europeiske oppdagelsen og erobringen av Mesoamerika var begynnelsen på den nye verden som vi kjenner den i dag, men det var også det største traumet i mayasivilisasjonens historie (Sharer & Traxler 2006: 757). Kontakten mellom europeere og urbefolkningen hadde en enorm påvirkning på samfunnet, selv før den offisielle invasjonen begynte. Den første kjente kontakten fant sted i 1511 da et spansk skip sank utenfor østkysten av Yucatan-halvøya og en livbåt med elleve overlevende skylte i land. Det var begynnelsen på slutten for mayaene. Etter dette fulgte en rekke ulike spanske kampanjer i området. Mayabefolkningen ble da påvirket av både religiøse, økonomiske og politiske forandringer som ble innført og pålagt av spanjolene. Det hadde en ødeleggende effekt på den postklassiske sivilisasjonen, og resultatet ble en fullstendig samfunnskollaps (Demarest 2004: 286; McKillop 2006: 105). Det var en rekke årsaker til at sivilisasjonen kollapset og at omtrent alle de gamle sosiale og kulturelle systemene falt. Ytre påvirkninger som blant annet epidemier, krig og misjon ble avgjørende (se figur 6).



Figur 6: En stilisert fremstilling av ytre påvirkninger. Spanjolene introduserte sykdommer som utryddet store deler av mayasivilisasjonen, og drev krigføring for å dominere befolkningen. Deretter innførte de sin egen religion, politikk, ideologi og økonomi på en allerede svekket sivilisasjon. De stiplede pilene indikerer at flere ytre påvirkninger kan ha forekommet. Illustrasjon: Julia H. Hiorthøy

Epidemi

De elleve overlevende fra skipet som sank i 1511 ble tatt til fange av en mayagruppe, og allerede da ble nye sykdommer introdusert (Demarest 2004: 286). Fra dette tidspunktet og utover herjet en pest som ble kalt "*mayacimil*" som betyr "lett død". Sykdommen var karakterisert av store byller og det har blitt beskrevet at kroppen råtnet og forfalt i løpet av et tidsrom på fire til fem dager. Det var trolig snakk om kopper (Sharer & Traxler 2006: 759). I tillegg ble andre europeiske sykdommer som meslinger og influensa også introdusert. Epidemiene reduserte befolkningen og samfunnet ble politisk destabilisert (Demarest 2004: 286). Det at lokalbefolkningen ikke hadde immunitet mot de nye sykdommene og samtidig ble tvunget inn i tette byer konstruert av spanjolene, gjorde at virusene spredte seg raskt og hadde en svært ødeleggende effekt (Hill 1992: 19; McKillop 2006: 105). Det er estimert at rundt 60% av den lokale befolkningen i mayaområdet døde som følger av de nye virusene som ble introdusert av spanjolene (Coe 2005: 243). Dette var trolig en utløsende årsak for at samfunnet opplevde en fullstendig kollaps. Store deler av befolkningen ble utryddet allerede før spanjolenes invasjon for alvor begynte, fordi epidemier beveger og sprer seg fortere enn mennesker (Montejo 1999: 27). Epidemiene som ble introdusert på 1500-tallet har hatt en påvirkningskraft helt frem til nyere tid, ettersom mayaområdet har opplevd flere runder med ny oppblomstring av for eksempel kopper og meslinger. I tillegg har det også dukket opp nye sykdommer som for eksempel kolera, tuberkulose, syfilis, gulfeber og malaria. Epidemier kan være med å påvirke både politisk og ideologisk utvikling i et område, fordi de vil kunne utrydde og svekke flere folkegrupper. Resultatet er at disse gruppene får en dårligere motstandsdyktighet mot ytre påvirkning og utvikling (McCrea 2010: 6-7).

Krigføring

Erobringen av mayaområdet var suksessfull takket være spanjolenes overlegne hær som hadde både skytevåpen og kavaleri. Mayaene hadde på den andre siden kun enkle våpen, som piler og lanser med flintspisser (McKillop 2006: 196), spisse trestokker der endene hadde blitt forsterket av ild og kraftige sverd laget av tre og innfelt med skarpe obsidianblader. De var kun iført lendeklede, og hadde derfor ingen beskyttelse mot spanjolenes våpen. Flere av de tidlige spanske ekspedisjonene møtte stor motstand fra mayaene til tross for at de allerede var svekket av epidemier og intern krigføring med andre bystater (Demarest 2004: 287). Men selv om den spanske hæren var overlegen, hadde den trolig ikke vært like suksessfull uten støtte fra lokale mayakrigere. For lokalbefolkningen var allianser med europeerne basert på hevn for tidligere konflikter med andre uavhengige bystater. Den spanske hæren utnyttet den allerede eksisterende rivaliseringen mellom lokalbefolkningen, og fikk flere forskjellige mayagrupper til å bidra med å utslette hverandre (Sharer & Traxler 2006: 762).

Generelt sett hadde mayaene en mer effektiv motstand mot spanjolenes forsøk på å undertrykke enn aztekerriket i det sentrale Mexico, men mellom 1540 og 1546 hadde omtrent hele Yucatan-halvøya blitt erobret. Men enkelte grupper i Peten-distriktet overlevde flere runder med epidemi og krigføring mot europeerne og var uavhengige helt frem til 1696. Dette til tross for at omtrent alle andre mayagrupper var erobret og/eller assimilert på dette tidspunktet. Koloniseringen av disse uavhengige gruppene markerte slutten på en 200 år lang maktkamp (Demarest 2004: 287). Men krigføringen stoppet ikke etter at den siste mayagruppen ble overvunnet. Selv etter dette tidspunktet var det en rekke blodige oppgjør mellom mayaene og europeerne. I 1847 startet det som kalles "*War of the Castes*" eller kastekrigen i Yucatan-området, da et stort antall mayaer gjorde

opprør mot europeerne. En av årsakene til denne konflikten bunnet i spørsmål knyttet til eiendomsrett. Urbefolkningen opplevde at det ble gjort inngrep i deres jordbruksområder under den meksikanske frigjøringen (McAnany 2011: 23). Opprøret var et forsøk på å kvitte seg med et utenlandsk herredømme, samtidig som de ønsket å revitalisere sin tradisjonelle kultur. Kampanjen blir sett på som en av de lengste og mest suksessfulle opprørene i den Nye Verden (Alexander 2004: 6). Kastekrigen så sin ende i 1901 (Coe 2005: 250; Walker 2009: 11). Men det var ikke siste gang det var voldelige konflikter mellom mayaene og europeerne. På sent 1970- og tidlig 1980-tall oppstod en konflikt som skulle ta livet av rundt 200.000 sivile (hvorav flertallet var maya). I tillegg var det 50.000 mennesker som forsvant, 626 landsbyer som ble utslettet og 1.5 millioner mennesker som ble drevet på flukt (Sanford, Álvarez-Aernas & Dill 2016: 43). Det er snakk om folkemordet i Guatemala under J.E. Ríos Montts militære diktatur. Folkemord er et forsøk på systematisk utslettelse av en gruppe mennesker på bakgrunn av hvem de er. Konflikten varte i 36 år og var svært ødeleggende for landets urbefolkning (Drouin 2016: 308). Menneskene som ble drevet på flukt fra sine lokale samfunn og levde en årrekke i eksil, tok med seg sine egne kulturelle trekk og normer. Disse kulturelle trekkene kom i kontakt med kulturen i det nye området de oppholdt seg i som flyktninger. På denne måten vil krig og flukt føre til en kulturell reorganisering. Når krigen er over og det er på tide og vende hjemover, kan det være vanskelig å gå tilbake til det som var tidligere (Montejo 1999: 16).

Misjon

Et av de elementene som diskuteres mest rundt mayaenes trosretning under kolonitiden er når og i hvilken grad de ble kristnet (Restall 1997: 148). Under den spanske invasjonen ble som nevnt den lokale befolkningen flyttet fra sine tradisjonelle boliger til byer konstruert etter vestlig standard og med fokus på vestlig religion. Et flertall katolske kirker ble konstruert, ofte på eller i nærheten av ødelagte mayatempler. Dette er for eksempel tilfellet i Ek Balam og Dzibilchaltun (se figur 7) i Mexico, der kirker og kapell har blitt konstruert side om side med de forhistoriske mayatemplene. Men mye tyder på at europeernes forsøk på å omvende mayaene hadde varierende grad av suksess (Brown 1999: 297; McKillop 2006: 106). Noen grupper omfavnet religionen og tok den som sin egen, noen grupper inkorporerte religionen med sin egen tradisjonelle tro og noen grupper godtok først religionen for så å gjøre opprør mot den senere.

Flere steder ble kristendommen tatt relativt godt imot av den lokale befolkningen. Mayaenes ideologiske system var trolig ikke lukket, og det kunne derfor ta til seg nye guder uten at det nødvendigvis oppstod konflikt mellom tidligere guder og riter. Katolisismens ideologi kunne inkorporeres i den tradisjonelle troen (Hill 1992: 86). Flere viktige aspekter ved den katolske kirken hadde likhetstrekk med mayaenes samfunnsritualer og tilbedelse, noe som gjorde det lett for de to religionene å kombineres. Blant annet brant begge trosretningene røkelse under ritualer, begge hadde idoler som ble tilbedt, begge hadde prester og begge gjennomførte pilegrimsreiser (Restall 1997: 152; Coe 2005: 244). Landa beskriver hvordan lokalbefolkningen dro på flere pilegrimsreiser – spesielt til Cozumel og *Cenote Sagrado* (den hellige cenoten) ved Chichen Itza – på lik linje som de kristne dro til Jerusalem og Roma. På slike reiser gikk mayaene inn i forlatte templer for å be og brenne røkelse. De forlatte templene Landa refererer til kan ha vært fra klassisk tid, og viser til at de fremdeles var i bruk på 1500-tallet. Beskrivelsene nevner også at tempelruinene ble brukt til oppbevaring av skulpturer av ulike idoler (Tozzer 1966: 109-110).



Figur 7: *Capilla Abierta* (til venstre) og *Structure 36* (i bakgrunnen til høyere) ved Dzibilchaltun, Mexico. Bygningen til venstre er et såkalt åpent kapell fra slutten av 1500-tallet, mens strukturen i bakgrunnen til høyere er en firetrinns pyramide fra 1000-1200-tallet. Det katolske kapellet er reist midt på lokalitetens sentrale torg. Foto: Julia H. Hiorthøy

Når grupper med maya raskt tok til seg katolisismen, anså de spanske misjonærene det som et resultat av deres harde innsats og gudommelige hjelp. De forsto ikke at mayaene oppfattet kristendommen som forenlig med sin egen tro og at de ofte fortsatte å praktisere denne. Det var først på midten av 1500-tallet at munkene forsto at mayaene ikke var eksemplariske katolikker, og at mange hadde fortsatt med sin tradisjonelle religion i hemmelighet, og under forklledning av katolske ritualer (Hill 1992: 87). På dette tidspunktet hadde Landa oppdaget at befolkningen hadde fortsatt sin avgudsdyrkelse, og at de lokale prestene aktivt oppfordret mayaene til å fornye sin gamle praksis. I byen Mani sentralt på Yucatan-halvøya kom en jeger, P. Che, over en hule der det luktet røkelse. Han gikk dypere inn i hulen og oppdaget altere, flere idoler og blodet etter en ofret hjort. Funnet utløste en frykt for et lokalt opprør, noe som førte til at spanjolene sendte ut menn for å etterforske. Flere mayaer ble fengslet og tortur ble brukt som en avhørsteknikk. Munkene forsto raskt at avgudsdyrkelsen var utstrakt (Tozzer 1966: 76). Lokalbefolkningen ble dømt i flere rettsaker (kalt *auto-da-fe*), og ble pisket og bøtelagt som straff (Tozzer 1966: 76).

Ved enkelte tilfeller tok lokalbefolkningen først imot kristendommen, før de gjorde opprør mot systemet på et senere tidspunkt. Dette skjedde blant annet i byene Tipu og Lamanai i dagens Belize. I Tipu ble det etablert en kirke etter at fransiskanske misjonærer besøkte byen. Arkeologiske utgravninger har vist at minst 600 medlemmer av Tipus

befolkning ble begravet i kirken eller i den tilhørende kirkegården. De var begravet etter kristen tradisjon. I den materielle kulturen og i skriftlige kilder er det mye som tyder på at mayaene på dette tidspunktet også tillot seg andre europeiske skikker og at det foregikk endringer både i det økonomiske og politiske systemet. Til å begynne med ser det ut til at lokalbefolkningen hadde et godt forhold til kristendommen og de fransiskanske munkene, men i 1638 gjorde de opprør av ukjente grunner. Likevel fortsatte flere av innbyggerne i Tipu å bruke den kristne gravskikken etter dette tidspunktet. I Lamanai ble det også etablert flere kirker. Den første kirken ble konstruert i en kombinasjon av spansk stil og lokale byggeteknikker. En senere, større kirke ble reist i ren spansk stil. Den spanske misjoneringen ved Lamanai klarte å konvertere innbyggerne til katolisismen, men det resulterte i få eller ingen endringer i det økonomiske og politiske systemet i samfunnet. I 1641 besøkte derimot fransiskanske munkene byen etter et lengre fravær og fant kirken og dens tilhørende bygninger nedbrent (McKillop 2006: 106-107).

Det er mye som tyder på at mayaene ikke nødvendigvis boikottet kristendommen i seg selv, men at det var de spanske prestene og systemet basert på monopol og utnyttelse som var sterkt mislikt (Restall 1997: 159). Omvendingen av mayabefolkningen resulterte ikke bare i at det tradisjonelle trossystemet måtte utføres i skjul og gradvis forsvant. Det førte også til at store deler av samfunnets rikdom ble overdratt fra lokalbefolkningen til europeerne. Kirken fikk til å begynne med økonomisk støtte fra Spania til å gjennomføre misjonsarbeid i Mesoamerika, men på 1600-tallet strakk ikke pengene lengre til. Misjonærene fikk da behov for lokalbefolkningens arbeidskraft, produkter og penger. Til å begynne med hadde den lokale støtten til kirken bestått av en *ración* som var en moderat kvote med mat, arbeidskraft og husly for munken(e). Men innen 1630 hadde denne rasjonen økt enormt, spesielt i form av behovet for arbeidskraft. Det resulterte i at flere og flere av urbefolkningen måtte donere sin egen tid til den katolske kirken. Munkene krevde også økonomisk støtte gjennom samfunnets midler, og tok betalt for messer og andre riter gjennomført i kirken. Til sammen utgjorde disse utgiftene en betraktelig del av lokalbefolkningens rikdom (Hill 1992: 115-116). Som P.A. McAnany (2016: 19) sier: *"Controlling Christianized souls was an influential point of entry for controlling the body – and more explicitly the labor – of Native people"*.

4.2 Reorganisering

Mayasivilisasjonen var karakterisert av bystater som gjennom historien både har blomstret opp og falt sammen gjentatte ganger, noe som betyr at de har reorganisert seg ved flere tilfeller. Ifølge den sosial-økologiske systemteorien er reorganiseringsfasen en tid med høyt potensiale for innovasjon og tilpasning. Tradisjonelle løsninger kan benyttes i tillegg til nytenkning og utvikling. En reorganisering kan føre til en fullstendig lik eller en fullstendig ulik vekstfase (Thompson & Turk 2009: 257). Dette er veldig synlig i mayasivilisasjonens situasjonen dersom man sammenligner de nye vekstfasene etter kollapsene på 900-tallet og 1500-tallet. Den første reorganiseringen fører til en tilnærmet lik vekstfase, mens den andre reorganiseringen fører til en svært ulik vekstfase.

Graden av endring kontra kontinuitet mellom det klassiske og det postklassiske samfunnet er debattert, men mye tyder på at mange aspekter ved økonomi, ideologi og politikk fortsatte inn i den nye perioden. Reorganiseringen på 900-tallet resulterte i et samfunn som ikke var fundamentalt annerledes. De kjennetegnene fra den klassiske perioden som forsvant (f. eks. steler og langdatering), var hovedsakelig strategiske

instrumenter for elitens ideologiske og politiske makt. Det tyder på at det var det politiske systemet som så en endring i den postklassiske perioden. Det ble som tidligere nevnt tatt i bruk et *multepal*-system, som resulterte i en mer fleksibel politisk institusjon (Demarest 2004: 277-279). Samtidig som flere av byene i det sørlige lavlandet ble forlatt, gjennomgikk den postklassiske perioden en utvidelse av bosetning i andre områder. De nye bystatene dukket opp gjennom en reorganisering av de politiske, ideologiske og sosioøkonomiske fundamentene som mayastatene var basert på (Sharer & Traxler 2006: 626). Men til tross for oppblomstring i flere områder forble det sørlige lavlandet forlatt over en lang periode. Fraværet av en betydelig reorganisering i dette området er trolig relatert til en mer intens og vedvarende tørkeperiode (Douglas et al. 2015: 5610). Slutten av den postklassiske perioden markeres av en kollaps med spansk erobring på 1500-tallet, og på dette tidspunktet skjer det store endringer i samfunnet. Sivilisasjonen går inn i en ny reorganiseringsfase som resulterer i et samfunn som er fundamentalt annerledes enn tidligere. Fordi reorganiseringen på 1500-tallet medfører større endringer i samfunnet enn reorganiseringen på 900-tallet, er det denne jeg skal fokusere på her.

På 1500-tallet hadde spanjolene tro på at deres kombinerte program med misjon og sivil organisasjon ville resultere i en hurtig assimilering av mayafolket til spansk kultur (Hill 1992: 150). Men til tross for den brutale innvirkningen av den spanske invasjonen og domineringen av den lokale befolkningen, er det flere elementer ved det tradisjonelle samfunnet som har fortsatt å utvikle seg. Mayaene som opplevde kolonitiden modifiserte tradisjonelle mønstre og utviklet nye institusjoner for å reorganisere seg i en ny verden. Enkelte elementer ved sivilisasjonen måtte endres og inkorporeres med europeiske skikker, mens noen elementer overlevde så å si intakte gjennom 1600- og 1700-tallet og til og med frem til i dag. Men forskning har også vist at flere av de kulturelle elementene ved mayaenes liv under kolonitiden og i dag, ikke nødvendigvis har "overlevd" fra klassiske eller postklassisk tid. Det kan også være snakk om en stadig adaptasjon. Det er derfor viktig å huske at kulturelle trekk som blir observert i dag ikke nødvendigvis er uendret fra klassiske eller postklassisk tid (Demarest 2004: 289-290). Likevel er det noen kulturelle trekk som anses som mer *tradisjonelle* enn andre.

Mayaenes reorganisering etter kollapsen på 1500-tallet fortsetter på mange måter også i dag, ettersom deres kulturelle trekk er under utvikling i en moderne verden i stadig endring. Den spanske invasjonen resulterte i at tradisjonelle kulturelle trekk ble undertrykt, og at nye og vestlige elementer ble pålagt den lokale befolkningen. Resultatet var at mayaene utviklet en kultur bestående av en kombinasjon av tradisjonelle og nye elementer. Dette er synlig når turister besøker lokalbefolkningen i området i dag. Historisk sett har lokalbefolkningen på Yucatan-halvøya, og i resten av mayaområdet, inkorporert aspekter ved den spanske og den meksikanske livstilen. Dette har blitt gjort både selektivt og kalkulert, og ofte gjennom konkurranse (Hutson, Herrera & Chi 2014: 387). Nedenfor skal jeg trekke frem enkelte kulturelle trekk som har overlevd så å si uendret gjennom flere hundre år, og enkelte kulturelle trekk som har gått gjennom en assimilering av både spanske og tradisjonelle kulturformer. Disse elementene gikk gjennom en reorganiseringsfase det øyeblikket spanjolene invaderte kontinentet, og fortsetter den dag i dag. Det er riktignok en rekke kulturelle elementer som har vært med gjennom den siste reorganiseringsfasen, men her trekker jeg hovedsakelig frem språk, økonomi og religion.

4.2.1 Tradisjonelle kulturelle trekk

Under og etter den spanske invasjonen er det enkelte tradisjonelle, kulturelle trekk som er antatt å ha overlevd og blitt videreført. Individuelle elementer som for eksempel kosmologi og mayakalenderen har trolig kontinuerlig blitt reinkorporert i nye systemer for etnisk og kulturell overlevelse (Demarest 2004: 291). I høylandet i dag, blant Ixil- og K'iche'-folket, er mayakalenderen en veldig viktig del av samfunnet. Kalenderen er ikke bare viktig når det kommer til lokale ritualer, men også i hverdagslivet generelt. I alle lokalsamfunn der kalenderen er i bruk er det også lokale sjamaner (kalt *h'men*) som holder styr på dagene og gjennomfører ritualer i samsvar med de riktige datoene (Coe 2005: 246). Sjamanene er religiøse spesialister som er med på å bevare mayaenes tradisjonelle kunnskap. De formidler blant annet historier om nærliggende mayaruiner som mektige steder for religiøse ritualer og forfedredyrking. På denne måten holder de liv i og viderefører gammel tradisjon og tro (Ardren 2002: 385). En slik bruk av tradisjonelle elementer bidrar til å opprettholde en urbefolkning og en minoritet som stadig trues med fullstendig assimilering som vil resultere i at deres egenart gradvis vil forsvinne.

Språk er et grunnleggende element innenfor kulturell representasjon, men det er også et sårbart element som lett kan bli endret av ytre påvirkninger. For at et språk skal overleve er det avhengig av å bli brukt, og det kan forsvinne helt dersom overføringen fra et ledd til et annet (f. eks. fra mor til barn) svikter. Det finnes en rekke eksempler på at språk har forsvunnet ved at et storsamfunn har blitt pålagt et nytt språk (McAnany 2011: 76). Vi trenger bare å rette blikket mot den norske urbefolkningen for å se slike tendenser. Under fornorskingsperioden var det ulovlig å snakke samisk, og barn ble tatt fra sine foreldre for å bli utdannet i norske skoler. Flere av de elleve dialektene innenfor det samiske språket ble nesten utryddet. I dag er det for eksempel bare 600 personer som snakker sør-samisk. I mayaområdet har imidlertid språket overlevd ytre påvirkninger, og i dag finnes det 31 forskjellige varianter. Både under kolonitiden og i dag er språk derfor kanskje et av de viktigste utgangspunktene for mayakulturens overlevelse. Språket var trolig en av hovedgrunnene til at spanjolernes forsøk på å innføre en spansk kultur i mayaområdet ikke ble en fullstendig suksess. Det er få kilder som viser til at mayaene som levde under kolonitiden tok til seg mye av det spanske språket. Dette synes i beretninger om klager fra spanske tjenestemenn over kommunikasjonsproblemer med mayaene. Til tross for at mayaene tok til seg flere elementer ved den spanske kulturen (ulik teknologi, planter, dyr, redskaper, institusjoner, etc.), er det likevel svært få låneord fra det spanske språket. Cakchiquel-folket i Guatemala hadde to forskjellige måter å navngi ting med spansk opprinnelse. Den ene måten var å identifisere den fremmede tingen med noe kjent for så å legge til prefikset "*castilan*", som betyr spansk. Et eksempel på dette er oliven som ble kalt "*castilan q'inom*" (spansk plomme). Den andre måten var å navngi den fremmede tingen etter noe kjent, kun ved bruk av ord fra mayaspråket. Eksempler på dette er esel som ble kalt "*umul queh*" (kanin-hjort) eller hest som ble kalt "*mama queh*" (eldre hjort). Det finnes også eksempler på mayagrupper som tok til seg den spanske skriftteknologien uten å lære seg det spanske språket. De brukte da latinske bokstaver for å skrive beretninger på sitt eget språk (Coe 2005: 244; Hill 1992: 150-151). Dette resulterte i at kunnskapen om det tradisjonelle hieroglyfiske skriftspråket gradvis forsvant². I moderne

² Misjonærenes systematiske brenning av mayaenes kodekser (bøker) på 1500-tallet, var også i stor grad med på å fjerne bruken av det hieroglyfiske skriftspråket (Sharer & Traxler 2006: 8).

tid har epigrafiske prosjekter derfor blitt organisert for å lære dagens maya å bruke det forhistoriske skriftsystemet utviklet av deres forfedre (Demarest 2004: 292-293).

I dag er det rundt syv millioner mennesker som snakker ett av de 31 mayaspråkene (Magnoni, Ardren & Hutson 2007: 356). Men det er likevel en utfordring at språket er stigmatisert og at spansk i praksis er det offisielle språket (bortsett fra i Belize, der engelsk er det offisielle språket). Skal den moderne mayabefolkningen fortsette å lære barna sine mayaspråket av kulturelle årsaker, til tross for at det er det spanske språket de er avhengige av for å ha en vellykket skolegang og for å overleve økonomisk? Realiteten er at mayabarn i dag må være tospråklige eller kanskje til og med trespråklige dersom de skal lære seg mayaspråket i tillegg til de offisielle språkene som er nødvendige for å fungere i en moderne verden. Det eksisterer markant færre muligheter for et enspråklig barn, dersom dette ene språket ikke er spansk (eller engelsk). En lokal maisbonde fra Pisté på Yucatan-halvøya opplevde det som vanskelig å kommunisere med barna sine på mayaspråket fordi de ikke forstod utsagn, vitser og referanser. Han poengterte at *"the fact that Maya is being lost is very sad. [The children] must learn Spanish to defend themselves, but Maya is also beautiful"* (McAnany 2011: 76). De ytre påvirkningene som satte press på det lokale språket begynte allerede på 1500-tallet, men de er i aller høyeste grad til stede også i dag. Det å holde på og videreutvikle mayaspråket er derfor fremdeles en del av mayasivilisasjonens reorganisering i en moderne verden.

4.2.2 Assimilering av kulturelle trekk

Den moderne mayabefolkningen har under og etter kolonitiden assimilert og forandret mange fremmede elementer slik at de passer inn i deres eget kulturelle mønster fra den førkolumbiske tiden. For eksempel er det flere som lever av en økonomi kombinert av forhistoriske og moderne skikker. De fleste mayahusholdninger dyrker fremdeles mais på det som er antatt å være den tradisjonelle måten, altså *"slash-and-burn"* (Coe 2005: 245). Men introduksjonen av redskaper av jern – øks, machete, sag og grev – førte til noe endring i dette tradisjonelle jordbruket. Landområder kunne renskes mye raskere enn tidligere, treverket kunne bearbeides til bjelker og planker som kunne brukes i lokale konstruksjoner eller selges til spanjolene for ekstra inntekt, og jorda kunne bearbeides omtrent like grundig som med en plog. Men til tross for ny teknologisk vinning var det likevel fremdeles svedjebruket som var den dominerende jordbruksteknikken (Demarest 2004: 290; Hill 1992: 78). Fordi den spanske invasjonen brakte med seg et føydalsystem, ble mayaenes landområder ekspropriert allerede på 1500-tallet, og menneskene som en gang hadde hatt eierskap over jorda måtte jobbe for en spansk grunneier (Montejo 1999: 29). Det har ført til konflikter og usikkerhet rundt eiendomsrett i området helt frem til i dag. På Yucatan-halvøya er det derimot flere mayagrupper som siden den meksikanske revolusjonen på 1930-tallet har fått bruke områder rundt den materielle kulturarven til landbruksformål, noe som gir ekstra kontinuitet mellom den forhistoriske og den moderne befolkningen. Men disse rettighetene kan trekkes tilbake når som helst dersom nasjonale myndigheter bestemmer at ruinene skal inkorporeres i turistindustrien (Ardren 2002: 393). For å få økonomien til å gå rundt er det flere mayaer som i tillegg til å drive med privat svijordbruk, må dra lange distanser for å arbeide på moderne kaffe- og bomullsplantasjer (Coe 2005: 245). Dette viser til hvordan moderne teknikker og redskaper har påvirket og endret en lokal tradisjon, men også hvordan det tradisjonelle jordbruket ikke er nok i seg selv for å overleve i en moderne verden med en moderne økonomi.

Det er ikke bare mayaenes økonomi som er en kombinasjon av forhistoriske og moderne elementer. Det finnes også flere eksempler på religiøse seremonier som har en blanding av kristne og hedenske elementer. Tzotzil-folket i Zinacantan i Mexico oppfatter for eksempel sola som Gud eller Jesus Kristus, mens månen blir sett på som Jomfru Maria. Samtidig som disse kristne skikkelsene blir tilbedt, er andre hedenske guder en stor del av samfunnets religiøse liv. *The Earth Lord* er for eksempel en skikkelse som oppholder seg i huler og cenoter, og blir forstått som den som produserer lyn og regn. Han kontrollerer derfor samfunnets vannforsyning³. I tillegg er forfedredyrking et viktig element. Det blir blant annet satt opp altere der det blir ofret kyllinger, røkelse og brennevin til ære for dem (Coe 2005: 245). De tradisjonelle elementene ble trolig sammenvevet med katolsk doktrine og europeiske religiøse konsepter i et forsøk på kulturell og fysisk overlevelse (Demarest 2004: 290). Men det er også grupper som bestemt har holdt fast på gamle tradisjoner og ikke har tatt til seg den katolske kristendommen i det hele tatt. Som tidligere nevnt beskrev presten Landa hvordan lokalbefolkningen dro på pilegrimsreiser til gamle tempelruiner for å tilbe guder. En slik religiøs bruk av de forhistoriske templene finnes det også eksempler på i dag. Lakandon-folket som holder til i nærheten av Palenque i Mexico, drar ofte på pilegrimsreiser til ruinene ved Yaxchilan i delstaten Chiapas, der de gjennomfører ulike ritualer og påkaller de tradisjonelle gudene med røkelse (Coe 2005: 252). Mayaenes religion har endret seg drastisk siden innføringen av kristendommen, men de har likevel klart å assimilere den med egne trosretninger og tradisjonelle religiøse ritualer. Det vil si at enkelte tradisjonelle trekk ved mayakulturen kan overleve og videreutvikles i en moderne verden.

4.3 Den materielle kulturarven

Kulturarv har en økende betydning i alle samfunn. Dette kan være på grunn av nåtidens raske moderniseringsprosess, der rester etter fortidige samfunn kan gi en følelse av tilhørighet og sikkerhet i en verden i stor endring (UNESCO 2013: 12). Men både begrepet "kulturarv" og relaterte termer som "arkeologisk ressurs" og "fornminne" har vage og varierte definisjoner. Derfor er det nødvendig å presentere en definisjon før det i det hele tatt er mulig å snakke om den materielle kulturarven fra den førkolumbiske mayasivilisasjonen. Kulturarv er et konsept som de fleste ville gitt en positiv verdi, og som blir forstått som et felles gode som alle kan dra nytte av. Men ved å gå litt i dybden på begrepet blir det tydelig at kulturarv på ingen måte er et nøytralt konsept eller en utelukkende positiv ting (Silverman & Ruggles 2007: 3). R. Skeates (2004: 9) sier følgende:

[...] "Heritage" can be defined in general terms, albeit on two different levels. On the one hand, "heritage" can be used as a description of a physical entity, broadly shaped by human action. On the other hand, "heritage" can be used as an expression of the meanings, values and claims placed on that material, particularly as an "inheritance". As part of this second definition, "heritage" can also be regarded as a dynamic process, involving the declaration of faith in pasts that have been uncritically refashioned for present-day: such as the husbanding of

³ Dette viser til at dyrking av regnguder er viktige også i dag, trolig som et resultat av at vann ikke alltid er like lett tilgjengelig i mayaområdet.

feelings of ancestry, continuity, identity and community; and the legitimization of systems of power and authority.

Kulturarv kan altså forstås som dynamisk fordi den blir opprettet og formet basert på hva forskjellige grupper med mennesker opplever som en meningsfull fortid. Det gjør også kulturarven til en aktiv sosial og politisk arena for å skape nye idéer eller konsepter (Guttormsen & Swensen 2016: 5). Det er et konsept som kan promotere selvforståelse, være et utgangspunkt for kommunikasjon og utvikling, samt gi en retningslinje for nåtidige samfunn og deres historiske fortid. Men det kan også være et verktøy for undertrykkelse (Silverman & Ruggles 2007:3). I tillegg byr det på forskjellige sosiale utfordringer når det kommer til hvordan en felles kulturarv burde verdsettes og brukes (Guttormsen & Swensen 2016: 6). Denne utfordringen blir adressert i ulike retningslinjer og konvensjoner utstedt av forskjellige organisasjoner.

I dag har UNESCO en sentral rolle innenfor den globale kulturminneforvaltningen. Organisasjonen har derfor en sterk påvirkning på både definisjoner og retningslinjer knyttet til verdens kulturarv (Brattli 2009: 28). Det er derfor hensiktsmessig å trekke frem UNESCOs definisjoner i denne sammenhengen. Organisasjonen beskriver kulturarv som monumenter, grupper med bygninger og lokaliteter med historisk, estetisk, arkeologisk, vitenskapelig, etnologisk eller antropologisk verdi. Termen "verdensarv" har derimot en noe smalere definisjon med vektlegging på at det skal være snakk om de beste eksemplene på kulturarv med en enestående universell verdi (UNESCO 1972). Med enestående kulturell verdi menes det at kulturarven har "*cultural and/or natural significance which is so exceptional as to transcend national boundaries and to be of common importance for present and future generations of all humanity*" (UNESCO 2013: 35). For at kulturarv skal inkluderes i UNESCOs verdensarvliste er det krav for autenticitet og/eller integritet, samt medlemskap i en tilstrekkelig organisasjon for kulturminneforvaltning (Brattli 2009: 30). I tillegg må kulturarven inneha minst ett av følgende kriterier:

- (1) To represent a masterpiece of human creative genius.*
- (2) To exhibit an important interchange of human values, over a span of time or within a cultural area of the world, on developments in architecture or technology, monumental arts, town-planning or landscape design.*
- (3) To bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared.*
- (4) To be an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage(s) in human history.*
- (5) To be an outstanding example of a traditional human settlement, land-use or sea-use which is representative of a culture (or cultures), especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change.*
- (6) To be directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance ([...] should preferably be used in conjunction with other criteria) (UNESCO 2004).*

Den materielle eller arkeologiske kulturarven etter den førkolumbiske mayasivilisasjonen består blant annet av templer, palasser og andre monumentale bygninger, skulpturer, redskaper, keramikk, kodekser (se figur 8) og menneskelige levninger. Dette er materiell

kultur fra et tidligere samfunn som har overlevd i nåtiden, og som i dag har blitt tilskrevet ulike betydninger og verdier. Det er også en materiell kultur som eies og forvaltes, og som har vært grobunn for både konflikt og fellesskap.



Figur 8: En kopi av en av de fire eksisterende mayakodeksene, utstilt på Gran Museo del Mundo Maya i Merida, Mexico. De originale er utstilt i Madrid, Dresden, Paris og USA, og omhandler hovedsakelig astronomi. Mayakodeksene er bøker laget av bark fra fikentrær, malt med hieroglyfer og bilder. Flertallet ble brent av misjonærer under den spanske invasjonen (McKillop 2006: 326). Foto: Julia H. Hiorthøy

4.3.1 Eierskap

Et spesielt kontroversielt aspekt ved kulturminneforvaltningen dreier seg om eierskap til materiell kultur fra tidligere samfunn. Dette er fordi det reises et fundamentalt spørsmål til om materielle rester fra fortiden kan "eies" som eiendom i utgangspunktet. En rekke forskjellige interessegrupper – som for eksempel UNESCO, profesjonelle arkeologer og antropologer, urbefolkningsgrupper og private samlere – har ulike svar på denne problemstillingen. Nasjonale myndigheter er også en del av denne debatten, og krever gjerne eierskap over alle eller deler av den materielle kulturarven fra fortiden som rettmessig eksisterer innenfor deres territorier (Skeates 2004: 19). Dette er for eksempel tilfellet i Mexico, Belize og Honduras, der nasjonal lov erklærer at alle arkeologiske monumenter er offentlig eiendom som skal eies og forvaltes av staten (Decree N220-97 1997; Parks 2011: 111; Walker 2009: 32). Et eksempel på forståelsen om eierskap av kulturarv kan trekkes frem i tidligere generaldirektør i UNESCO, V. Veronese, sin uttalelse om de egyptiske monumentene Abu Simbel. Han sa følgende:

[These] wondrous structures, ranking among the most magnificent on earth [...] do not belong solely to the countries which hold them in trust. The whole world has a right to see them endure. They are part of a common heritage [...] entitled to universal protection (Skeates 2004: 20).

Dette perspektivet fremkommer også i UNESCOs *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* der det konstateres at verdensarvlokalteter tilhører alle mennesker, uavhengig av hvilket territorium de er lokalisert i eller på (Skeates 2004: 20). Kulturarven forstås da som noe som eies i fellesskap, uavhengig av nasjon, etnisitet og/eller identitet. Da blir det nødvendig å spørre hvem som får fordeler

og hvem og/eller hva som blir ekskludert når fortiden globaliseres på den måten (McAnany & Parks 2012: 84). Resultatet kan være at andres krav om eierskap tilsesettes, slik som urbefolkningsgrupper eller andre minoriteter. Ønsket om et eierskap av kulturarven er knyttet til både ideologiske, politiske og økonomiske interesser. Det er et aspekt ved kulturminneforvaltningen som reiser store debatter ettersom kontroll og eierskap over fortiden er en viktig forutsetning for makt og påvirkning i nåtiden (Brattli & Brandalsmo 2015: 2). Kulturarven kan være et viktig virkemiddel, for eksempel innenfor konkurranse og konflikt om territorium (Christophersen 2013: 20). Som et resultat av dominerende under kolonitiden og postrevolusjonære nasjonsbyggingsprosjekter i nyere tid, har urbefolkningsgrupper i mayaområdet direkte eller indirekte blitt marginalisert og separert fra den førkolumbiske kulturarven. Denne prosessen kalles gjerne *"de-Indianization"*, og er en utfordring for urbefolknings rettigheter og krav om eierskap (Hutson et al. 2014: 387).

Alle de fem landene som utgjør mayaområdet er i dag medlemmer av UNESCO. Flere av disse landenes førkolumbiske lokaliteter er inkludert på verdensarvlisten (se tabell 2). Ved å inkludere lokaliteter på denne listen signaliseres det at deler av den materielle kulturen etter mayaene er felles for hele verdens befolkning. Medlemskapet i organisasjonen innebærer også at en rekke regler og retningslinjer må følges. Lokaliteter kan miste sin status som verdensarv dersom disse ikke overholdes. Et eksempel på dette er Oryx-reservatet i Oman, som mistet sin status som verdensarv i 2007 (UNESCO 2007). Men hva er det som skiller Uxmal, Tikal og Copan fra Tulum i dagens Mexico, Lamanai i dagens Belize og Tazumal i dagens El Salvador? Hvem er det som bestemmer hvilke ruiner som fortjener en hedersplass på listen, mens andre blir tilsesatt?

Land	UNESCOs verdensarvliste
Mexico	<ul style="list-style-type: none"> • Pre-Hispanic City and National Park of Palenque • Pre-Hispanic Town of Uxmal • Pre-Hispanic City of Chichen Itza • Ancient Maya City and Protected Tropical Forests of Calakmul, Campeche
Guatemala	<ul style="list-style-type: none"> • Tikal National Park • Archaeological Park and Ruins of Quirigua
Belize	--
Honduras	<ul style="list-style-type: none"> • Maya Site of Copan
El Salvador	<ul style="list-style-type: none"> • Joya de Cerén Archaeological Site

Tabell 2: Oversikt over lokaliteter på UNESCOs verdensarvliste. Det er kun de førkolumbiske mayalokalitetene som er inkludert i denne tabellen. For en fullstendig oversikt over både natur- og kulturarv, se UNESCOs hjemmeside (hentet fra <https://whc.unesco.org/en/list/>)

I kulturarvdiskursen knyttet til verdensarv blir det påpekt at makten til å definere fortiden og kulturarven har vært forbeholdt profesjonelle eksperter som arkeologer, historikere og andre myndigheter. Disse har blitt kritisert for å promotere hovedsakelig vestlige nasjoner og verdier, men også for å presentere en ensidig side av historien. Det er ikke nødvendigvis slik at eksperter og myndigheter representerer en delt forståelse av fortiden, eller at det er mulig å i det hele tatt si at det finnes en felles arv som skal eies

av alle (Brattli & Brandalsmo 2015: 2). UNESCO (2013: 22) mener på sin side at den økende deltakelsen av samfunnet som en helhet betyr at kulturarven ikke lenger er forbeholdt akademikerne. De har likevel blitt kritisert for sin verdensarvliste, ettersom den industrialiserte verden, historiske byer og perioder og kristne monumenter har hatt en tendens til å være overrepresentert. Dette kan gå på bekostning av tradisjonelle levende kulturer og ikke-monumentale strukturer (Skeates 2004: 12). I mayaområdet er det kun Mexico og Guatemala som har historiske lokaliteter på verdensarvlisten, henholdsvis kolonibyene Campeche og Antigua. Derimot er det flere av deres forhistoriske lokaliteter som er på listen, trolig fordi den forhistoriske sivilisasjonen hadde en tendens til å bygge byer med monumental arkitektur som fascinerer og inspirer offentligheten så vel som akademikere. UNESCOs verdensarvkriterier gir ikke rom for at lokaliteter som ikke passer inn i deres (ofte vestlige) standard kan inkluderes. Land som vil ha sine lokaliteter på listen er derfor nødt til å godta og føye seg etter disse kriteriene og definisjonene. Flere gjør dette for både prestisje og økonomisk vekst i form av turisme (Brattli 2009: 37).

4.3.2 Forvaltning

Det finnes en rekke institusjonelle og organisatoriske rammeverk, sosiale syn, verdier (både for nåtidige og fremtidige generasjoner, ofte motstridende) og andre faktorer som må vurderes innen forvaltningen av dagens kulturarv. Disse faktorene spiller ofte inn på hverandre i et komplekst nettverk, som kan gjøre det vanskelig å avgjøre hva som er riktig tilnærming (UNESCO 2013: 14). Men den arkeologiske kulturarven er en begrenset og truet ressurs som burde, så langt det lar seg gjøre, forvaltes på en slik måte at den blir beskyttet og bevart for fremtidige generasjoner. Et av de tidligste eksemplene på at dette perspektivet blir fremhevet er i ICOMOS sin traktat, (*Venice*) *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*, fra 1965. Her er de internasjonalt aksepterte standardene for bevaringspraksis beskrevet. Fordi det er uunngåelig at materiell kultur blir forandret av arkeologiske undersøkelser og konservering, har ICOMOS trukket frem fire prinsipper for bevaring:

- (1) *Minimal intervention: i.e. that, whenever possible, conservation treatment should aim to preserve the "true nature" of an object, including its appearance and evidence of its origin, construction and materials, without being invasive or subtractive.*
- (2) *Reversibility: i.e. that all conservation treatments and materials should be reversible.*
- (3) *Compatibility: i.e. that modern conservation materials introduced should be compatible with the original materials, and merge well with them under expected environmental conditions.*
- (4) *Documentation: i.e. that meticulous written and photographic records should be kept of all of the stages of conservation treatment that a piece undergoes* (Skeates 2004: 63-64).

I dag er det til sammen åtte førkolumbiske lokaliteter i mayaområdet som står på UNESCOs verdensarvliste. Fra en arkeologisk synsvinkel kan det være fordelaktig at lokaliteter får betegnelse som verdensarv fordi det vil stimulere til en innsats for å beskytte og bevare dem (Skeates 2004: 72). Med medlemskapet i UNESCO og verdensarvtittelen følger det krav og retningslinjer til både vern og forvaltning. Det er uunngåelig at disse er generelle siden veiledningen skal være gjeldende for alle

medlemslandene (UNESCO 2013: 30, 33). I disse retningslinjene er det blant annet fremhevet at alle som har lokaliteter på listen må ha en tilstrekkelig langsiktig plan for å sikre at de ivaretas for nåtidige og fremtidige generasjoner. Planen kan variere på tvers av lokalitetene på bakgrunn av ulike kulturelle perspektiver, tilgjengelige ressurser og andre faktorer. På nasjonalt og lokalt nivå skal det gjennomføres lovmessige og forskriftsmessige tiltak for å sikre beskyttelse av lokaliteten mot sosialt og økonomisk press, eller andre endringer som kan ha negativ innvirkning på den definerte enestående universelle verdien. Dette inkluderer lokalitetens autenticitet og/eller integritet (UNESCO 2019: 29-30). Autenticitet – eller ekthet – er et relativt begrep og omfavner alt fra en materialautenticitet til en visuell autenticitet (Christensen 2011: 211-212), noe som også reflekteres i UNESCOs retningslinjer. Men det at mayaområdet har flere lokaliteter på UNESCOs verdensarvliste kan ha en negativ innvirkning på resten av den materielle kulturarven som ikke er implementert i denne. Resultatet er gjerne at lokalitetene på verdensarvlisten blir prioritert over andre, mindre populære lokaliteter. Disse risikerer i verste fall forsømmelse og ødeleggelse (McAnany & Parks 2012: 80).

Landenes medlemskap i UNESCO har ført til økt oppmerksomhet rundt de arkeologiske monumentene, som igjen har ført til masseturisme. Turistindustrien er i dag kanskje den viktigste påvirkningen på forvaltningen av kulturarven i mayaområdet. Det meste av den monumentale arkitekturen fra den forhistoriske mayasivilisasjonen formidles i arkeologiske parker. En arkeologisk park er en arkeologisk lokalitet som har blitt utviklet for turisme, og den er dermed et slags utendørs museum (Walker 2009: 7). Turistenes ønsker og forventninger blir tatt i betraktning før en slik park blir tilrettelagt. Flere av mayalokalitetene har for eksempel bevisst eksponert monumenter og skulpturer *in situ*, blant hauger med stein og vegetasjon (se figur 9). Dette er fordi turister opplever arkeologiske parker som falske dersom fortiden blir presentert som rensket og pyntet. Ved å unngå en slik fremstilling av de arkeologiske monumentene, har parkene opprettholdt den autentiske opplevelsen som turistene forventer og er på utkikk etter (Mortensen 2006: 59). Som J. Clifford (1997: 64) sier: *"Reconstruction beyond a certain shadowy line could turn an authentic ruin into a theme park"*. Men det er ikke bare turistenes ønsker som har påvirket valget om å la enkelte områder forbli tildekket. Det å kun renske enkelte deler av et område for vegetasjon vil også senke de generelle konserveringskostnadene (Walker 2009: 8). Destruksjon av forhistoriske lokaliteter begynner det øyeblikket en utgravning blir igangsatt, da både klima og menneskelig aktivitet setter i gang en nedbrytningsprosess. Derfor må for eksempel flere av takene på monumentene som har blitt avdekket få kjemisk behandling for å forhindre lekkasje (Clifford 1997: 59). Dette er både kostbart og tidkrevende.

Det er sider ved forvaltningen av mayalokalitetene som har blitt kritisert. Blant annet har de arkeologiske parkene en tendens til å fokusere på rekonstruksjon av de større pyramidene og templene. Dette fremhever eliten og legger lite eller ingen fokus på samfunnet som en helhet (Walker 2009: 33). I dag er det få eller ingen tilrettelagte turistlokaliteter som demonstrerer hverdagen til flertallet av de forhistoriske mayaene. De fleste innbyggerne bodde i beskjedne husstander i utkanten av de monumentale pyramidene, palassene og ballbanene, men dette kommer ikke tydelig frem i det arkeologiske materialet som fremstilles (Ardren 2002: 388-389). Ellers har forvaltningen blitt kritisert for å ikke vise et klart skille mellom det som er opprinnelig og det som er rekonstruert (Walker 2009: 33). I dag vil ikke besøkende ved Chichen Itza, Uxmal eller andre mayalokaliteter finne noen informasjon på stedet om hvilke strukturer som er rekonstruert og hvilke som er helt autentiske. Ved å unngå å formidle rekonstruksjoner

og konserveringer til offentligheten, kan arkeologiske parker virke mer autentiske enn de nødvendigvis er.



Figur 9: *Pyramid of the Magician* ved Uxmal, Mexico. Strukturen fremstilles *in situ* og stiger majestetisk ut av jungelen. Tempelet gir dermed turister den autentiske følelsen de forventer av en forhistorisk kulturarvlokaltet. Lokaliteten er på UNESCOs verdensarvliste. Foto: Julia H. Hiorthøy

Generelt sett har arkeologer vært opptatt å publisere resultatene sine i akademiske kretser, noe som resulterer i at deres kunnskap ikke distribueres til den vanlige befolkningen. Arkeologer har derfor bidratt til et tap av kulturarven ved å ikke demonstrere verdien av arkeologisk materiale til den lokale befolkningen (Ishihara, Coc, Parks & McAnany 2008: 309). I samtiden har det derfor vært et økende ønske om å engasjere lokalsamfunnet i forvaltning, tolkning og konservering av kulturarven. Dette ønsket er ofte uttrykt i samarbeid med lokalsamfunn og i form av sosial og kulturell inkludering (Smith 2006: 35). Flere arkeologiske prosjekter i mayaområdet har blitt gjennomført på denne måten, i form av samarbeid med lokalbefolkningen. Samfunnet har da blitt involvert aktivt i planlegging og design av langvarige prosjekter knyttet til utgraving, restaurering, utdanning, turisme og utvikling. Målet med et slik samarbeid er å hjelpe de moderne mayasamfunnene med å bli forvaltere av sin egen kulturarv (Demarest 2004: 293). Fattigdom har stort sett forhindret mayaene og andre lokale grupper i å ivareta den materielle kulturarven på en forsvarlig måte, men ved å preservere den kan det forbedre deres livskvalitet (Bawaya 2005: 1317). Kulturarvprosjektet Maya Area Cultural Heritage Initiative (MACHI) er et eksempel på et slikt samarbeid. MACHI ble utviklet av McAnany ved universitetet i Boston, etter ønske om å utvikle et dypere samarbeid mellom lokale parter og arkeologer. I tillegg var ønsket å preservere både forhistoriske landskap og tradisjonelle kulturelle praksiser (Hutson et al. 2014: 377; Ishihara et al. 2008: 307; McAnany 2011: 106). Et resultat av slike

samarbeid har ofte vært at lokalbefolkningen har lært mer om sin egen kulturarv, og som en følge av dette har opplevd å bli stolt over sine forfedre og det de har bygget. Dette kan føre til et aktivt engasjement der lokalbefolkningen har lyst til å være en del av og bevare den materielle kulturarven for fremtiden. Men slike inkluderingsforsøk har også blitt kritisert for å "invitere" lokalbefolkningen til å "lære", "dele" og bli "utdannet" om en autorisert tolkning av kulturarven. Da oppstår nye problemer om maktforhold og ensidige synspunkter opp (Smith 2006: 44).

4.3.3 Kulturarv som økonomisk ressurs

Fra et kommersielt perspektiv er den materielle kulturarven en økonomisk ressurs som har potensiale til å generere utvikling. Både økonomi og turisme er nevnt tidligere og er viktige aspekter ved kulturarven. I Mexico alene er det snakk om en industri som generer 6-7 milliarder dollar i året (Magnoni et al. 2007: 361). Det er den tredje største nasjonale industrien i landet, og den nest største arbeidsgiveren etter jordbruket (Ardren 2002: 384). Dette viser til hvordan kulturarv som tiltrekker seg større mengder med turister, kan bidra til en økonomisk utvikling i fattige områder ved at det blir produsert inntekter og lokale arbeidsplasser som igjen kan føre til bedre levevilkår. Turisme kan også oppmuntre til privat, offentlig og internasjonal investering. Men nye arbeidsplasser kan gå på bekostning av tradisjonelle kulturelle normer, og det er mye som tyder på at masseturismen i mayaområdet har bidratt til å øke forskjellene mellom rike og fattige. De enorme inntektene som blir generert ender gjerne hos rike og ofte utenlandske investorer, fremfor hos lokalbefolkningen (Sabloff 2008: 87; Skeates 2004: 72; Walker 2009: 47-48).

Det finnes derimot flere eksempler på at lokalbefolkningen bruker den materielle kulturarven for egen økonomisk vinning. I Copan i dagens Honduras selger omtrent alle suvenirbutikker replikaer av forskjellige steinskulpturer fra den førkolumbiske mayalokaliteten. Dette kan være alt fra enkle, støpte figurer til svært detaljerte figurer hugget i stein av den lokale befolkningen. Det er et lokalt håndverk som er en relativt ny tradisjon. Det stadig mer populære håndverket har utviklet seg som en respons til en stigende etterspørsel fra den økende turismen ved den arkeologiske lokaliteten. De siste 30-40 årene med undersøkelser ved Copan har produsert et overskudd av lokale håndverkere som jobbet på de arkeologiske prosjektene som illustratører eller som steinhuggere. Disse har overført denne kunnskapen til en kommersiell suksess (Mortensen 2006: 51-52).

Men at kulturarven brukes som en økonomisk ressurs kan også ha negative konsekvenser. Det blir blant annet trukket frem at etableringen av arkeologiske parker og markedsføringen av dem som turistattraksjoner, kan føre til en separasjon av det historiske landskapet fra det levende landskapet. Det kan også føre til en sperre for sosial og økonomisk utvikling for menneskene som bor i eller rundt parkene (Skeates 2004: 75). Den moderne mayabefolkningen presenteres som etterkommere av den forhistoriske mayasivilisasjonen, og turister vil gjerne se autentiske landsbyer og/eller rituelle handlinger. Den moderne mayaen må derfor ofte fremstille seg selv i tradisjonelle klær og vise frem "tradisjonelle" gjøremål. Slike tilgjorte kulturelle opptredener påvirker lokalbefolkningen på flere måter, både ved at de må late som at de tilhører en kultur de kanskje ikke nødvendigvis identifiserer seg med og ved at forespørselen etter den "ekte" mayakulturen fører til at den moderne utviklingen ikke blir formidlet (Hutson et al. 2014: 285). Kommersialisering av kulturarven kan føre til fragmentering og trivialisering av

fortiden, samt en mangel på kontekst der historien og forhistorien ikke betyr mer enn nostalgi og spenning (Skeates 2004: 75).

4.3.4 Kulturarv som identitetsskaper

Kulturarv er en dynamisk prosess som kan skape identitetsfølelse for enkeltmennesker eller for grupper av mennesker. Identitet refererer til måter individer eller grupper skiller seg fra andre individer eller grupper i sosiale relasjoner. Tidligere ble begrepet forbundet med en sosial likhet, men i dag er det ofte diskutert med henvisning til ulikhet. Identitet kan knyttes til det sosiale, det kulturelle og/eller det religiøse (Meskell 2002: 279-280). Bruken av fortiden til å konstruere idéer om individuell- og gruppeidentitet er en del av den menneskelige tilstanden, og mennesker har trolig gjennom hele historien aktivt forvaltet og verdsatt materielle aspekter av fortiden med dette formålet (Smith 2006: 16-17). Identitetsskaping er viktig på flere nivåer, for eksempel i forbindelse med nasjonsbygging eller i forsøk på konsolidering mellom etniske grupper og andre minoriteter (Brattli 2009: 25). Bevissthet rundt egen kulturarv, skaper en generell selvbevissthet som kan koble individer til en kollektiv identitet bygget rundt en delt kulturarv (Hutson et al. 2014: 388). Kulturarven kan derfor være spesielt viktige for grupper av mennesker som har opplevd undertrykkelse eller forfølgelse i fortiden, og som har behov for forsoning i nåtiden. Urbefolkningsgrupper og etniske minoriteter som har opplevd å bli fratatt landområder, religion og språk av europeiske kolonister, ser ofte på kulturarv som viktige ikoner for frihet og en delt gruppeidentitet (Skeates 2004: 21).

Identitet kan også knyttes til etnisitet. Studiet av etnisitet kan gi svar på spørsmål knyttet til sosial ulikhet i fortidige samfunn, men det kan også gi rom for utnyttelse av spørsmål om opprinnelse, legitimitet, eierskap og rettigheter. Både identitet og etnisitet er sentrale begreper i forbindelse med mayasivilisasjonens materielle kulturarv. Mayaområdet er i dag okkupert av en rekke forskjellige etnisiteter med ulike identiteter. Etnisitet, klasse og rase blir da forstått ulikt på bakgrunn av konkurrerende representasjoner fra konkurrerende grupper med mennesker (Meskell 2002: 287-289). Termen maya brukes i dag for å referere til den moderne befolkningen i mayaområdet som snakker ett av de 31 mayaspråkene. Disse menneskene blir ansett som etterkommere etter den forhistoriske sivilisasjonen. Det blir da også forstått at mennesker som snakker maya tilhører en spesifikk etnisk gruppe (Magnoni et al. 2007: 356). Dette er derimot ikke realiteten. Blant de som i dag omtales som maya finnes det en rekke forskjellige etniske grupper. I Guatemala alene er det mer enn 20 forskjellige etniske mayagrupper, som inkluderer for eksempel K'iche'-folket, Kaqchikel-folket og Mam-folket (Söchtig et al. 2015: 131). Flere av disse urbefolkningsgruppene lærer aldri om sine egne forfedre. Et eksempel på dette er Ch'orti'-folket i Honduras, som aldri har innsett at menneskene som konstruerte steder som forhistoriske Copan var deres forfedre. Det er derfor mange mayaer i dag som ikke identifiserer seg selv som etterkommere etter de forhistoriske mayaene (McAnany & Parks 2012: 85, 91).

Det er også mange akademikere som mener at det ikke er uproblematisk å anta at de forhistoriske lokalitetene er knyttet til den moderne mayabefolkningen. Både på grunn av migrasjoner og giftemål mellom spanjoler og andre som har ankommet Yucatan-halvøya i løpet av de siste 500 årene, blir det påstått at mayaene i dag ikke nødvendigvis er direkte etterkommere av den forhistoriske sivilisasjonen (Hutson et al. 2014: 379). Det er derimot ikke slik at den moderne mayabefolkningen er tilnærmet lik den forhistoriske befolkningen. I dag er det tydelig at mayaene har inkorporert flere spanske og

meksikanske elementer i sin egen identitet. Mayaenes etniske identitet blir dermed flytende og dynamisk. Det trenger ikke å bety at mayaer som ikke viser egenskaper forventet fra tradisjonell mayakultur – tradisjonelt svijordbruk, deltakelse i *ch'a chak*-seremonier (*chak* betyr regn og seremonien gjennomføres for å be gudene om nok nedbør for avlingene), etc. – ikke kan kreve en tilkobling til de menneskene som bygget de forhistoriske mayaruinene (Hutson et al. 2014: 387). Kulturarv er et vesentlig aspekt ved identitet og identitetsskaping, og på grunn av dette er det en arena der det lett kan oppstå konflikt (Silverman & Ruggles 2007: 5-6). Dette er kanskje en av grunnene til at kulturarv har blitt trukket frem som en menneskerett i nyere tid.

4.3.5 Kulturarv som menneskerett

Spørsmålet om menneskerettigheter har i det siste blitt et sentralt tema innenfor kulturarvfeltet. Dette stammer fra FNs *Declaration of Human Rights* fra 1948 der det i artikkel 27 står følgende: "Enhver har rett til å fritt delta i samfunnets kulturelle liv, til å nyte kunst og til å få del i vitenskapelige fremgang og dens goder" (Christophersen 2013: 22). UNESCOs *Declaration of Cultural Diversity* fra 2001 og *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage* fra 2003 var med på å trekke menneskerettighetsprinsippet frem i lyset (Brattli 2009: 35). Her kan det også nevnes at El Salvador har adressert "*Right to the Benefits of Culture*" i *The Protocol of San Salvador* (som ble lagt til i *American Convention on Human Rights of the Inter-American Commission on Human Rights* i 1988). Artikkelen konstaterer at mennesker drar nytte av kultur, kunst, vitenskap, og teknologi, og at dette burde bevares og utvikles. Her blir ikke *kulturarv* direkte nevnt, men det kan forstås som en del av kulturbegrepet generelt (Silverman & Ruggles 2007: 6).

Bruken av menneskerettsbegrepet innenfor kulturminneforvaltning og arkeologi har både potensiale og begrensninger, og det er en rekke akademikere som har diskutert synspunkter for og imot. Det er gjerne i forbindelse med urbefolkningsgrupper at menneskerettsbegrepet blir tatt i bruk i forbindelse med en materiell kulturarv. Det er åpenbart at det i dag eksisterer et behov og et ønske om oppreisning og reparasjon, der historien viser tegn til undertrykkelse og forfølgelse. Arkeologi kan være med på å bidra til en slik forsoning med fortiden (Meskell 2010: 851). Det har blitt sagt at "[...] *while heritage can unite, it can also divide* [...]" (Silverman & Ruggles 2007: 3). Dette er spesielt sant i en væpnet konfliktsituasjon, der kulturminner som tidligere har forent mennesker blir misbrukt for å splitte mennesker. Det finnes flere eksempler på etniske, religiøse og ekstreme grupper som har ødelagt kulturminner for å svekke samhold og motstandsevne hos motparten. En av de mest kjente sakene er ødeleggelsen av Buddha-statuen i Bamiyan-dalen i Afghanistan i 2001 (Christophersen 2013: 20; Sabloff 2008: 80). Ødeleggelsen av en gruppes kulturarv kan også brukes som et middel i en psykologisk krigføring (van der Auwera 2012: 50). I slike tilfeller blir det tydelig at det foregår et brudd på menneskerettigheter i tilknytning til kulturarv. Men det finnes også mindre synlige sider av forholdet mellom kulturarv og menneskerettigheter. For eksempel oppstår det et problem når et storsamfunn på bakgrunn av ulike interesser gjør krav på å forvalte kulturminneressurser knyttet til lokalsamfunn, minoritetsgrupper og urbefolkning, og denne forvaltningen kommer i konflikt med deres interesser, behov eller rettigheter (Christophersen 2013: 20). Som nevnt kan kulturarven bidra til både individuell og samfunnsmessig identitetsbygging og samhørighet. Dermed kan destruksjon og appropriasjon av kulturarven også ødelegge samfunn og menneskelig trivsel, og gjøre skade på flere generasjoner. I et menneskerettighetsperspektiv kan

dette behandles som retten til respekt og beskyttelse (Meskell 2010: 844-845). Utfordringen med FNs artikkel 27 i *Declaration of Human Rights* er at det ikke er tydelig spesifisert hvordan forholdet mellom individ, lokalsamfunn og stat skal reguleres eller hvordan interessekonflikter mellom disse skal løses. Det er også utydelig hvordan lokalsamfunn, urbefolkning og minoritetsgruppers legitime rett til tilgang til sine kulturarvressurser skal håndteres opp mot nasjonale og globale krav om hensyn (Christophersen 2013: 22; Silverman & Ruggles 2007: 4).

Menneskerettighetsbegrepet er overalt og påvirker vår forståelse av nasjonalisme, internasjonalisme, undertrykkelse og urbefolkningsbevegelser. Men bruken av begrepet innenfor kulturminneforvaltning og arkeologi kan være problematisk. L. Meskell (2010: 841) sier for eksempel følgende om forskjellen på fundamentale rettigheter og mer generelle krav:

Crucial here is the distinction between rights and claims more generally – those that have a long history and have diverse legal mechanisms of implementation – and “human rights”, specifically as they have been enshrined by the international community since the Universal Declaration of Human Rights and have entreated specific obligation and interventions globally. While there is certainly overlap, most experts would agree that the urgency and severity, not to mention legal persecution and military implications of something called “universal human rights” occupies another order of things. Lodging a heritage claim in postcolonial Australia or South Africa would certainly fall under the banner of legitimate rights, such as land rights or ancestral rights, but it may or may not harness the same exigency as human rights.

Med dette utsagnet mener Meskell at det ikke kan benektes at kulturarv bidrar til trivsel og utvikling, men at det først er nødvendig å fokusere på menneskers grunnleggende rettigheter slik som retten til liv, frihet og personlig trygghet. Universalitet er også et element som stadig blir trukket frem som problematisk i debatten rundt kulturarv som en menneskerett (Silverman & Ruggles 2007: 4). Menneskerettigheter fokuserer på prinsippet om at det finnes *universale* rettigheter på tvers av grenser. Kulturarv er derimot gjerne lokalt og kulturelt forstått, og ikke noe som nødvendigvis er universelt. Derfor er universelle menneskerettigheter kanskje feil medium for de komplekse sammenhengene mellom kulturarv, etnisitet og samfunn. Det å slå sammen internasjonale menneskerettigheter og kulturarvlandskap kan i verste fall eskalere spenningen mellom ulike interessegrupper. Det er tendenser til at kulturarvrelaterte konflikter har eskalert i sammenfall med at eksperter har definert kulturarv som en sosioøkonomisk ressurs og har utformet retningslinjer for å internasjonalt beskytte, kommersialisere og kontrollere lokaliteter (Meskell 2010: 842-843).

5 Analyse og diskusjon

De tidligere kapitlene i denne oppgaven har dannet et grunnlag for videre analyse og diskusjon. Mayasivilisasjonens bakgrunn, den sosial-økologiske systemteorien, den kritiske kulturarvdiskursen og den omfattende forskningshistorien skal nå videre bearbeides for å svare på de tre problemstillingene som ble nevnt innledningsvis. Disse problemstillingene er som følger:

- (1) Når kollapset mayasivilisasjonen, og hva var de utløsende årsakene?
- (2) Hvordan reorganiserte mayasivilisasjonen seg etter kollapsen?
- (3) Hva slags betydning har mayasivilisasjonens kollaps for dagens eierskap og forvaltning av den materielle kulturarven, og hvordan påvirker dette den moderne mayabefolkningen?

De to første problemstillingene (1 og 2) er initierende i den forstand at de er nødvendige for å kunne svare på oppgavens hovedproblemstilling (3). Videre skal disse diskuteres og analyseres under individuelle overskrifter. Ettersom de to første problemstillingene kun er initierende, vil ikke disse vektlegges i like stor grad som den siste problemstillingen. Det er denne som er hovedproblemstillingen og derfor denne som skal få størst fokus. Men før jeg kan gå inn på de ulike problemstillingene er det et par generelle ting som må avklares i kapittel 5.1: Hvordan ser storsamfunnet i mayaområdet ut i dag, og hvem er den moderne mayabefolkningen?

5.1 Mayaområdet i moderne tid

Mayaområdet har vært bosatt i tusenvis av år, av en rekke forskjellige folkegrupper. I førkolumbisk tid var det hovedsakelig mayaene som regjerte i området, men situasjonen i dag er en helt annen. Mayaområdet inkluderer som nevnt dagens Mexico, Guatemala, Belize, Honduras og El Salvador. Dette er moderne land med moderne landegrensener som har blitt konstruert etter spanjolenes invasjon på 1500-tallet, og som har fortsatt å eksistere også etter kolonitiden. Som P. Carter (1987: 158) sier: *"The act of settling was not a matter of marking out pre-existing boundaries, but one of establishing symbolic enclosures"*. Dette var noe spanjolene gjorde ved hjelp av landmåling og produksjon av kart. Landmåling og produksjon av kart er ikke bare en representasjon av territorium, det er også en avgjørende prosess der territorium blir *konstruert*. Ved å ta presise mål av landområder og konvertere dem til småskala kart, blir grenser etablert, både abstrakt på papir og konkret i landskapet. Dette gjør at "steder" oppstår og kan bli navngitt. Landmåling er derfor en sosial prosess som på 1500-tallet etablerte koloniterritorier og modulerte den komplekse interaksjonen mellom lokale aktører, sentralisert statsmakt og spesifikke landskap (Hunter & Sluyter 2011: 288). Inndelingen av området i ulike land, medfører også at menneskene innenfor disse konstruerte grensene skal regnes som ett folk. Men R. Stavenhagen (1990: 1) sier at mennesker er etniske grupper som er *"united through racial, linguistic, cultural, or national links that likewise distinguish them from other similar groups and through which their members are aware of sharing a common identity"*. Det betyr at mennesker som bor i samme land ikke nødvendigvis må identifisere seg som ett folk. Mennesker kan identifisere seg med ulike grupper ut fra språk og kultur, og det kan være store ulikheter i befolkningen. Samene i Norden er et eksempel på en urbefolkning som må forholde seg til moderne grenser, til tross for at de tilhører en egen nasjon. Sapmí – eller Sameland – strekker seg over de konstruerte landegrensene og omfatter områder i både Norge, Sverige, Finland og Russland. Samene

kan dermed identifisere seg med andre samer i Sapmí, uavhengig av om disse bor i dagens Norge eller Sverige. Fordi det eksisterer flere likheter og ulikheter mellom den nordiske og den mesoamerikanske urbefolkningen, er det rimelig å trekke frem enkelte samiske eksempler underveis i videre diskusjon.

Nasjonsbyggingen i de moderne landene i mayaområdet begynte for alvor på 1800- og 1900-tallet, etter frigjøringen fra de tidligere kolonimaktene. Allerede på dette tidspunktet var etterkommerne av den storstående mayasivilisasjonen redusert til en fattig underklasse, og det var derfor hovedsakelig (hvite) politikere som avgjorde hvordan de moderne nasjonene skulle se ut. Blant annet i Guatemala var det fokus på å gjøre landet til en hvit nasjon, som kunne nyte godt av europeisk handel og kultur. Landene konstruerte nasjonale identiteter, flagg og valutaer. Dette blir av noen kalt forestilte samfunn ("*imagined communities*"), der likheter blir fremhevet og forskjeller blir skjult eller fjernet. B. González-Stephan kaller disse forestilte samfunnene – som gjerne blir holdt sammen gjennom overtalelse og tvang – for en "*café con leche*" eller "*whitening the nation*". En slik prosess reduserer muligheter for, og representasjon av, innfødte innenfor fremvoksende nasjoner (McAnany 2016: 20; Montejo 1999: 34).

I dag er det rundt syv millioner mennesker som anses som maya i Mellom-Amerika, og disse representerer den største enheten med amerikansk urbefolkning nord for Peru (Coe 2005: 11). Mayaene er i dag en minoritet i alle de fem landene i mayaområdet⁴. Termen "maya" ble først tatt i bruk for å omtale den forhistoriske sivilisasjonen på midten av 1800-tallet. Mot slutten av 1880-tallet ble den også brukt for å referere til mayaspråket og de moderne menneskene som snakket dette språket (Magnoni et al. 2007: 356). Det er likevel viktig å huske at det eksisterer en rekke forskjellige etniske grupper blant den delen av befolkningen som i dag omtales som maya (Söchtig et al. 2015: 131). Termen kan derfor regnes som en paraplybetegnelse på en rekke forskjellige folkegrupper. På grunn av migrasjon og giftemål mellom spanjoler og andre som har ankommet kontinentet de siste 500-årene, er det flere som mener at den moderne mayabefolkningen ikke nødvendigvis er direkte etterkommere av den førkolumbiske sivilisasjonen (Hutson et al. 2014: 379). Introduksjonen av flere etnisiteter har resultert i at de moderne landene består av en rekke forskjellige folkegrupper med ulike identiteter. Storsamfunnet i de moderne landene i mayaområdet er derfor en smeltedigel med en rekke forskjellige folkeslag og kulturformer som eksisterer side om side. Det har på bakgrunn av dette vist seg å være problematisk å skulle lage en (forestilt) felles identitet og nasjonalitet, og landene har ofte feilet i å håndtere den etniske pluraliteten (McAnany 2011: 23, 82).

5.1.1 Dagens maya: En urbefolkning?

I dag er det som tidligere nevnt rundt syv millioner som anses som maya. Kan disse menneskene regnes som en urbefolkning? Hva slags rettigheter vil eventuelt medfølge en slik status? Problematikken rundt urbefolkningsgrupper og deres rettigheter i en moderne verden har fått økende fokus hos organisasjoner som FN og Amnesty International. I

⁴ Det er noen motstridende kilder angående mayaene i Guatemala. Enkelte kilder sier at urbefolkningen er i flertall, og at rundt 60% av populasjonen er etterkommere av de forhistoriske mayaene (Coe 2005: 245). Nyere kilder sier derimot at rundt 40% av populasjonen regnes som Maya (Ekern 2020a; Söchtig et al. 2014: 131). Jeg forholder meg til de nyeste tallene, og regner derfor også mayaene i Guatemala som en minoritet.

2007 ble *Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* (UNDRIP) ratifisert. Dette er det mest omfattende, internasjonale rammeverket for urbefolkningsgruppers rettigheter (United Nations 2007). Fordi det er et stort mangfold blant verdens urbefolkning, finnes det ingen spesifikk definisjon av begrepet. Det er derimot blitt utviklet en liste med karakteristikk som kan brukes for å identifisere en urbefolkning:

- (1) *Most importantly, they self-identify as Indigenous peoples.*
- (2) *There is a historical link with those who inhabited a country or region at the time when people of different cultures or ethnic origins arrived.*
- (3) *They have a strong link to territories and surrounding natural resources.*
- (4) *They have distinct social, economic and political systems.*
- (5) *They have a distinct language, culture and beliefs.*
- (6) *They are marginalized and discriminated against by the state.*
- (7) *They maintain and develop their ancestral environments and systems as distinct people* (Amnesty International).

Flere av disse karakteristikkene er det mulig å kjenne igjen i den moderne mayabefolkningen. Det som kanskje er spesielt viktig er at mayaene har et distinkt språk, kultur og tro. I tillegg er det tydelig at de har blitt marginalisert og diskriminert gjennom historien. Det er også interessant å trekke frem det første punktet. Fordi mayaene innehar flere av karakteristikkene som er nevnt ovenfor, trenger de kun å identifisere seg selv som urbefolkning for å regnes som det. Generelt sett er den moderne mayabefolkningen en heterogen gruppe, fordi de identifiserer seg ulikt fra gruppe til gruppe. Noen anser seg selv som en urbefolkning som er direkte etterkommere etter den forhistoriske mayasivilisasjonen, mens andre ikke ser en tilknytning. På bakgrunn av listen med karakteristikk vil jeg likevel se på det som rimelig at den moderne mayabefolkningen kan regnes som en urbefolkning. De er også anerkjent som en urbefolkning av FN og andre internasjonale organisasjoner. De har i så tilfelle flere rettigheter i følge *Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*. Artikkel 11 er en av flere som refererer spesifikt til kulturarv. Der presiseres det blant annet at en urbefolkning har rett til å praktisere og revitalisere kulturelle tradisjoner. Dette inkluderer rettighetene til å opprettholde, bevare og utvikle alle fortidige, nåtidige og fremtidige manifestasjoner av kulturen deres. Arkeologiske og historiske steder er et eksempel på en slik manifestasjon av kultur (United Nations 2007). Det vil si at artikkel 11 i UNDRIP spesifikt henviser til at en urbefolkning skal ha rettigheter til å samhandle med sin egen kulturarv. Artikkel 12 fastslår i tillegg at urbefolkningen har rettigheter på tilgang til lokaliteter for å praktisere spirituelle og religiøse tradisjoner (Gomez, Hiemstra & Verschuuren 2010: 119-120). Utfordringen med urbefolkningsproblematikken er at definisjonen er relativt løs. Det betyr at det er lett for andre interessegrupper å nekte for mayaenes legitime krav. Fordi storsamfunnet i mayaområdet er svært variert i både kultur og identitet, eksisterer det generelt sett flere motstridende synspunkter innenfor de ulike samfunnene i området. Dette fører til konflikter, spesielt når det er snakk om viktige ressurser.

I Norge ble samene behandlet svært dårlig i lang tid, kanskje spesielt under forhistoriske perioden som begynte tidlig på 1700-tallet og varte frem til moderne tid. Men i ettertid har trenden snudd, og man ser at samene gradvis får ta tilbake makten over egen kultur og historie. I dag er det hovedsakelig Sametinget og andre samiske instanser som er ansvarlige for den samiske kulturarven. Fordi det er spesifikke kriterier for å være oppført i Sametingets valgmannstall, eksisterer det også retningslinjer for

hvem som har rett til å påvirke og forvalte den samiske kulturarven. I Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold (Sameloven 1989: §2-6) står det at alle som oppfatter seg selv som same og som (1) har samisk som hjemspråk, eller (2) har forelder, besteforelder, eller oldeforelder med samisk som hjemspråk, eller (3) er barn av person som står eller har stått i Sametingets valgmanntall, kan kreve å bli innført i valgmanntallet. I Norge er det derfor ikke omstridt hvem som skal regnes som same, og hvem som har rettigheter som en del av den samiske urbefolkningen. Selv om det fremdeles eksisterer konflikter om landområder og lignende, er lovgivningen ganske klart til støtte for samene som urfolk. Det samme kan ikke sies om urbefolkningen i mayaområdet. Koloniherrerne i Mexico, Guatemala, Belize, Honduras og El Salvador overtok både landområder, ressurser og makt da de invaderte området på 1500-tallet. Men der har ikke trenden snudd i moderne tid på samme måte som i Norge. Urbefolkningen har fremdeles ikke rettigheter til å eie og forvalte sin egen kulturarv. Utfordringen i mayaområdet er at den materielle kulturarven har en større økonomisk verdi for de fem moderne storsamfunnene, enn den samiske kulturarven har for det norske storsamfunnet. Det er snakk om en monumental arkeologi som står på UNESCOs verdensarvliste, og som genererer milliarder av kroner til turistindustrien. Derfor er landene i mayaområdet også mindre villig til å overlate denne økonomiske ressursen til mayaene. Men dersom mayaene skal regnes som en urbefolkning – som jeg mener er rimelig fra kriteriene som er gitt – har landene i regionen et sett med rettigheter som i henhold til internasjonale konvensjoner bør følges. Men det er mange eksempler på at UNDRIP ikke har blitt fulgt, og at mayaene i dag ikke blir ansett eller respektert som en urbefolkning.

5.2 Kollaps og reorganisering

Mayasivilisasjonen har vært gjennom flere sykluser med både vekst og kollaps. I denne oppgaven har jeg i kapittel 4.1 og 4.2 vist til hvordan to ulike kollapser har ført til to ulike reorganiseringfaser og dermed to ulike vekstfaser. Sivilisasjonens kollaps har vært et omdiskutert tema helt siden 1800-tallet, da de første arkeologene begynte å undersøke og dokumentere de overgrodde ruinene. Når kollapset sivilisasjonen? Hvorfor kollapset sivilisasjonen? Hvor ble det av den omfattende befolkningen da bystatene ble forlatt? Det er mange ulike og ofte konkurrerende synspunkter, og som tidligere nevnt er det flere som har vært kritiske til det å bruke begrepet "kollaps" for å omtale det som skjedde på 900-tallet. Den såkalte terminale klassiske perioden så ikke bare en nedgang i befolkningstall, det var også tegn til kontinuitet og vekst i enkelte områder. Det vil si at perioden *ikke* markerte enden på den førkolumbiske sivilisasjonen, noe som er åpenbart med tanke på det store antallet med mayaer som møtte og slåss mot spanjolene under invasjonen på 1500-tallet. Men det er riktig at et tidligere tett befolket område så en depopulasjon på 900-tallet, og at enkelte politiske og kulturelle institusjoner forsvant. I denne forstand kan begrepet kollaps til en viss grad anses som passende. Men ettersom sivilisasjonen ikke endte på dette tidspunktet, har det skjedd en reorganisering der samfunnet har bygget seg opp igjen. Dette peker mot et system med flere sykluser.

5.2.1 Et system med flere sykluser

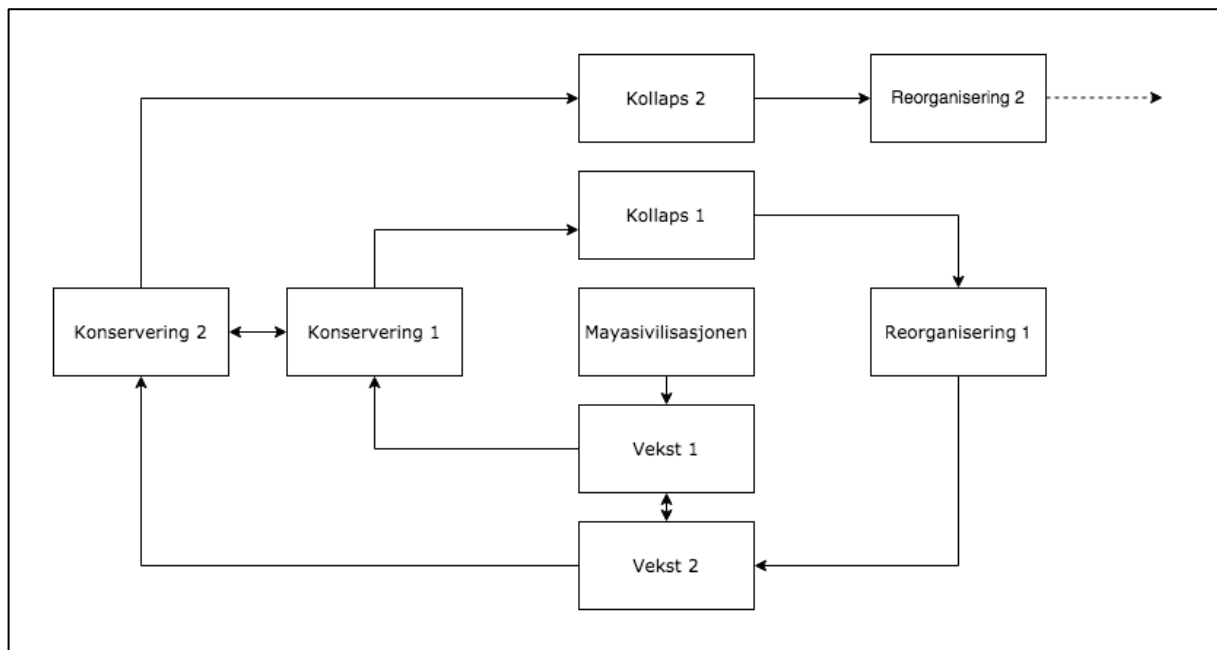
Ifølge den sosial-økologiske systemteorien kan et system gå gjennom flere sykluser med vekst, konservering, kollaps og reorganisering (se figur 10). Når et samfunn reorganiserer seg kan den nye vekstfasen være tilnærmet lik den tidligere vekstfasen, eller fundamentalt annerledes. Mayasivilisasjonen er et gyllent eksempel på dette, både

som en samlet sivilisasjon og som individuelle bystater. Fordi mayaene aldri var et samlet imperium kan hver bystat ansees som et eget system, innenfor det store systemet som er mayasivilisasjonen som helhet. Syklusen har derfor utartet seg ulikt for de forskjellige systemene, og dette er grunnen til at man ser flere regionale forskjeller på tvers av mayaområdet. Bystatene har vokst frem til ulike tider og kollapset til ulike tider. Det vil si at enkelte systemer kan reise seg samtidig som andre systemer faller, uten at det representerer en kollaps av sivilisasjonen som helhet. På visse tidspunkt er derimot syklusene relativt synkroniserte på tvers av vidstrakte områder. Da kan man for eksempel se "*peaks of prosperity*" over hele området, slik som i den klassiske perioden (Sharer & Traxler 2006: 711).

Bystatene har hatt en varierende grad av "*resilience*" eller motstandsdyktighet mot ytre forstyrrelser, og har tilpasset seg disse forstyrrelsene på ulike måter. For eksempel har hver bystat hatt ulike forutsetninger når det kommer til klima og tilgang til ulike ressurser. Dersom klimaet har forverret seg eller det har blitt mangel på nødvendige ressurser har samfunnet måttet tilpasse seg slike utfordringer. Med en høy grad av "*resilience*" har dette vært mulig. For eksempel har konstruksjon av store vannreservoarer og brønner vært et middel i motstanden mot klimaendringer og tørkeperioder. I Tikal ble det som tidligere nevnt laget reservoarer som rommet nok drikkevann til å dekke vannbehovet til rundt 10.000 mennesker i en periode på 18 måneder. Samfunnet hadde da en stor motstandsdyktighet i perioder med alvorlig tørke. Men der motstandsdyktigheten mot forstyrrelser ikke har vært tilstrekkelig har det forekommet en fullstendig eller delvis omforming av systemet. Samfunn som ikke hadde jevn tilgang til vann og som ikke hadde store vannreservoarer, ville for eksempel ikke ha klart seg gjennom en lengre tørkeperiode. Alle de tre attributtene i den sosial-økologiske systemteorien – "*resilience*" (motstandsdyktighet), "*adaptability*" (tilpasning), og "*transformability*" (omforming) – er derfor representert i de ulike syklusene. Til tross for variasjon på tvers av de forskjellige bystatene, viser periodene før 900-tallet generelt sett til en vekst- og konserveringsfase der sivilisasjonen har utviklet komplekse samfunn med sosiale og politiske strukturer. Vekstfasen karakteriseres av lett tilgjengelige ressurser, akkumulasjon av struktur og en høy motstandsdyktighet. Men forbindelsene mellom systemets komponenter har gradvis økt, noe som betyr at det er behov for mer ressurser og mer energi for å opprettholde systemet. Systemets konserveringsfase vil da være preget av en avtagende vekst der samfunnet blir stadig mer sammenkoblet. Systemet vil være mindre fleksibelt og mer sårbart for ytre påvirkning. Det er for eksempel antatt at kontroll over vannforsyningen var en drivende faktor i urbaniseringen av sivilisasjonen og ble brukt av den politiske makten for å få kontroll over befolkningen. I vekstfasen var vann lett tilgjengelig og eliten kunne derfor dekke befolkningens behov. Det gjør også at eliten ble avhengige av å kunne forsyne folket sitt med vann, for å opprettholde maktposisjonen over tid. Dersom flere alvorlige tørkeperioder rammet sivilisasjonen og tilgangen på vann ble redusert eller forsvant, vil det ha vært en ytre påvirkning som kan ha ført til en kollaps der samfunnets akkumulerte ressurser gikk tapt.

På 900-tallet og i tidsrommet som fulgte skjedde det såpass store samfunnsendringer at man kan si at en slik kollaps har funnet sted. Her er akademikerne som nevnt uenige om man skal kalle hendelsene en kollaps eller en samfunnsendring, men jeg argumenterer for at man kan bruke begge begrepene. En kollaps er i bredeste forstand en samfunnsendring i seg selv. Men en kollaps trenger ikke å betegne en endt sivilisasjon. Kollapsen på 900-tallet representerer hovedsakelig store samfunnsendringer i én region,

det sørlige lavlandet, og dermed ikke en fullstendig kollaps av mayasivilisasjonen som helhet. Årsakene til denne kollapsen er noe usikker ettersom det finnes få sikre data fra klimasekvenser og menneskelige levninger. Trolig var det flere utløsende årsaker til at en kollaps fant sted, og i noen områder er det sannsynlig at det var klimaendringer som resulterte i fraflytting. Dersom kontroll over vannforsyning var en drivende faktor i urbanisering og en sentralisert politisk makt i området, er det også stor sannsynlighet for at vannmangel etter alvorlige tørkeperioder vil resultere i at denne makten kollapse. Da vil mennesker flytte for å finne bedre levevilkår i et annet område. Det er også slik at utfordringer med vannforsyning kan ha ført til en rekke andre hendelser, som hungersnød og en voldsom kamp om få ressurser (krigføring). Om en eventuell økologisk kollaps var selvforskyldt eller ikke, er vanskelig å si basert på de dataene som finnes i dag. Men jeg ser på det som sannsynlig at fraflytting fra det sørlige lavlandet kan ha vært på grunn av mangel på vann. Dette fordi det samtidig som det skjer en fraflytting fra dette området, foregår en befolkningsvekst i nord. I dette området er det flere cenoter enn noen andre steder i mayaområdet, og det kan derfor ha vært nærliggende å migrere dit ved en eventuell vannmangel. Isotopanalyser av innsjøsedimenter og huleavsetninger indikerer også at det har forekommet en tørkeperiode før 900-tallets kollaps, og at denne var mer alvorlig i det sørlige lavlandet. Slike vitenskapelige analyser kan underbygge teorien om at det var vannmangel som førte til at det sørlige lavlandet ble forlatt over en lengre periode.



Figur 10: En stilisert fremstilling av mayasivilisasjonens sykluser. Sivilisasjonen beveger seg først gjennom en runde med vekst, konservering, kollaps og reorganisering før en ny syklus blir gjenopptatt. Pilene mellom vekstfase 1 og 2 og mellom konserveringsfase 1 og 2, indikerer at disse er tilnærmet like. Den stiplete pilen fra reorganiseringfase 2 indikerer at denne resulterer i en helt ulik vekstfase enn de som har vært tidligere. Illustrasjon: Julia H. Hiorthøy

Etter den klassiske kollapsen var det enkelte elementer ved samfunnet som forsvant og akkumulerte ressurser gikk derfor tapt. Men mye ble med videre i den nye vekstfasen. Det var som tidligere nevnt hovedsakelig steler og langdatering som forsvant etter den klassiske perioden. Dette er elementer som hovedsakelig blir knyttet til eliten, noe som kan indikere at det var deres politiske og økonomiske makt som forsvant. Makten mistet

eliten kanskje som et resultat av at de ikke lengre kunne forsyne befolkningen med nok vann. Da var en reorganisering eneste mulighet for å opprettholde samfunnet. Denne fasen har det høyeste potensialet for innovasjon og tilpasning. Men tradisjonelle løsninger hentet fra det sosiale minnet benyttes gjerne i tillegg til en nytenkning. Ved å aktivere et slikt sosialt minne er det tydelig at en kollaps kan finne sted uten at en *fullstendig* kulturell kollaps forekommer. Mayasivilisasjonens nye vekstfase i den postklassiske perioden er tilnærmet lik det tidligere vekstfasen, og det har derfor ikke forekommet en fullstendig kollaps av samfunnet og dens institusjoner. Det sosiale minnet har blitt aktivert og reorganiseringsfasen resulterte i at ressurser nok en gang ble akkumulert. Syklusen ble dermed gjenopptatt. Dette er spesielt tydelig langs den østlige kysten av Yucatan-halvøya der nye bystater vokste frem og blomstret helt frem til den spanske invasjonen. Utvidelse av bosetning til dette området kan som nevnt ha vært basert på at det var lettere tilgang til vann. Men flyttet hele befolkningen fra det sørlige lavlandet nordover etter kollapsen, for å bosette seg i postklassiske byer? Det er tegn til at en del av befolkningen utenfor de klassiske bysentrene ble værende i sitt lokale område også etter kollapsen (McKillop 2006: 97). Det vil si at ikke alle menneskene i mayaområdet på dette tidspunktet levde i en av de større byene og i tilknytning til et felles politisk og sosialt system. Er det likevel snakk om en *sivilisasjon*?

En sivilisasjon referer vanligvis til samfunn med en sofistikert kulturell, sosial og intellektuell utvikling som ofte er karakterisert av veldefinert arkitektur og kunst. Et særegent skriftspråk er også gjerne en forutsetning (Sharer & Traxler 2006: 71). Den tidligere nevnte presten D. de Landa er en av dem som på 1500-tallet kommer med beskrivelser av mayaområdet og den lokale befolkningen. Han beskriver et folk som bor i byer med sosial stratifikasjon. Han beskriver også deres særegne arkitektur og kunst, og bøker som var skrevet med hieroglyfer (Tozzer 1966: 18, 28). Da spanjolene kom til Mesoamerika, var det flere av de postklassiske byene som var bebodd, blant annet Tulum og Dzibilchaltun. Til tross for at en andel av befolkningen kanskje bodde i mindre, uavhengige landsbyer da spanjolene kom, mener jeg likevel at det er rimelig å betegne det som en *sivilisasjon*. Flere av karakteristikkene var tilstede. Befolkningen i området kunne dermed anses som ett folk til tross for at de levde på ulikt vis over et større geografisk område.

Mayasivilisasjonen som møter spanjolene på 1500-tallet opplever så store samfunnsforstyrrelser at en tilpasning blir umulig. Samfunnet ble fullstendig ruinert av spanjolenes ytre påvirkning. Denne kollapsen er mer alvorlig. Resultatet var en fullstendig omforming av samfunnet. De utløsende årsakene for kollapsen på 1500-tallet var spanjolenes ytre påvirkning, både i form av introduksjonen av fremmede sykdommer og i form av økonomisk, ideologisk og politisk påvirkning. Epidemiene som fulgte etter første kontakt med europeerne var trolig hovedårsaken til at sivilisasjonen ikke klarte å stå imot den senere invasjonen. Det er som nevnt estimert at rundt 60% av befolkningen ble utryddet av sykdommer som kopper, meslinger og influensa. Samfunnet ble alvorlig destabilisert som en følge av dette. For de overlevende ble det vanskelig å slåss mot en hær med overlegne våpen, i og med at store deler av samfunnet allerede var svekket etter sykdom. Resultatet var at de resterende mayaene enkelt kunne bli samlet i byer der spanjolene fikk ytterligere kontroll til å innføre sin egen religion og andre kulturelle trekk.

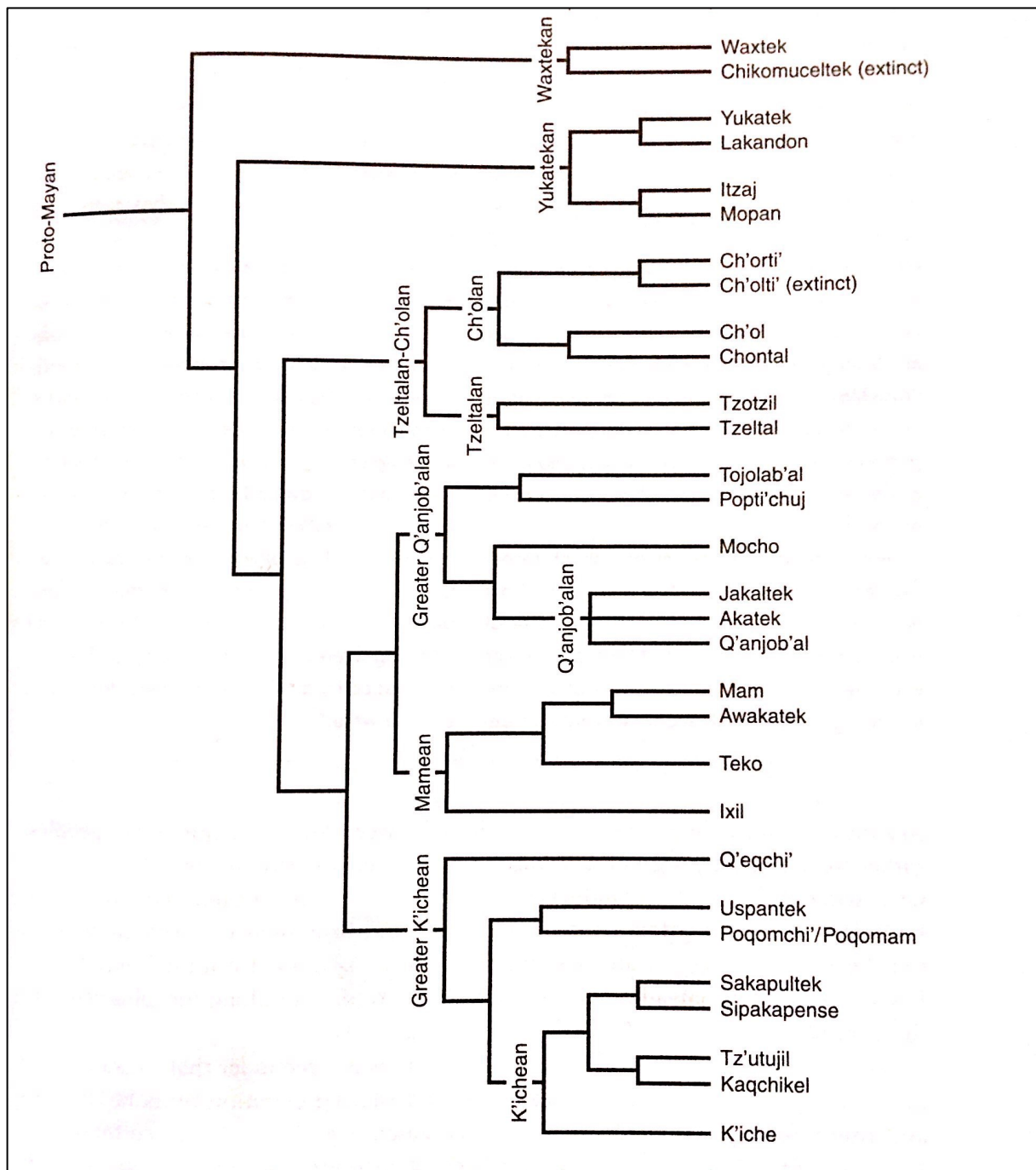
Basert på dette og informasjonen som har kommet frem i kapittel 4.1 og 4.2, mener jeg at mayasivilisasjonen har gått gjennom flere kollapser som har påvirket samfunnet som

en helhet, men at en fullstendig kollaps av den forhistoriske sivilisasjonen først fant sted på 1500-tallet. Etter dette tidspunktet ble store deler av urbefolkningen utryddet. Men mayafolket forsvant ikke fullstendig. De levde videre, i et samfunn som var fullstendig endret. Reorganiseringsfasen etter kollapsen på 1500-tallet resulterte derfor i en vekstfase som var fundamentalt annerledes enn de tidligere vekstfasene. På mange måter lever den moderne mayabefolkningen fortsatt i et samfunn som gradvis reorganiseres og tilpasses ytre påvirkninger. Antropologer har sett både adaptasjon og motstand mot moderne krefter. Den moderne mayabefolkningen er delt mellom å hovedsakelig leve i tradisjonelle samfunn, og å leve fullt og helt i en moderne verden. Noen grupper velger også å leve i en verden kombinert av tradisjonelle og moderne elementer (Walker 2009: 52). Disse eksemplene viser til ulike responser på ytre påvirkninger, og ulike valg i en ny reorganiseringsfase. Dagens eierskap og forvaltning av den materielle kulturarven kan også regnes som en del av denne reorganiseringsfasen. Den moderne mayabefolkningen har generelt sett hatt et økende ønske om å få ta del i egen kulturarv, og deres kamp om rettigheter som etterkommere er et sentralt element ved deres kulturelle overlevelse.

5.2.2 Kulturell kontinuitet?

Kultur blir i dag forstått som prosesser i stadig endring. Det betyr for eksempel at de færreste i dag vil argumentere for en kulturell kontinuitet mellom dagens skandinaver og vikingene (Hølleland 2007: 23). Det betyr ikke at vi ikke ser på den materielle kulturen etter vikingene som en del av vår felles arv. Men det betyr at vi ikke ser direkte sammenhenger mellom vikingene og enkeltmennesker i dagens samfunn. Men hva med mayaene? I dag brukes begrepet både for å referere til en forhistorisk sivilisasjon og til en moderne befolkning. Eksisterer det en kulturell kontinuitet mellom de forhistoriske og de moderne menneskene? Akademikere er svært interessert i dette spørsmålet om kontinuitet eller forandring blant den moderne mayabefolkningen. Men spørsmålet om kulturell kontinuitet kan være vanskelig å diskutere: Ikke bare fordi det er snakk om en urbefolkning som har blitt urettferdig behandlet gjennom historien, men også fordi det ikke finnes sikre data som bekrefter eller avviser hvilke elementer ved kulturen som er *fullstendig uforandret* fra forhistorisk tid. Det er tydelig at mayaene i postklassisk tid levde svært annerledes enn mayaene under kolonitiden. Men betyr det at det ikke er snakk om det samme folket? Det er klart at menneskene som ble tvunget inn i landsbyer med vestlig utforming under kolonitiden, er de samme menneskene som tidligere hadde bodd i mayalandsbyer eller større bystater. Kulturen var likevel markant annerledes. Årsaken var den ytre påvirkningen fra spanjolene, og kollapsen som fulgte etter deres invasjon av området. Mayaene på 1500- og 1600-tallet ble *tvunget* til å endre levested og kulturelle normer. Men jo lengre tid som går, jo vanskeligere er det å se den kulturelle kontinuiteten mellom nåtidens maya og forhistoriens maya. Kanskje spesielt på grunn av ekteskap mellom mayaene og andre etnisiteter som har migrert til området i løpet av de siste 500 årene. Et vedvarende tema innenfor arkeologi, historie og kulturell antropologi er mayaenes kulturelle overlevelse og kontinuitet. Mayaene har opprettholdt flere elementer fra sin tradisjonelle kultur gjennom perioder med invasjon, kolonisering og globalisering. Men det er også identifisert en rekke forandringer i mayaenes kultur som følge av en langvarig motstand mot kolonialisme og kapitalisme. Som tidligere nevnt har mayaene tilpasset seg politiske, økonomiske og religiøse forandringer gjennom forhandlinger med de utenlandske inntrengerne, og gjennom manipulasjon av lokale tradisjoner (Alexander 2004: 5). Arkeologer har blant annet sett en tendens til at lokale arbeidere som bidrar ved utgravninger, har kunnskap om religion, kalender og kultur

som kan knytte dem til den forhistoriske sivilisasjonen. Det er riktignok ikke uproblematisk og dra slike paralleller ettersom det ikke er sikkert at kunnskapen har overlevd uforandret siden forhistorisk tid (Walker 2009: 89).



Figur 11: Diagram over foreslåtte sammenhenger mellom, og undergrupper av, mayaspråket. Diagrammet understreker at Proto-Maya trolig har vært utgangspunktet for alle mayaspråkene vi kjenner til i dag, og at disse derfor har et felles opphav (hentet fra Sharer & Traxler 2006: 27)

Som nevnt i kapittel 4.2 har det foregått en reorganiseringsfase etter invasjonen på 1500-tallet. Det vil si at mayaene som bodde i området tilpasset seg den nye hverdagen, for eksempel ved å ta til seg enkelte kulturelle elementer fra spanjolene. Dette vil over tid føre til at de moderne mayaene blir mer og mer distansert fra de forhistoriske

mayaene. Men det er fremdeles en rekke trekk som kulturelt sett skiller dagens maya fra resten av befolkningen. Flere av disse trekkene har trolig et utgangspunkt i forhistorien. Det viktigste er selvfølgelig mayaspråket. Mennesker som snakker mayaspråket vil være tydelig adskilt fra mennesker i det samme området som snakker spansk (eller engelsk). Gjennom forskning har språkets utvikling og forgreninger blitt undersøkt og identifisert (se figur 11). Slik forskning viser til at mayaspråkene vi kjenner til i dag har samme opphav og har utviklet seg fra Proto-Maya (som oppstod rundt 4.000 år f.Kr.). Det kan være med på å understreke at mayaene har okkupert mayaområdet i tusenvis av år (Sharer & Traxler 2006: 26). Men en slik undersøkelse er også med på å beskrive hvordan kulturelle trekk kan utvikle seg fra et delt utgangspunkt. Språket har forandret seg siden forhistorisk tid, men det er en klar sammenheng mellom Proto-Maya og de språkene som snakkes i dag. Det samme kan sies om andre kulturelle trekk, som for eksempel religion eller økonomi. Det finnes likheter mellom det som var før og det som er nå. Men som med alle kulturer vil det skje en gradvis utvikling i en moderne verden. Dersom mayaområdet ikke hadde blitt invadert på 1500-tallet, ville det likevel ha forekommet en gradvis utvikling av samfunnet i samsvar med teknologiske fremskritt eller kontakt med andre folkegrupper. Så selv om få identifiserer en kulturell kontinuitet mellom nordmenn og vikinger i dag, så er det definitivt enkelte trekk som kan gjenkjennes. For eksempel blir tradisjonelle navn fra vikingtiden fremdeles brukt i dag. Den nåværende kongen i Norge er Harald V. Gjennom historien har det dermed vært fem konger i Norge med det samme navnet. Utgangspunktet ligger i vikingtid med Harald I (Hårfagre). En slik kontinuitet gjelder også for den forhistoriske og den moderne mayabefolkningen. Det er flere trekk som kan spores langt tilbake i tid. Men som A. Magnoni et al. (2007: 374-375) sier: *"We cannot assume that the label Maya refers to a homogenous identity through time and space, rather we have to acknowledge the historically and dynamically constructed variations in time and space"*.

5.2.3 Et begrep som manipulerer kunnskap og forståelse?

Begrepet "kollaps" er et negativt ladet ord og forbindes med katastrofale hendelser. Når akademikere omtaler "mayasivilisasjonens kollaps" er dette med på å forme vår kunnskap og forståelse om de forhistoriske menneskene som bodde i Mesoamerika. Denne språkbruken påvirker hvordan mennesker tenker, forstår og oppfatter sivilisasjonen, og de materielle restene etter den. Oppfattelsen av at mayasivilisasjonen falt på 900-tallet er en sannhet for mange. Men denne tolkningen er både historisk, kulturelt og politisk betinget. Da spanjolene invaderte mayaområdet på 1500-tallet observerte de ruiner fra de klassiske byene. Det kommer tydelig frem fordi det finnes historiske kilder med detaljerte beskrivelser fra blant annet Uxmal og Chichen Itza. Men hvordan oppfattet spanjolene det som hadde skjedd før deres tid? Hadde de en forståelse av den rike forhistorien til den lokale befolkningen de dominerte? Til tross for at det bodde mennesker i flere av de postklassiske byene da spanjolene kom, ble det ikke dratt paralleller mellom disse. Dette var riktignok kanskje fordi deres hovedfokus var å konvertere mayaene til kristendommen og deretter bruke dem som arbeidskraft. Det var ikke viktig å finne ut av hvem de hadde vært tidligere eller hvordan de hadde utviklet seg. Da mennesker på 1800-tallet prøvde å finne ut av hva som skjedde med menneskene som en gang hadde bodd i de overgrodde ruinbyene, var det ikke mange som så relasjonen mellom den fattige lokalbefolkningen i nærområdet og de monumentale strukturene (McAnany 2016: 19). Men nå er det anerkjent at lokalbefolkningen ble redusert til en fattig underklasse *på grunn av* den spanske invasjonen. De var ikke alltid fattige og undertrykket. Oppdageren J.L. Stephens (1841:

104) er en av dem som undret seg over hvem som hadde bygget ruinene ved Copan i dagens Honduras:

Who were the people that built this city? In the ruined cities of Egypt, even in the long-lost Petra, the stranger knows the story of the people whose vestiges are around him. [...] We asked the Indians who made them, and their dull answer was "Quien sabe?" "Who knows?"

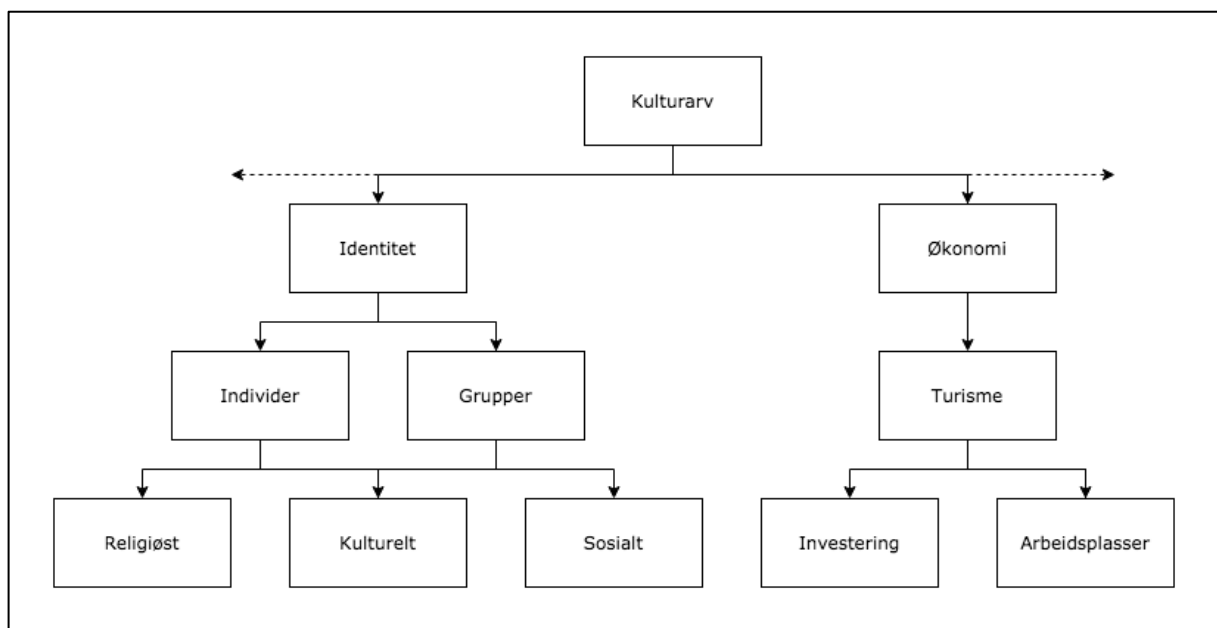
Stephens (1841: 105) beskrev ruinbyen i seg selv på denne måten:

The city was desolate. No remnant of this race hangs around the ruins, with traditions handed down from father to son and from generation to generation. It lay before us like a shattered bark in the midst of the ocean, her masts gone, her name effaced, her crew perished, and none to tell whence she came, to whom she belonged, how long on her voyage, or what caused her destruction; her lost people to be traced only by some fancied resemblance in the construction of the vessel, and, perhaps, never to be known at all.

Allerede her antydes det at det er snakk om en materiell kulturarv etter et forsvunnet folk. Fremhevingen av at urbefolkningen i området ikke vet hvem som har bygget byene, er med på å sementere at det ikke kan være dem som er etterkommere av den tidligere befolkningen. Til tross for at Stephens var en av de først som indikerte at ruinene i mayaområdet kunne ha vært bygget av forfedrene til samtidens maya, var bøkene hans med på å underbygge teorien om en mystisk og forsvunnet sivilisasjon (Walker 2009: 88). Idéen om mayasivilisasjonens kollaps har siden dette blitt opprettholdt på bakgrunn av et romantisk bilde av forlatte byer i regnskogen, som bare venter på å bli oppdaget. Når etterkommerne ble mer og mer distansert fra den førkolumbiske arven, ble andre grupper mer og mer interessert i den materielle kulturarven som ble funnet i jungelen (McAnany 2016: 12). Mystikken rundt den forlatte kulturarven og en "forsvunnet" sivilisasjonen er noe av det som vekker offentlighetens oppmerksomhet og nysgjerrighet. Over tid har kollapsen også blitt forstått som ren fakta, uavhengig av alle de nyanserte detaljene og ulikhetene som har fremkommet ved senere forskning. Selv i dag er mange med på å forsterke "*the Maya mystique*" fordi det resulterer i at sivilisasjonen fortsetter å fascinere offentligheten på en måte som er både lønnsom og tiltalende for flere interessegrupper (arkeologer, historikere, turistindustrien, staten, etc.) (Webster 2002: 48). Dette viser til hvordan kulturarven ikke er en objektiv entitet. Den er sammensatt og konstruert av nåtidige mennesker i en kulturell og sosial praksis, og idéen om mayasivilisasjonens fall er med på å definere måten kulturarven blir identifisert, tolket, verdsatt, konserverert, forvaltet og brukt. Men hvem er det som har autoriteten til å beskrive hendelsene på 900-tallet som en kollaps? Hvem er det som har formet vår kollektive kunnskap og forståelse rundt mayasivilisasjonen? I stor grad er det vestlige arkeologer – gjerne hvite menn fra over- og middelklassen – som blir sett på som legitimerede talspersoner for fortiden. Dersom man ser nærmere på hvem det er som har jobbet med den materielle kulturarven i mayaområdet, er det tydelig at det hovedsakelig er snakk om akademikere fra amerikanske universiteter. Disse definerer hva kulturarven er, hvordan og hvorfor den er viktig og hvordan den skal forvaltes og brukes. Det er disse vestlige akademikerne som har kommet med tolkningen av en forsvunnet sivilisasjon. Det er den frie bruken av begrepet "kollaps" som har manipulert vår generelle kunnskap og forståelse om de forhistoriske mayaene og hva som skjedde med dem.

5.3 Den materielle kulturarven

Den materielle kulturarven etter den førkolumbiske sivilisasjonen er en enorm ressurs for de fem landene i mayaområdet, både for de som leder landene og for samfunnet som helhet. Kulturarv kan bidra til økonomisk vekst, identitetsfølelse blant enkeltmennesker og grupper, samt gi en følelse av tilhørighet og sikkerhet i en moderne verden i stadig endring (se figur 12). Den materielle kulturarven er ikke bare en predefinert "ting", men en sosial og kulturell praksis. Stonehenge kan brukes som et eksempel for å illustrere dette. Monumentet eksisterer fysisk i landskapet, men det er i bunn og grunn bare en samling med steiner frem til vi gjennom sosial og kulturell praksis tilskriver den en betydning. Derfor er kulturarven diskursiv av natur. Elementer får opphøyet betydning dersom vi identifiserer dem som viktige (Smith 2006: 3, 11). Det er noen som *velger* hva som er kulturarv i konkrete situasjoner og i konkrete områder. Fordi mennesker har ulike perspektiver på fortiden, har de også ulike perspektiver på hva kulturarv er.



Figur 12: En stilisert fremstilling av kulturarv som en identitetsskaper og en økonomisk ressurs. Diagrammet viser at kulturarven er en dynamisk entitet som kan føre til flere outputs avhengig av hvem som tar den i bruk, og hvordan den blir tatt i bruk. De stiplede pilene indikerer at kulturarven er en ressurs på flere måter enn de som vises i den forenklede modellen. Disse vil på samme måte som identitet og økonomi, springe ut i en rekke forskjellige forgreninger. Illustrasjon: Julia H. Hiorthøy

Kulturarven er en dynamisk entitet fordi den kan produsere flere outputs på bakgrunn av hvem som tar den i bruk og hvordan den blir tatt i bruk. Men hvem er det som tolker og definerer den materielle kulturarven? Hvem er det som nyter godt av kulturarven? Hvem er det som krever eierskap over kulturarven? Hvordan blir lokalitetene formidlet og forvaltet? Hvem er det de arkeologiske parkene blir tilrettelagt for? Hvem er det som tjener på at et titalls millioner turister besøker lokalitetene? Hvordan påvirker disse turistene den lokale befolkningen? Og har kollapsen påvirket dagens eierskap og forvaltning av kulturarven? Det finnes mange innganger til å diskutere den materielle kulturarven, og det vil ikke være mulig å dekke alle i en masteroppgave. Her kommer jeg blant annet til å trekke frem UNESCO, den autoriserte kulturarvdiskursen, formidling og

forvaltning, turisme, rettigheter og hvordan alle disse elementene påvirker dem moderne mayabefolkningen.

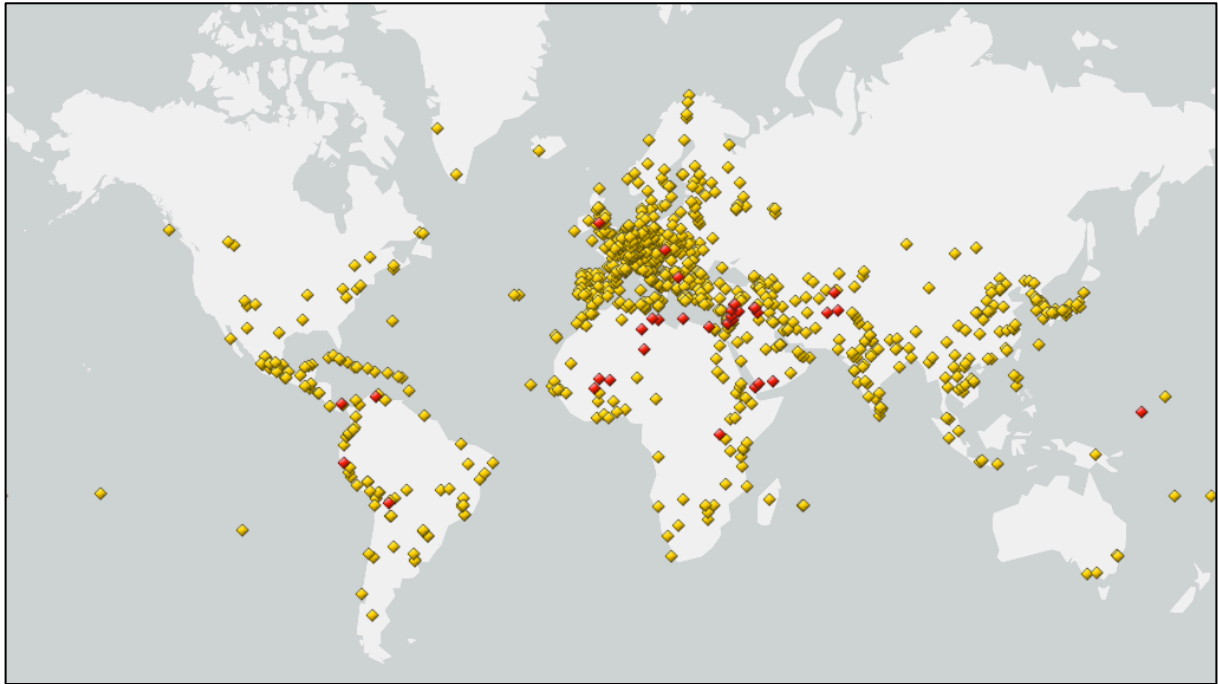
5.3.1 UNESCO og den autoriserte kulturarvdiskursen

Smith (2006: 29, 87) snakker som nevnt om en (vestlig) autorisert kulturarvdiskurs. Denne fokuserer gjerne på estetisk tiltalende objekter, lokaliteter, steder og/eller kunnskap som samtiden må ivareta og beskytte slik at de kan videreføres til fremtidige generasjoner. Den autoriserte kulturarvdiskursen har som nevnt blitt kritisert fra flere hold. Det har resultert i at en vestlig kulturimperialisme gir en dårlig bismak. Hvorfor er det slik at UNESCO og andre autoriserte kulturarvinstitusjoner blir kritisert i sitt forsøk på å bevare en felles arv? Som jeg kommer tilbake til kan dette stamme fra det faktum at det er et fåtall mennesker som får velge hva som skal være viktig for alle. Men det kan også stamme fra en betydelig form for etnosentrisme. Flere av de autoriserte kulturarvinstitusjonene tolker og forstår kulturarven ut fra vestlige kulturelle forståelsesrammer. Det er for eksempel en grunnleggende vestlig idé at mennesker *må* ha en historie. For mange er vår historie det som gir oss en identitet og en tilhørighet i en moderne verden. Men er det sånn for alle? Det er flere grupper med mayaer som i dag ikke identifiserer seg selv som etterkommere etter de forhistoriske mayaene (McAnany & Parks 2012: 91). Kan det bety at vestlige organisasjoner og grupper "prakker" kulturarven på en undertrykket befolkning, for å gi dem en historie og dermed gjøre dem mer som oss? Inkludering av urbefolkningsgrupper i kulturarvdiskursen er svært viktig i veien mot konsolidering med en vond fortid, men kun dersom urbefolkningsgruppene selv ønsker det.

UNESCO kan forstås som en autorisert kulturarvinstitusjon i den forstand at det er en organisasjon som definerer hva kulturarv er, hvordan og hvorfor den er viktig og hvordan den skal forvaltes og brukes. Det som er interessant er at denne autoriserte kulturarvdiskursen gjerne resulterer i en tolkning og en definisjon av kulturarven som reflekterer eurosentrisk synspunkter. Dette er fordi det ofte er vestlige aktører som velger ut hvilke lokaliteter som fortjener en opphøyet plass i samfunnet, for eksempel på UNESCOs verdensarvliste. UNESCO har stadig blitt kritisert for denne listen (se f. eks. Omland 2006; Skeates 2004). Kritikken stammer fra vektleggingen på vestlige verdier, men også fra at det gjerne kun er eksperter som får snakke om og for kulturarven. Listen har en klar overvekt av lokaliteter i den vestlige verden, spesielt i Europa (se figur 13). Det blir på bakgrunn av dette ofte en utfordring at ikke-monumental kulturarv blir tilsidesatt, til tross for at den kan være like viktig for verdens kollektive historie som estetisk tiltalende og imponerende lokaliteter. Fordelen med UNESCOs og deres verdensarvliste er derimot at det promoterer vern av viktige monumenter.

I mayaområdet eksisterer det en rekke monumentale kulturarvlokalteter. Disse innehar imponerende strukturer som er både romantiske og mystiske. Slike karakteristikk vekker nysgjerrighet hos eksperter og akademikere, men også hos den generelle offentligheten. Som tidligere nevnt er det kun Mexico og Guatemala som har historiske lokaliteter på verdensarvlisten, henholdsvis kolonibyene Campeche og Antigua. Mayaområdet er dermed ikke nødvendigvis et offer for den generelle overrepresentasjonen av vestlige monumenter og kolonibyer. Men det er likevel noen høyere opp i systemet som avgjør hvilke lokaliteter som skal på verdensarvlisten, og hvilke som skal ekskluderes. Fordi kulturarven ikke er en objektiv ting, er det slike avgjørelser som er med på å konstruere og definere den. Det betyr at lokaliteter som

Palenque i Mexico og Copan i Honduras blir definert som en felles arv for hele verden, mens lokaliteter som Caracol i Belize og El Ceibal i Guatemala ikke får den samme betydningen. Hvorfor er det slik? Belize er i tillegg det eneste landet i mayaområdet som ikke har noen av sine førkolumbiske lokaliteter på UNESCOs verdensarvliste. Hva slags betydning har det? Hva er det som skiller mayalokalitetene i dette området, fra mayalokalitetene i Mexico, Guatemala, Honduras og El Salvador?

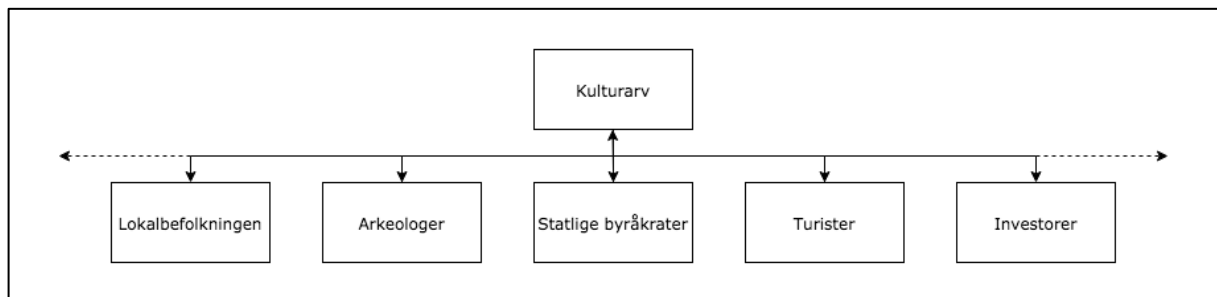


Figur 13: Kart over kulturarvlokalteter på UNESCOs verdensarvliste. Kartet viser en tydelig tendens til overrepresentasjon i den vestlige verden. De røde markeringene viser til kulturarvlokalteter som er truet. Krig, naturkatastrofer, forurensing og turisme er eksempler på ting som utgjør en fare for kulturarven (hentet fra <https://whc.unesco.org/en/list/>, modifisert av Julia H. Hiorthøy)

Kulturarven er et forhold til fortiden som blir uttrykket gjennom elementer som er både materielle og immaterielle. Det er en rekke mennesker som samhandler med og påvirker disse elementene. McAnany (2016: 7) sier blant annet at "*cultural heritage include heritage tourists, artifact thieves, state bureaucrats, local communities, and descendant populations*" (se figur 14). Arkeologenes forhold til kulturarven handler i all hovedsak om undersøkelser og tolkninger. Andre parter, som lokalbefolkningen eller staten, forholder seg derimot til fortiden i form av identitet, følelser, politikk, nysgjerrighet og økonomi. Spennet er derfor stor mellom de ulike interessegruppene, og det oppstår derfor ofte konflikter mellom disse om hvordan kulturarven skal forstås og brukes. Disse konfliktene blir ekstra utfordrende når det kun er noen som har mulighet eller autoritet til å snakke om eller for kulturarven. Hvorfor er det slik at det bare er "ekspertene" som kan definere og tolke, når kulturarven skal være et felles gode for alle? Hvorfor har UNESCO og tilsvarende organisasjoner en så stor makt og innflytelse når det kommer til å definere verdens kulturarv? Hvilke av de andre interessegruppene ønsker å ta del i kulturarvdiskursen?

Utfordringen i mayaområdet er at det er en rekke forskjellige grupper som ofte har motstridende interesser i det lokale samfunnet og den materielle kulturarven.

Kulturarven kan dermed ha en splittende effekt på samfunnet. Statlige byråkrater ønsker å utvikle turistindustrien slik at landene får økonomisk gevinst. Turistene ønsker tilgjengelige ruiner som de kan nyte godt av før en avslappende dag ved stranden. Siden det ofte er deres penger som driver industrien, blir deres ønsker og behov tatt i betraktning. Arkeologer og antropologer må identifisere og undersøke ruiner for at de skal kunne gjøres tilgjengelig for offentligheten. Deres synspunkter og resultater blir dermed automatisk en del av kulturarvdiskursen. Etterkommere av historiske grunneiere, som i dag ofte er rike forretningsmenn, er også en gruppe som involverer seg og som har stor påvirkningskraft. I tillegg engasjerer både den lokale befolkningen og urbefolkningsgrupper seg. Utfordringen med de sistnevnte er at det ofte er flere forskjellige grupper med ulik etnisitet og familiebånd som har motstridende interesser i lokalsamfunnet. På grunn av dette foregår det en konflikt over den materielle kulturarven også innad i de lokale gruppene. Fordi den moderne mayabefolkningen har ulike interesser i forhold til sin egen kulturarv og sine egne samfunn, er det lett for staten å ignorere deres motstridende krav.



Figur 14: En stilisert fremstilling av grupper som samhandler med og påvirker kulturarven. De stiplede pilene indikerer at ytterlige grupper kan føyes til listen. Illustrasjon: Julia H. Hiorthøy

Det har alltid eksistert en historisk og moderne maktforskjell i mayaområdet, og generelt sett har mayaene i stor grad blitt ekskludert fra prosesser knyttet til kulturarven (Ardren 2002: 392). Det eksisterer likevel organiserte grupper som kjemper for en kulturell anerkjennelse og en stemme i lokal utvikling (Walker 2009: 48). Et eksempel er den etno-politiske bevegelsen i Guatemala, *"the Pan-Mayan Movement"*. Bevegelsen oppstod i overgangen mellom 1980- og 1990-tallet, og hadde et ønske om å samle mayaene under en delt kulturell og etnisk identitet. Organisasjonens mål er å jobbe for bevaring av videreføring av mayakulturen, og å promotere politisk reform (Magnoni et al. 2007: 366; Ruston 1999: 39, 42). Dette viser til at kulturarven også kan ha en samlende effekt. Men nå som UNESCO og andre autoriserte kulturarvinstitusjoner også har kommet på banen, er det enda flere topptunge grupper som bestemmer hva kulturarven er og hvem den er for. Mayaen har derimot ikke en tilsvarende kulturarvorganisasjon med stor innflytelse, noe som gjør at de ikke får ta del i diskursen. De er da en *"subaltern"*⁵ gruppe ved at de står utenfor den dominerende diskursen (Smith 2006: 35). Dette skaper problemer for den moderne mayabefolkningen i deres ønske om rettigheter og inkludering. Til en viss grad kan denne utestengingen av urbefolkningen og andre lokale grupper bli sett på som en ny form for kolonisering. Hvite, vestlige akademikere tar makten over kunnskapen uten å involverer menneskene det faktisk dreier seg om. Da oppstår det et problem mellom storsamfunnet og urbefolkningen. For å reversere denne

⁵ Begrepet brukes om personer som sosialt, politisk eller geografisk står utenfor maktens hegemoni (Rein 2018).

trenden, er det et akutt behov for å inkludere og respektere flere stemmer og synspunkter.

5.3.2 Forvaltning

For at den materielle kulturarven skal kunne formidles til millioner av besøkende hvert år, må den også forvaltes for at den ikke skal gå i stykker og forsvinne. Hvem er det som bestemmer hvordan de arkeologiske monumentene skal konstrueres, tolkes og forvaltes? Når et arkeologisk monument blir avdekket, vil en nedbrytningsprosess begynne umiddelbart. Derfor må det gjennomføres tiltak for bevaring. ICOMOS har trukket frem fire prinsipper for bevaring som involverer minimale inngrep, reversibilitet, kompatibilitet og dokumentasjon. Det vil si at dersom det er mulig skal konservering strekke seg etter å preservere et objekt eller en bygnings "sanne natur". All form for konservering burde være mulig å reversere ved en senere anledning, og de moderne materialene som blir introdusert burde være kompatible med de originale materialene. Alle stadiene i konserveringen burde også dokumenteres med skriftlige beskrivelser og fotografier, slik at det ikke skal råde noen tvil senere om hva som har blitt gjort. Problemet med den materielle kulturarven i mayaområdet er at forvaltning og konservering av denne begynte lenge før Venezia charteret og de fire prinsippene for bevaring ble lagt frem i 1965. Det vil si at det ikke finnes mye dokumentasjon om hva som ble gjort med de arkeologiske monumentene da de først ble undersøkt på 1800-tallet. Store deler av den arkeologiske kulturarven har blitt restaurert og i dag er det vanskelig å skille mellom det originale og det arbeidet som har blitt gjort i ettertid (Walker 2009: 33).

Et eksempel på dette er *El Castillo* (eller *Temple of Kukulcan*) ved Chichen Itza. Besøkende vil legge merke til at pyramidens sørlige og østlige sider ser mer nedbrutt ut enn den nordlige og vestlige (se figur 15). Det er derfor flere som trekker konklusjonen om at det kun er den nordlige og den vestlige siden som har blitt restaurert. Det vil si at den sørlige og den østlige siden oppfattes som original: Den må ha sett akkurat slik ut da den ble avdekket på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Arkeologer fra Instituto Nacional de Antropología e Historia (INAH) kunne derimot fortelle meg at alle sidene av *El Castillo* har blitt restaurert, men til ulik grad. Dette er for å vise hvordan pyramiden ser ut under overflaten og for å vise ulike stadier i et restaureringsarbeid (A. Estrada & A. Pérez, personlig kommunikasjon, 17. januar 2020). Formidling av ulike stadier av restaurering kan være lærerikt for besøkende. Men når det ikke står noen informasjon på stedet om denne restaureringen, når ikke denne formen for formidling fram. Det resulterer i at besøkende trekker egne konklusjoner som ikke nødvendigvis samsvarer med realiteten. Det er kritikkverdigg at det ikke er nevnt ved lokalitetene at de har gått gjennom store endringer siden begynnelsen av 1900-tallet. Turister og andre besøkende er helt uvitende om at det de ser er en bygning der store deler er konstruert i moderne tid.

Det å ikke informere offentligheten om den omfattende restaureringen av de forskjellige mayalokalitetene kan kanskje være et bevisst valg. Ved å formidle strukturene som autentiske gir de publikum en følelse av ekthet. Spørsmålet er når en lokalitet går over fra å være autentisk til å bli en kopi. Autentisitet handler både om materialautentisitet, prosessautentisitet og visuell autentisitet. Materialautentisiteten er knyttet til de materialene en struktur er laget av og alderen disse har. En bygning vil dermed ha en stor materialautentisitet dersom materialene er like gamle som bygningen. Originalmaterialer er kilde til både kunnskap og opplevelse. Prosessautentisitet handler

derimot om å bruke samme type materialer og originale håndverksteknikker, når de autentiske materialene er nødt til å byttes ut eller erstattes med nye. Den visuelle autentisiteten innebærer at en struktur kan oppfattes som autentisk hvis den har det samme utseende som opprinnelig. Dette gjelder også dersom det dreier seg om en kopi (Christensen 2011: 212). Det vil si at selv om mye av de originale materialet er tapt og må erstattes med nytt, kan mayalokalitetene oppfattes som autentiske fordi de ser visuelt autentiske ut. Hadde ruinene opplevdes annerledes dersom flere var klar over hvor mye som var rekonstruert i nyere tid? Eller ville lokalitetene fremdeles ha blitt oppfattet som autentiske fordi de etter beste evne er rekonstruert for å fremstille strukturer som er tilnærmet lik de originale? Og hvor autentiske er egentlig strukturene når mye av det som blir vist frem i dag, har gått gjennom et omfattende restaureringsarbeid? For å ha lokaliteter på UNESCOs verdensarvliste medfølger det visse krav om autentisitet og integritet. Utfyller *El Castillo* og de andre mayalokalitetene på listen disse kravene?



Figur 15: Den østlige og den sørlige siden av *El Castillo* ved Chichen Itza, Mexico. Disse sidene viser en mye mindre grad av restaurering, og gir besøkende inntrykk av at de viser hvordan strukturen så ut da den ble funnet. Den vestlige og den sørlige siden har derimot gjennomgått et mer omfattende restaureringsarbeid, og ser i større grad ut som tempelet på toppen av strukturen (se figur 17). Foto: Julia H. Hiorthøy

Restaureringsarbeidene i mayaområdet begynte allerede på slutten av 1800-tallet. Hva var det som avgjorde hvordan de rekonstruerte strukturene skulle se ut? Hvem var det som tolket og vurderte strukturene før de ble gjenreist? Hvor riktig er dagens representasjon av de forhistoriske lokalitetene? Restaureringsarbeidet som ble igangsatt

på 1900-tallet fulgte kanskje ikke kravene som den globale kulturminneforvaltningen streber etter i dag. Men på dette tidspunktet eksisterte det heller ikke retningslinjer man måtte følge. De som restaurerte strukturene til å begynne med kan dermed heller ikke klandres for å ikke ha fulgt dagens regelverk. Men det er naturligvis en utfordring at store tiltak ble gjennomført uten tilstrekkelig dokumentasjon. Bilder av *El Castillo* ved Chichen Itza, tatt på slutten av 1800-tallet, viser at strukturen var dekket av vegetasjon da den ble oppdaget. Tempelet på toppen av pyramiden var derimot synlig og relativt intakt. Da strukturen ble rensket for vegetasjon dukket det opp synlige rester etter både trapper og terrasser, selv om disse var nedbrutt (se figur 16). Det vil si at det er enkelte sikre elementer som er brukt som en pekepinn for dagens rekonstruksjon. I slike tilfeller har tolkningen av kulturarven vært basert på faktiske arkeologiske funn. Men på dette tidspunktet var det utelukkende vestlige arkeologer, andre fagfolk og oppdagere som tolket og vurderte strukturene. Disse avgjorde hvordan restaureringen av byggene skulle gjennomføres. Dette kommer tydelig frem i litteraturen, der man ser de samme navnene (gjerne fra kjente amerikanske universiteter) sirkulere ved flere av lokalitetene. Utrolig nok var til og med en norsk sjømann, Gustav Strømsvik, en sentral figur i arbeidet med den førkolumbiske kulturarven. Han var en ulovlig innvandrer (etter å ha hoppet over bord og svømt i land i Mexico) og hadde ingen formell utdanning. Han ble likevel utgravingsleder ved Copan i 1935 etter flere år med arkeologisk arbeid i området. Han var med på flere restaureringsarbeider ved noen av de mest kjente arkeologiske lokalitetene, og bygget museet som i dag forteller om Copans historie (Husby 2002: 45-46). Slike restaureringsarbeider peker mot en autorisert kulturarvdiskurs, der det utelukkende er vestlige arkeologer og akademikere som får konstruere, tolke, konservere og forvalte kulturarven. Hvorfor skal en ulovlig innvandrer fra Norge uten formell utdanning ha mer innflytelse på kulturarven i mayaområdet, enn mayaene selv? Hvorfor er amerikanske akademikere mer egnet til å bestemme over kulturarven? Hva blir resultatet av en slik utestenging av den lokale befolkningen? Problemet med kulturminneforvaltningens spede begynnelse i mayaområdet, var at mayaene ikke ble sett på som etterkommere av den forhistoriske mayasivilisasjonen. På grunn av bruk av begreper som "kollaps", ble det faktum at mayasivilisasjonen hadde forsvunnet en generell sannhet. Urbefolkningen ble derfor ikke inkludert i kulturminneforvaltningen. Det er uheldig at lokalbefolkningen ikke fikk bidra i arbeidet i en videre forstand enn som fysisk arbeidskraft. De kunne ha hatt verdfull informasjon og synspunkter som ikke ble tatt med i betraktningen (Ardren 2002: 393).

UNESCO og ICOMOS er begge en del av den autoriserte kulturarvdiskursen. Det er i all hovedsak deres retningslinjer og krav som setter en global standard for forvaltning. Urbefolkningen har fremdeles ikke mye de skulle ha sagt, til tross for at deres rettigheter er nevnt i flere konvensjoner og lover. ICOMOS og Venezia charteret avgjorde allerede på 1960-tallet hvilke prinsipper som skal følges under bevaringsarbeider, og disse har bestått omtrent uendret siden. Bevaringsprinsippene er ekstra viktige å følge dersom man er medlem av UNESCO, der det stilles krav til autentisitet. På denne måten er UNESCO og ICOMOS i stor grad med på å bestemme hvordan arkeologiske lokaliteter over hele verden skal forvaltes. Men er det slik at alle land som er medlem av UNESCO oppfatter disse vilkårene som like viktige og fundamentale? Og hvorfor er det i det hele tatt slik at en internasjonal organisasjon (med vestlige synspunkter), skal avgjøre hvordan andre skal forvalte sin egen kulturarv? Hvorfor har ikke lokalbefolkningen mulighet til å være med under utviklingen av slike bestemmelser? Resultatet er en svært autoritativ kulturminneforvaltning der diskursen er styrt av et fåtall mennesker, gjerne med samme utgangspunkt og synspunkter. Urbefolkningsgrupper verden over har derfor

kritisert UNESCO og andre autoriserte kulturarvinstitusjoner for å potensielt representere en ny koloniseringsperiode (Omland 2006: 248). Nok en gang opplever urbefolkningen i mayaområdet at utenforstående mennesker "invaderer" landområdene deres, for å utvikle arkeologiske parker og luksushoteller til millioner av turister. Tilrettelegging for turistindustrien er derfor en stor del av forvaltningen i dag.



Figur 16: *El Castillo* ved Chichen Itza, Mexico. Bildet er tatt i 1889 og viser strukturen etter at vegetasjon er rensket, men før restaureringsarbeidet er satt i gang. På høyere side av pyramiden er det tydelige rester etter terrassene som er å se på strukturen i dag. Det viser til at restaureringen baserte seg på de fysiske funnene. Foto: Alfred P. Maudslay (hentet fra *British Museum Images*)

5.3.3 Tilrettelegging av arkeologiske parker

Flere av mayaruinene er i dag arkeologiske parker som er tilrettelagt for besøkende turister. Forvaltningen av disse lokalitetene er gjerne basert på turistenes ønsker og behov, i tillegg til besøksmengde. Lokaliteter med millioner av besøkende har for eksempel et større behov for sikring enn mindre populære lokaliteter. Parkene er utformet på en slik måte at man må betale billetter ved inngangen. Prisen kan variere fra lokalitet til lokalitet, men den er generelt sett noe lavere for lokalbefolkningen. I Mexico har de lokale i tillegg mulighet til å komme gratis inn til de arkeologiske parkene på søndager. Ved at parkene har reduserte priser og dedikerte gratisdager for lokalbefolkningen, blir den rike forhistorien tilgjengelig også for mennesker med lavere inntektsgrunnlag. Dette er kanskje spesielt viktig for den lokale mayabefolkningen, ettersom mange av disse lever i ekstrem fattigdom. De ville ikke ha hatt mulighet til å besøke ruinene etter forfedrene sine dersom slike tiltak ikke var tilgjengelig. Men fordi de arkeologiske parkene er gjerdet inn eller befinner seg i relativt isolerte områder, er det lett å forbinde dem med et forsvunnet folk (Walker 2009: 89). Resultatet kan bli at

verken turister eller mayaene selv ser sammenhengen mellom de arkeologiske monumentene og de levende etterkommerne. Hvordan påvirker slike representasjoner av kulturarven menneskene som besøker lokalitetene i dag? Kan utformingen av de moderne arkeologiske parkene, være med på å bygge opp under en forestilling om et forsvunnet folk? Og kan fokuset på eliten føre til at besøkende ikke ser en sammenheng mellom dagens urbefolkning som gjerne lever i ekstrem fattigdom?

De aller fleste ønsker en autentisk følelse når de besøker mayaruinene. For mange betyr dette å se ruinene *in situ*, blant vegetasjon og hauger med stein. Dersom en lokalitet blir for "pyntet" kan den oppfattes som en temapark fremfor et område med en rik historie. Derfor er de fleste arkeologiske parkene i mayaområdet lite rensket for vegetasjon, og det er få eller ingen moderne strukturer å se inne på selve området. Coba i dagens Mexico er et eksempel på dette. Der er det få områder som er ryddet for vegetasjon, og derfor stiger de avdekte strukturene opp fra den tette jungelen. Det er kun enkle grusstier og enkelte gjerder som viser til at området har blitt endret i nyere tid. De markerte stiene leder først og fremst til de største og mest imponerende strukturene. En slik utforming resulterer i at mindre og overgrodde strukturer (som gjerne representerer og formidler hvordan den vanlige befolkningen levde) blir forbigått. Ved å kun formidle den forhistoriske eliten kan det være vanskelig for besøkende å se sammenhengen mellom de monumentale, forlatte strukturene og lokalbefolkningen som lever i fattigdom i nærområdet. Ved andre lokaliteter er parkene tilrettelagt ved at større områder har blitt rensket for vegetasjon (se figur 17). Områdene rundt templene, palassene og ballbanene ved de store bystatene var trolig rensket for vegetasjon da de var i bruk i samtiden (Walker 2009: 8). I dag kan nyklippet gress likevel virke pyntet for besøkende. Stephens var med på å danne et slikt bilde av mayasivilisasjonen, da han beskrev overgrodde ruiner og formidlet dem til offentligheten. Han beskrev ruinbyene med et fargerikt språk, og konkluderte med at "*all was mystery, dark, impenetrable mystery*" (Stephens 1841: 104). Bilder av overgrodde lokaliteter fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, vekker også et romantisk bilde av en forsvunnet sivilisasjon hos mange. Det å fremstille ruinene *in situ* med hauger av stein og tett vegetasjon er med på å videreformidle den romantiske idéen om en forsvunnet sivilisasjon som venter på å bli "oppdaget". Det er noen som har bestemt hvordan de arkeologiske parkene skal tilrettelegges og hvilke aspekter ved mayasivilisasjonen som skal fremheves. Det viser til en diskursiv praksis, der det foregår utvalg basert på ulike sannheter og perspektiv.

Besøkende ønsker gjerne å komme tett innpå ruinene, enten ved å gå inn i forskjellige bygninger eller ved å klatre til topps på forskjellige strukturer. Dette behovet kan stamme fra forestillingen om skjulte ruiner i regnskogen, og den romantiske idéen av oppdagere som snubler over disse. Men i dag er det flere og flere av de arkeologiske parkene som stenger av strukturene slik at turister ikke skal klatre på dem. Dette er for å hindre ødeleggelse og ytterligere nedbryting. Lokalitetene med størst besøkspress, som for eksempel Chichen Itza og Tulum, har i dag stengt av nesten alle strukturene. Der det er mindre press fra turister, som for eksempel Dzibilchaltun, er det kun et fåtall av strukturene som er stengt av. Det blir derfor tydelig at graden av tilrettelegging er noe ulik fra lokalitet til lokalitet. Men det finnes flere eksempler på at den moderne mayabefolkningen har uttrykket en frustrasjon over å ikke få muligheten til å bevege seg forbi barrierene som er satt opp for turister. Mayafolket fra landsbyene Ucí og Kancabal på Yuatan-halvøya opplevde det for eksempel som svært negativt at de ikke fikk berøre *El Castillo* ved Chichen Itza, da de endelig sto foran et viktig monument bygget av deres forfedre. For dem var det en følelse av at ruinene tilhørte dem, men at de ikke hadde

mulighet til å oppleve den nærheten de ønsket (Hutson et al. 2014: 387-389). Grunnen til at lokalbefolkningen ikke kan være i nærheten av ruinen, er på grunn av behovet for å beskytte strukturene fra masseturismen. Medlemskapet i UNESCO førte til at presset fra denne masseturismen ble enda større. I Belize finnes det også andre eksempler på utestenging av lokalbefolkningen. Mayafolket i landsbyen Indian Creek hadde et ønske om at lokalsamfunnet skulle inkluderes i en fremtidig utvikling ved den klassiske lokaliteten Nim Li Punit. Dette fikk de ikke gjennomslag for (Parks 2011: 122).



Figur 17: *El Castillo* ved Chichen Itza, Mexico. Området foran de mest kjente strukturene ved lokaliteten er ryddet fullstendig for vegetasjon. Det store antallet turister som besøker Chichen Itza hvert år har i tillegg tråkket ned gresset slik at det noen steder kun er hardpakket jord igjen. Dette er spesielt synlig ved foten av pyramiden der turister flokker sammen for å ta bilder. Foto: Julia H. Hiorthøy

Slike utfordringer finnes det flere eksempler på fra andre verdensdeler. I Zimbabwe oppstod det for eksempel lignende problemer da Matobo nasjonalpark ble ført opp på UNESCOs verdensarvliste i 2003. Da parken havnet på verdensarvlisten oppstod det utfordringer fordi det var spesifisert at tradisjonelle verdier skulle preserveres. Men disse "tradisjonelle verdiene" er i stadig endring i en moderne verden. En slik preservering vil derfor være med på å forhindre en utvikling. I tillegg hadde området blitt brukt i lang tid både for religiøse og politiske formål, og flere blant lokalbefolkningen opplevde det som negativt at turister skulle få fri tilgang til et hellig område. Denne nye invasjonen fra turister resulterte i forstyrrelser i deres daglige og rituelle gjøremål, noe som illustrerer hvordan en lokalitet på UNESCOs verdensarvliste kan miste mye av sin unike karakter. For lokalbefolkningen var oppmerksomheten rundt området ødeleggende (Omland 2006:

255-256), på samme måte som at det er ødeleggende for mayaene at de blir utelukket fra sin egen kulturarv. Hva kan gjøres for at lokales rettigheter ikke blir tilsidesatt når en lokalitet blir ansett som verdensarv? Hvordan kan en verdensarvlokalisitet bli forvaltet og tilrettelagt på en slik måte at den faktisk er et *felles gode* for alle, og ikke bare for en brøkdel av befolkningen?



Figur 18: Religiøse ritualer blir gjennomført foran *Tempel I* ved Tikal, Guatemala. Mayaene har etter fredsavtalen på slutten av 1990-tallet fått rettigheter til å ta i bruk sin egen kulturarv for å gjennomføre hellige seremonier. Foto: Tara Todras-Whitehill (hentet fra Todras-Whitehill 2007)

UNESCO og den autoriserte kulturarvdiskursen avgjør hvilke kulturarvslokalisiteter som fortjener en opphøyet plass i samfunnet, men resultatet er ofte svært ødeleggende for flere lokalsamfunn. For å sikre at masseturismen ikke går på bekostning av urbefolkningen er det nødvendig med en tilrettelegging som medfører at kulturarven er et felles gode for alle. Inkludering av lokalbefolkningen er et viktig grep for å oppnå dette resultatet. Det finnes blant annet eksempler på at mayaene har fått rettigheter til å gjennomføre religiøse ritualer ved flere av de forhistoriske lokalitetene. I Guatemala har mayaene fått lov til å be, gjennomføre seremonier og gi ofringer ved hellige lokaliteter som Tikal, Kaminaljuyu og Iximche (se figur 18). Disse rettighetene ble gitt i 1996 etter en forhandling om fredsavtaler etter flere tiår med væpnet konflikt i landet (Gomez et al. 2010: 121; McAnany 2011: 80). I Belize har Institute of Archaeology også tillatt at enkelte seremonier blir gjennomført ved utvalgte arkeologiske lokaliteter. Toledo-folket har for eksempel danset "*the Deer dance*" og "*the Moro dance*" på den klassiske mayalokaliteten Lubaantun (Parks 2011: 122). En slik aktiv bruk av kulturarven kan være svært positiv, fordi det bidrar til at en levende kultur overlever og videreformidles. Det bidrar også til at besøkende kan se den faktiske sammenhengen mellom de monumentale bysentrene og den lokale befolkningen. Aktiv bruk av kulturarven vil vise til at mayaene *ikke* er et forsvunnet folk, og at de har en tilknytning til de forhistoriske lokalitetene også i dag. I tillegg kan det bidra til å gi den moderne mayabefolkningen en følelse av at de får ta tilbake sin egen historie. Etter å ha vært utestengt i lang tid, er slike rettigheter med på å sikre at kulturarven faktisk er et *felles gode* for alle. Det er et akutt behov for å inkludere dagens maya i kulturarven, slik at det blir satt en stopper for

en "ny koloniseringsperiode". De få tiltakene som er igangsatt i Guatemala og Belize kan være en inspirasjon for de andre landene i mayaområdet.

5.3.4 Formidling

Formidling er en viktig del av den materielle kulturarven. Mayasivilisasjonen blir formidlet på en rekke forskjellige måter gjennom ulike kanaler, for eksempel i de arkeologiske parkene og under markedsføring av turistindustrien (ved bruk av guidebøker, reisebrosjyrer og annen media) (Tegelberg 2013: 82). Måten kulturarven blir formidlet på er med på å påvirke vår forståelse av fortiden. Ved at ulike mennesker snakker og skriver om kulturarven med ulike perspektiv, konstrueres ulike sannheter. Det forekommer et *utvalg* av hva som skal formidles og hvordan. Som nevnt tidligere er for eksempel bruken av begrepet "kollaps" med på å forme vår oppfatning av menneskene som en gang bodde i de forlatte bystatene. Hvordan blir mayaene – både de forhistoriske og de moderne – formidlet i dag? Hvordan kan ulik formidlingspraksis påvirke den moderne befolkningen?

Formidlingen av den materielle kulturarven ved de ulike lokalitetene er relativt knapp. Det er derfor kun besøkende med guide eller ekstra forkunnskap som vil få med seg de nyanserte forholdene ved hver lokalitet. Ved de fleste arkeologiske parkene i Mexico er det kun enkle steintavler innfelt i bakken foran et utvalg av strukturer som forklarer hva bygningen representerer, hva den har blitt brukt til og hvor gammel den er. Foruten disse spredte steintavlene er det gjerne litt informasjon på en plakat ved inngangen. Tavlene er til gjengjeld skrevet både på engelsk, spansk og yukatansk maya (se figur 19). Ved å inkludere tre språk gjøres informasjon tilgjengelig for en større andel mennesker. Det å formidle om mayasivilisasjonen på det lokale mayaspråket har en inkluderende effekt på en urbefolkning og en minoritet, som over lang tid har følt seg oversett og undertrykket. Dette ser man også eksempler på i Norge, der blant annet NTNU Vitenskapsmuseet har tatt i bruk det sørsamiske språket i utstillingen *Tråante 2017: Hvem eier historien?* for å formidle sørsamisk kultur og historie. Det å ta i bruk et minoritetsspråk for å formidle en urbefolknings forhistorie og historie, er et kraftig virkemiddel i veien mot respekt og inkludering. Slike tiltak kan reflekteres tilbake til valget om å ha dedikerte rabatter for lokalbefolkningen ved de arkeologiske parkene i mayaområdet. De som benytter seg av de lokale rabattene er også sikret å kunne lese informasjonen på sitt eget språk.

Fordi det er lite informasjon i de arkeologiske parkene, er det guider som står for store deler av formidlingen. Det er derfor deres synspunkter som er gjeldende. De blir da en del av kulturarvdiskursen. De ansatte som jobber som guider har fått opplæring, men de har også friheten til å formidle ut fra besøkendes interesser. Det er for eksempel ikke alle som ser en sammenheng mellom den forhistoriske og den moderne befolkningen. Guidene har derfor varierende grad av fokus på dette punktet. Men ved den arkeologiske lokaliteten El Rey i delstaten Quintana Roo har guidene fått opplæring i å understreke sammenhengen mellom den forhistoriske og den moderne mayabefolkningen. I dette området er det også en tendens til at den moderne mayabefolkningen er stolt av sin kulturarv og ofte besøker de arkeologiske parkene (Walker 2009: 10, 20, 89). Er det en sammenheng mellom en slik formidling, og lokalbefolkningens syn på den materielle kulturarven?



Figur 19: Formidling av *Capilla Abierta* ved Dzibilchaltun, Mexico. Teksten er kort og konsis, men til gjengjeld forklares strukturen både på spansk (til venstre), yukatansk maya (i midten) og engelsk (til høyere). Foto: Julia H. Hiorthøy

Turistindustrien i mayaområdet er i aller høyeste grad en del av kulturarvdiskursen. Deres markedsføring danner ulike bilder og representasjoner av den materielle kulturarven og menneskene som bor i området. Begrepet "maya" har fått en mer verdi for forbrukere. Det er som en eksotisk vare som kun kan oppleves i mayaområdet. Utviklere bruker derfor mayakultur og -ikonografi for å appellere til turister (Walker 2009: 76, 88). Formidling av mayaene foregår derfor også gjennom reisemagasiner og turistbrosjyrer. Når mayasivilisasjonen og den rike kulturarven markedsføres, er det ofte fokus på at etterkommere fremdeles bor i området. En slik formidling legger vekt på en kulturell kontinuitet mellom en forhistorisk og en moderne befolkning. Dette er appellerende for besøkende, fordi det er få andre plasser i verden der man kan besøke en arkeologisk lokalitet og møte levende etterkommere. Slike fremstillinger er eksotiske tolkninger av den forhistoriske og den moderne mayabefolkningen som oppfyller vestlige fantasier (Magnoni et al. 2007: 366). Besøkende blir blant annet lovet "[...] *an authentic, unspoiled, genuine, pristine, untouched and traditional cultural experience*" (Tegelberg 2013: 86). Et slikt språkbruk reflekterer Stephens arbeider fra 1800-tallet, og er med på å forme et romantisert bilde av mayaområdet. Hvordan påvirker en slik språkbruk allmennhetens oppfatning av mayasivilisasjonen og den moderne befolkningen? Hvordan påvirkes den moderne mayabefolkningen av en markedsføring som fremhever deres tilknytning til den forhistoriske sivilisasjonen? Det er riktignok positivt for urbefolkningen at det blir dratt en sammenheng mellom de moderne og de forhistoriske menneskene.

Det kan være med på å legitimere deres tilstedeværelse og gi dem en plass i vår historie. Utfordringen med en slik fremstilling er at den ikke legger vekt på at mayaene har modernisert og endret seg i vår moderne verden. De har tatt vare på gammel tradisjon og tro, men det betyr ikke at de skal kunne brukes som "tradisjonelle" utstillingsdukker for turister og andre besøkende.

Resultatet er en formidling som tidvis er motstridende. Mayasivilisasjonen blir beskrevet som kollapset, og de arkeologiske parkene er tilrettelagt på en slik måte at denne forestillingen fortsetter. Ved å gjerde inn de arkeologiske monumentene og distansere den lokale befolkningen fra egen kulturarv, er det få som ser sammenhengen mellom de forhistoriske og de moderne menneskene. Clifford (1997: 66) observerte følgende ved Palenque: "[...] *A plan was proposed to re-route the forest trail emerging at the Palace of the Inscriptions so that descending Chol villagers would pass behind the Pyramid, out of sight and outside the ruin proper*". Samtidig som slike forslag blir lagt frem om å fjerne all synlig aktivitet fra den lokale befolkningen i nærområdet, er det også et ønske om å formidle dem som etterkommere. Fordi begrepet "maya" har fått en merverdi er det lønnsomt å bruke dem i markedsføringen av den materielle kulturarven. Det er mye som tyder på at dette er den eneste grunnen til at den moderne befolkningen blir satt i sammenheng med den forhistoriske befolkningen. Det er ikke fordi samfunnet ønsker å oppheve deres status som etterkommere og som en urbefolkning. Det er kun for å tjene på mayaene som en eksotisk vare. Den motstridende formidlingen er med på å danne en usikkerhet rundt hva som faktisk er sannheten.

5.3.5 Masseturisme på godt og vondt

I mayaområdet er det kanskje det økonomiske aspektet ved kulturarven som har blitt mest fremhevet. Det har derfor blitt satset enormt på turisme i området, og flere millioner tilreisende besøker de ulike mayalokalitetene hvert år. Fordi flere av de storslåtte ruinene etter den forhistoriske sivilisasjonen i dag er på UNESCOs verdensarvliste, har det ført til et enormt besøkspress fra interesserte turister (se figur 20 og 21). Enkelte har kalt denne masseturismen for en "ny invasjon" (Walker 2009: 15). Med en ny invasjon indikeres det ikke at den store andelen turister koloniserer området i form av fast bosetning. Men millioner av besøkende strømmer til mayaområdet hvert år, og fyller opp tusenvis av hotellrom. Dermed består invasjonen av en stadig utskifting av mennesker (Brown 1999: 302). Turistindustrien generer et stort antall arbeidsplasser på hoteller, restauranter og ved de arkeologiske parkene. Men vanlige ansatte ved de store hotellene vil kun tjene en brøkdel av de totale inntektene. Det meste går til utenlandske eiere og investorer. Mye tyder derfor på at turistindustrien har vært med på å øke forskjellen mellom rike og fattige. De nye arbeidsplassene kan også gå på bekostning av tradisjonelle kulturelle normer og lokal økonomi. Det er derfor interessant å se hvordan masseturismen har påvirket den moderne mayabefolkningen, både på godt og vondt.

For mange i den moderne mayabefolkningen oppleves turisme som noe som staten har pålagt. I følge T. Ardren (2002: 385) er turismen sjeldent eller aldri initiert på lokalt nivå. Det er paradoksalt med tanke på at en stor del av denne industrien er basert på kulturarven etter mayasivilisasjonen (riktignok i kommersialisert form). Til tross for at masseturismen kan føles som en "ny invasjon", er det likevel mange som ser de positive ringvirkningene og derfor ønsker at det lokale nærområdet skal inkluderes i turistindustrien. Det er en av de enkleste måtene for lokalbefolkningen å få ta del i

utvikling, i form av infrastruktur og andre økonomiske goder. Veier blir asfaltert etter krav fra turistbusser og elektrisitet blir installert når nye øko-hoteller blir bygget i eller i nærheten av mindre landsbyer. I tillegg er det enorme økonomiske muligheter som følger med turistene og den forbedrede infrastrukturen. Utviklingen i Palenque er et eksempel på hvordan turistindustrien påfører samfunnet store forandringer. Da Stephens besøkte lokaliteten på 1800-tallet brukte han en halv dag på å reise fra den moderne byen til mayaruinene. På 1950-tallet var det kun mulig å nå den arkeologiske lokaliteten med hest. I dag kan besøkende kjøre buss og bil langs en asfaltert vei (Clifford 1997: 62).



Figur 20: Turister ved Tulum, Mexico. Den arkeologiske parken er kanskje en av de mest besøkte i Mexico, delvis fordi den ligger flott til langs en dramatisk kystlinje med turkist vann og kritthvite strender (Walker 2009: 11). Foto: Julia H. Hiorthøy

Ved de arkeologiske parkene er det flere blant lokalbefolkningen som blant annet benytter seg av muligheten til å selge suvenirer i eller utenfor området. Det er ved de fleste arkeologiske parkene ikke lov til å selge gjenstander inne på selve området. Men ved noen lokaliteter er det derimot et stort antall selgere som har satt opp handelsboder inne i det arkeologiske parkene. Dette er for eksempel tilfellet ved Chichen Itza. Området har blitt transformert til en enorm handelsplass. Dette er et resultat av at det ikke ble satt strenge restriksjoner for selgere inne på området fra starten av. I nyere tid har regjeringen og INAH derimot ønsket å fjerne alle selgere fra området. Dette har ført til konflikter, og selgerne har på sin side insistert på at de har rett til å være der som etterkommere av de forhistoriske mayaene. De mener de har rett til å utnytte

kulturarven som en økonomisk ressurs (A. Estrada & A. Pérez, personlig kommunikasjon, 17. januar 2020). En tilsvarende konflikt har også funnet sted i Palenque. Der har selgere som tidligere har satt opp handelsboder på innsiden av den arkeologiske parken, blitt ekskludert (Clifford 1997: 61). Slike konflikter understreker problemet som oppstår mellom en nasjonal regjering og en minoritetsgruppe, når en viktig ressurs er av interesse for begge instanser. Hvordan skal slike konflikter løses? Hvem er det som skal ha rett til å bruke kulturarven for økonomisk vinning? Hvordan kan det avgjøres om en selger faktisk er etterkommere av den forhistoriske mayasivilisasjonen? Og er det slik at det kun er etterkommere som burde få lov til å selge gjenstander for egen økonomisk vinning? Disse spørsmålene er vanskelige å svare på fordi ulike interessegrupper har ulike synspunkter.



Figur 21: Turister foran *Temple of the Warriors* ved Chichen Itza, Mexico. Det er estimert at rundt to millioner mennesker besøker lokaliteten årlig. Foto: Julia H. Hiorthøy

Ved markedsføring av kulturarven etter den forhistoriske mayasivilisasjonen, blir det som tidligere nevnt trukket frem at mayaene ikke er et forsvunnet folk. Det fører til at turister som besøker de arkeologiske parkene og områdene rundt, forventer å se den lokale urbefolkningen. Den moderne mayabefolkningen får da muligheten til å tjene litt ekstra til livets opphold ved å stille opp i tradisjonelle klær, ved å gjennomføre tradisjonelle gjøremål eller ritualer og ved å selge håndlagde suvenirer. En slik selvbevisst opptreden basert på kulturarv er svært vanlig i mayaområdet, og er et direkte resultat av masseturismen (Hutson et al. 2014: 376). Det er snakk om en økonomisk mulighet for lokalbefolkningen. Men det er også negative sider ved dette. Dersom det forventes at

mayaene skal se ut på den "tradisjonelle måten" og gjøre alt på den "tradisjonelle måten", kan det forhindre en kulturell utvikling i en moderne verden. En slik formidling av fortiden presenterer også mayaene som et statisk folk, uten noen form for utvikling etter den forhistoriske sivilisasjonens gullalder. Begrepet "tradisjonelt" blir forbundet med noe "uforandret" (Smith 2006: 294). Tilsvarende utfordringer har blitt poengtert i den norske formidlingen av samer, der de tidligere nesten utelukkende ble fremstilt som mennesker som drev med reindrift i tradisjonelle koffer. I forbindelse med Tråante i 2017 (100-årsjubileet for samenes første landsmøte) var det derfor enighet blant norske museer om å formidle flere aspekter ved samenes kultur og historie. I dag er det tross alt bare en brøkdel av samene som driver med reindrift. Men har slike iscenesettelser av den "tradisjonelle" mayakulturen i turist- og formidlingssammenhenger en negativ påvirkning på mayaene? Har det store implikasjoner for deres kulturelle utvikling? Mayaene kan tjene penger ved å fremstille seg selv som tradisjonelle, men når publikum har dratt hjem kan de likevel gå tilbake til sitt vanlige liv. En skuespiller i kostyme kan ta av seg kostyme etter endt arbeidsdag og gå tilbake til å være seg selv. Fortiden kan være både en *"blessing and a burden"* for mayaene. Det er en velsignelse fordi etterkommere er del av en kulturarv som er feiret over hele verden som et ekstraordinært bidrag til menneskenes historie, noe som er en enorm ressurs. Men det er en byrde når hver handling og hvert utsagn fra en som identifiserer seg med mayakulturen, inviterer til en sammenligning med en fortid som alltid er tilstede i nåtiden (McAnany 2011: 88).

5.3.6 En menneskerett og en "stjålet" kulturarv?

Denne oppgaven har vist hvordan UNESCO og andre autoriserte kulturarvinstitusjoner har hatt en stor innvirkning på dagens kulturminneforvaltning i mayaområdet. Siden forvaltningens spede begynnelse i overgangen mellom 1800- og 1900-tallet har det hovedsakelig vært vestlige akademikere og oppdagere som har hatt innvirkning på kulturarven. De aller fleste lokalitetene regnes i dag som statens eiendom. Landene fokuserer i all hovedsak på kulturarven som en økonomisk ressurs. Det faktum at kulturarven er mye mer enn som så, blir tilsidesatt. Det betyr at krav fra etterkommere ikke blir et fokus. Det har alltid eksistert en historisk og moderne maktforskjell i mayaområdet, og generelt sett har mayaene i stor grad blitt ekskludert fra prosesser knyttet til kulturarven (Ardren 2002: 392). De har måttet kjempe hardt for de få rettighetene de har. I Guatemala har mayaene som tidligere nevnt fått muligheten til å samhandle med kulturarven på en helt annen måte enn tidligere, ved å gjennomføre religiøse ritualer i de arkeologiske parkene. Men generelt sett har urbefolkningen få rettigheter til sin egen kulturarv. Hva slags betydning har dette? Hvorfor har etterkommere blitt utestengt fra den moderne kulturminneforvaltningen? Er det snakk om en "stjålet" kulturarv? Og kan inkludering i egen kulturarv ansees som en menneskerett?

Kontroll over den materielle kulturarven er en viktig maktressurs, som har blitt brukt både av og mot urbefolkningsgrupper. Materieell kultur er et fysisk symbol på kulturell identitet, og er derfor en svært viktig ressurs for en urbefolkning som har opplevd kolonisering og undertrykkelse. Smith (2006: 287) sier at *"control of heritage, and thus cultural identity and meaning making, is not only a vital resource in political negotiations, it is also a vital resource for Indigenous cultural expression, community continuity and cohesion"*. Til tross for at markedsføringen av den materielle kulturarven trekker fram at mayaene ikke er et forsvunnet folk, blir ikke urbefolkningen sett på som rettmessige

etterkommere. De har få eller ingen rettigheter knyttet til sin egen kulturarv og har generelt sett lite tilgang til den. Det er svært kritikkverdig at urbefolkningen blir brukt som lokkemiddel for turister, uten at landene klarer å håndtere den etniske pluraliteten i området og fordele ressursene rettferdig mellom ulike interessegrupper (McAnany 2011: 82). Fordi mayaene i stor grad blir utestengt fra sin egen kulturarv, mister de tilgangen til kulturelle verktøy som er viktige for å huske og for å utvikle en forståelse av fortiden. Kulturarven deres blir gjerdet inn og/eller spredd over store områder for å innlemmes i museumssamlinger. D.F. Brown (1999: 303) sier følgende: *"The Maya are threatened with loss of the spaces in which their culture survives, changes, and grows – the space that permits their cultural production"*. Spørsmålet er hvem som kontrollerer hva, og hvorfor? Hvorfor er det slik at urbefolkningen ikke får kontrollere sin egen kulturarv?

Det kan være flere grunner til at mayaene har blitt utestengt fra sin egen kulturarv. Jeg tror begge kollapsene og begge reorganiseringsfasene har påvirket hvordan kulturarven blir forstått og forvaltet i dag. Disse hendelsene har ført til brudd i kontinuitet, i tillegg til store endringer i mayaenes kulturelle utvikling. Kulturminneforvaltningen i området er historisk betinget, og har ikke utviklet seg i et vakuum. På slutten av 1800-tallet var mayaene redusert til en fattig underklasse som følger kolonisering. På dette tidspunktet var kulturarven gjerne forbeholdt eliten. Det oppstod derfor et skille mellom menneskene som tolket og brukte kulturarven (ofte vestlige akademikere), og menneskene som kun var tilknyttet kulturarven i form av fysisk arbeidskraft (ofte den lokale befolkningen). Menneskene som i dag har kontroll over store deler av den materielle kulturarven, er derfor ikke etterkommere etter den forhistoriske sivilisasjonen. I Norge sier Lov om kulturminner (Kulturminneloven 1978: §12 og §14) at staten skal ha eiendomsrett til utvalgte løse kulturminner og båter, skipsvrak, etc., når det er klart etter forholdene at det ikke lenger er en rimelig mulighet for å finne ut hvem som er eier. Det samme er tilfellet i flere av landene i mayaområdet. Dermed er det kanskje ikke rimelig å si at staten har "stjålet" kulturarven fra urbefolkningen. Det er rimelig at land har lover som sikrer uerstøttelige kulturminner. Men kulturarven kan bli ansett som stjålet i den forstand at den moderne mayabefolkningen ikke får de rettighetene de burde ha hatt til å samhandle med egen kulturarv. Tidligere forskning har vist at grupper som har blitt marginalisert av kolonisering, anser kulturarven som viktige ikoner for frihet og delt gruppeidentitet. Mayaene har derfor blitt fratatt en viktig ressurs for identitetsskaping. Hvilke rettigheter burde mayaene ha til sin egen kulturarv? Er for eksempel kulturarven en menneskerett?

I FNs *Declaration of Human Rights* står det i artikkel 27 at "enhver har rett til å fritt delta i samfunnets kulturelle liv, til å nyte kunst og til å få del i vitenskapelig fremgang og goder" (Christophersen 2013: 22). Det har derfor flere som har diskutert om den materielle kulturarven burde regnes som en menneskerett. Kulturarven er en del av samfunnets kulturelle liv, og er i aller høyeste grad viktig for både identitetsskaping og kulturell forståelse og utvikling. Meskell (2010: 841) mener derimot at det er forskjell mellom fundamentale menneskerettigheter og mer generelle krav. Urbefolkningsgrupper har et legitimt krav om å kreve rettigheter til landområder eller kulturarv, men er det like viktig som retten til liv, frihet og personlig trygget? Jeg tror kulturarv er utrolig viktig i en verden som har gått gjennom en rask moderniseringsprosess. Rester etter fortidige samfunn kan gi en følelse av tilhørighet og sikkerhet. Dette er kanskje spesielt viktig for grupper som har blitt marginalisert gjennom kolonisering og globalisering. De har et ekstra stort behov for å finne sin plass i en moderne verden. De har behov for å danne en gruppeidentitet på bakgrunn av det som eksisterte før invasjon og kolonisering. Ved å

si at inkludering i egen kulturarv er en menneskerett blir det vanskeligere å ignorere krav fra minoriteter. Men jeg tror først og fremst at det er viktig å fremheve FNs *Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*. Det er et rammeverk som kan bidra til inkludering og aktiv bruk av kulturarven. Ved å følge UNDRIP vil urbefolkningsgrupper få flere rettigheter til egen kulturarv, og jeg tror det er avgjørende å begynne på detaljnivå når det kommer til slike rettigheter. Menneskerettighetene nevner kun ved en enkel setning at enhver har rett til å fritt delta i samfunnets kulturelle liv, mens UNDRIP går mer detaljert inn på hva dette faktisk går ut på.

6 Videre forskning

Denne oppgaven har reist fundamentale spørsmål til dagens eierskap og forvaltning av kulturarven i mayaområdet. Det er et svært omfattende forskningsfelt, og det er klart at flere elementer som kan fremheves og diskuteres videre. Det er enkelte elementer i oppgaven som kun er nevnt i korte trekk, men som det hadde vært interessant å studere videre med et mikro- eller makroperspektiv. Her kommer jeg til å trekke frem tre temaer som er nevnt i oppgaven, men som kan undersøkes videre med andre perspektiver og andre teoretiske og metodiske rammeverk. Fordi kulturarven er diskursiv av natur, finnes det derimot flere temaer enn de som nevnes her som kan forskes videre på. Til tross for at en rekke forskjellige akademikere har diskutert og analysert den materielle kulturarven i mayaområdet, vil det aldri bli en mangel på ting å ta tak i eller problemer å undersøke.

Kulturarven er dynamisk, og det er en rekke forskjellige interessegrupper som snakker om og for hvordan den skal forstås, forvaltes, formidles og brukes. Det er sosiale og kulturelle utfordringer med hvordan kulturarven i mayaområdet blir forvaltet i dag, og videre forskning kan for eksempel fokusere på hvordan slike utfordringer kan løses. Fokuset kan da ligge på mayaområdet som helhet, eller på enkelte lokalsamfunn. Hvordan kan den materielle kulturarven forvaltes på en slik måte at den er et felles gode for alle? Hva slags formidlingsstrategier kan tas i bruk for å understreke den moderne mayabefolkningens rolle, både som etterkommere og som et folk som har gått gjennom en kulturell utvikling? Hva kan gjøres for at urbefolkningens rettigheter, blant annet nedtegnet i FNs *Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, blir fulgt?

Videre forskning kan også fokusere på hva slags fordeler og ulemper en aktiv bruk av kulturarven kan medføre. I Guatemala og Belize er det eksempler der den moderne mayabefolkningen har fått tatt i bruk den materielle kulturarven, blant annet gjennom religiøse ritualer. De har da fått lov til å gjennomføre både ofringer, danser og andre riter inne i de arkeologiske parkene. Hva slags betydning har en slik inkludering for urbefolkningen? Hvordan kan en slik inkludering ha en positiv innvirkning på lokalmiljøet? Hvordan kan en slik bruk av kulturarven bidra til en større forståelse av sammenhengen mellom den forhistoriske befolkningen og den moderne befolkningen? Hvordan kan en slik aktiv bruk av kulturarven påvirke de arkeologiske monumentene, både på godt og på vondt?

Det er også en mulighet å se nærmere på mayaene som en "subaltern" gruppe innenfor kulturarvdiskursen. De er i dag i stor grad utenfor den dominerende diskursen, som i all hovedsak består av autoriserte kulturarvorganisasjoner som UNESCO og ICOMOS. Hvordan kan mayaene organisere seg slik at de i større grad blir en del av den dominerende kulturarvdiskursen? Hva slags betydning vil en lokal organisasjon med innflytelse til å påvirke kulturminneforvaltningen ha for urbefolkningsgrupper og lokalsamfunn?

7 Avslutning

I denne oppgaven har jeg presentert mayasivilisasjonens kollaps, reorganisering og materielle kulturarv. Kapittel fem har analysert og diskutert problemstillingene som oppgaven reiser. Til tross for at temaene knyttet til kollaps, reorganisering og den materielle kulturarven er presentert under ulike undertitler, er disse elementene tett knyttet sammen. I dette kapittelet skal jeg avslutte oppgaven ved å presentere konkrete svar på de tre problemstillingene.

(1) Når kollapset mayasivilisasjonen, og hva var de utløsende årsakene?

Mayasivilisasjonen er et system som har gått gjennom flere sykluser med vekst, konservering, kollaps og reorganisering. I denne oppgaven har jeg tatt for meg kollapsen på 900-tallet og kollapsen på 1500-tallet. Disse kollapsene har hatt ulike forløp og ulike resultater. Kollapsen på 900-tallet foregikk hovedsakelig i et geografisk avgrenset område, det sørlige lavlandet, og var trolig forårsaket av tørke og dermed en mangel på vann. Klimatisk data viser at perioden var markert av flere alvorlige tørkeperioder, og osteologisk data indikerer at befolkningens diett endret seg drastisk i enkelte områder. Men det finnes ikke nok data til å fastslå med sikkerhet at det var tørke som var den utløsende årsaken til kollaps. Det er derimot nok til å si at det kan ha vært en sannsynlighet. Mangel på vann vil ha resultert i at innbyggere flyttet fra byer for å finne sikrere vannkilder i andre områder. Det nordlige lavlandet har den største konsentrasjonen av cenoter i mayaområdet, og det er rimelig å anta at enkelte kan ha forflyttet seg til dette området.

Kollapsen på 1500-tallet var mer alvorlig og førte til store endringer over hele mayaområdet. De aller fleste samfunnsmessige systemene falt som følger av den spanske invasjonen. Det var dermed denne som var en utløsende årsak for kollaps. Spanjolene bragte med seg sykdommer som utryddet store deler av populasjonen og de som overlevde ble pålagt nye sosiale, politiske og religiøse systemer. På bakgrunn av dette er det kollapsen på 1500-tallet som resulterte i en fullstendig kollaps av *mayasivilisasjonen*. Men til tross for at sivilisasjonen falt, er ikke mayaene et forsvunnet folk. Flere grupper overlevde invasjonen, men det som kjennetegner den forhistoriske sivilisasjonen forsvant som følger av at de overlevende måtte tilpasse seg det nye samfunnet ved hjelp av en reorganisering.

(2) Hvordan reorganiserte mayasivilisasjonen seg etter kollapsen?

Mayasivilisasjonens kollapser har hatt ulike forløp og ulike resultater. Det gjelder også de to påfølgende reorganiseringsfasene. Dette viser til den sosial-økologiske systemteoriens idé om at en reorganiseringsfase kan føre til en tilnærmet lik eller helt ulik vekstfase. Det skjedde ikke store endringer i samfunnet fra klassisk til postklassisk tid. Enkelte elementer forsvant (f. eks steler og langdatering) og enkelte ting ble tilpasset en ny politisk orden. Mennesker forflyttet seg og bysentre ble opprettet i nye området. Foruten dette fortsatte trolig sivilisasjonen i stor grad som før. Etter kollapsen på 1500-tallet skjedde det derimot store endringer i samfunnet som følger av invasjon og kolonisering. Mayaene responderte ulikt på den spanske invasjonen. Enkelte valgte å innrette seg fullstendig etter de nye kulturelle normene, mens andre valgte å holde så mye som mulig på det som var. Enkelte grupper inngikk et kompromiss med begge de kulturelle systemene, der de holdt på enkelte tradisjonelle elementer og tok til seg enkelte nye elementer. Men resultatet av reorganiseringen på 1500-tallet var den samme: Det ble et brudd i kontinuitet i det som var og det som ble. Mayaenes utvikling i en moderne

verden førte til at de ble mer og mer distansert fra den forhistoriske sivilisasjonen. Derfor er det mange i dag som ikke ser sammenhengen mellom den forhistoriske og den moderne befolkningen.

(3) Hva slags betydning har mayasivilisasjonens kollaps for dagens eierskap og forvaltning av den materielle kulturarven, og hvordan påvirker dette den moderne mayabefolkningen?

Idéen om at mayasivilisasjonen kollapset påvirker hvordan vi tolker og forstår den materielle kulturarven i dag. Det påvirker også hvordan kulturarven blir forvaltet og formidlet i nåtiden. Begge kollapsene har resultert i at samfunnet har reorganisert seg, noe som gjør at forestillingen om et brudd i kontinuitet blir større. Da spanjolene ankom kontinentet på 1500-tallet var det allerede flere ruiner i mayaområdet, etter de store byene som hadde kollapset på 900-tallet. Til tross for at det bodde mennesker i postklassiske byer på dette tidspunktet, ble ikke denne befolkningen sett i sammenheng med de klassiske ruinene. Kollapsen på 1500-tallet reduserte den lokale befolkningen til en fattig underklasse. Derfor var det ingen akademikere som på 1800- og 1900-tallet så sammenhengen mellom dem og de monumentale strukturene som ble "oppdaget" i regnskogen. En slik oppfatning har blant annet blitt understreket av Stephens, da han på 1800-tallet forklarte hvordan lokalbefolkningen i området ikke visste hvem som hadde bygget de forfalte byene. Kollapsene har derfor bidratt til idéen om en forsvunnet sivilisasjon.

Den materielle kulturarven i mayaområdet blir i dag hovedsakelig eid og forvaltet av staten. De arkeologiske parkene som konstrueres blir tilrettelagt for turister, ikke nødvendigvis for lokalbefolkningen. Det er derfor turistenes ønsker og behov som fremheves. Deres ønsker er gjerne å oppleve ruiner *in situ* for å få en følelse av mystikk og spenning i en overgrodd regnskog. Denne romantiske forestillingen stammer fra Stephens og andre oppdagere sine observasjoner, beskrivelser og bilder fra 1800-tallet og utover. Derfor blir den materielle kulturarven gjerne formidlet i parker som overgrodde og forlatte. Ved parkene er det lite som tilsier at etterkommere av menneskene som en gang bygget de monumentale strukturene fremdeles eksisterer. Men mayaene er ikke et forsvunnet folk. Det er minst syv millioner som lever i mayaområdet i dag. Disse videreformidler tradisjonelle språk og kulturelle normer. Måten kulturarven blir forvaltet i dag, har en påvirkning på denne moderne urbefolkningen ved at de ofte blir utestengt fra sin egen kulturarv.

Både modernisering og utvikling, globalisering og konstruering av nasjonale identiteter, og fattigdom og sosiokulturell marginalisering har bidratt til et omfattende tap av historisk og kulturell arv i mayaområdet (Ishihara et al. 2008: 307). Denne arven er et viktig instrument for den moderne mayabefolkningen, og deres identitetsbygging og overlevelse i en moderne verden. Det er derfor ødeleggende for deres kultur at arkeologiske monumenter blir revet for å bygge nye luksushoteller. Det er ødeleggende at den kulturarven som gjenstår blir gjerdet inn for å skape arkeologiske parker. Det er ødeleggende at den moderne mayabefolkningen blir utestengt fra sin egen kulturarv. Mayaene har gjennom historien blitt undertrykket og marginalisert. De har opplevd invasjon, krigføring, misjon og ødeleggelse. De har opplevd å bli utestengt fra sin egen kulturarv. Men som M. Coe (2005: 255) sier: "[...] *The Maya are actually increasing, not dwindling, in numbers, and a heightened awareness that they are all one people with a glorious past, and an adaptability to change, may help them survive for centuries into the future*".

Litteraturliste

- Abel, N., Cumming, D.H.M. & Anderies, J.M.** (2006)
Collapse and Reorganization in Social-Ecological Systems: Questions, Some Ideas, and Policy Implications. *Ecology and Society* 11(1), 17.
<http://www.ecologyandsociety.org/vol11/iss1/art17>
- Alexander, R.T.** (2004)
Yaxcaba and the Caste War of Yucatán: An Archaeological Perspective. Albuquerque: University of New Mexico Press
- Amnesty International** (ingen dato)
Indigenous People. Hentet 27. april 2020 fra <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/indigenous-peoples/>
- Ardren, T.** (2002)
Conversations about the Production of Archaeological Knowledge and Community Museums at Chunchucmil and Kochol, Yucatán, México. *World Archaeology* 34(2), 379-400. <https://www.jstor.org/stable/827919>
- Balée, W.L. & Erickson, C.L.** (2006)
Time, Complexity and Historical Ecology. I W.L. Balée & C.L. Erickson (red.), *Time and Complexity in Historical Ecology: Studies in the Neotropical Lowlands* (s. 1-17). New York: Columbia University Press
- Bawaya, M.** (2005)
Maya Archaeologists Turn to the Living to Help Save the Dead. *Science* 309(5739), 1317-1318. <https://doi.org/10.1126/science.309.5739.1317>
- Blommaert, J.** (2005)
Discourse: A Critical Introduction. Cambridge: Cambridge University Press
- Boileau, A.** (2014)
Maya Exploitation of Animal Resources During the Middle Preclassic Period: An Archaeozoological Study from Pacbitun, Belize (Masteroppgave). Trent University, Ontario
- Bradtmöller, M., Pastoors, A., Weninger, B. & Weniger, G.** (2010)
The repeated replacement model – Rapid climate change and population dynamics in Late Pleistocene Europe. *Quaternary International* 247(2012), 38-49.
<https://doi.org/10.1016/j.quaint.2010.10.015>
- Brattli, T.** (2009)
Managing the Archaeological World Cultural Heritage: Consensus or Rhetoric? *Norwegian Archaeological Review* 42(1), 24-39.
<https://doi.org/10.1080/00293650902904505>
- Brattli, T. & Brandalsmo, J.** (2015)
Democracy and cultural heritage as a dense discourse: An issue of multiplicity, complexity and unpredictability. I G. Swensen & T. Guttormsen (red.), *Heritage, Democracy and the Public: Nordic Approaches* (s. 2-22). Dorchester: Ashgate
- British Museum Images** (ingen dato)
Temple of Kukulcan; the Castillo. Hentet 03. mars 2020 fra <https://www.bmimages.com/preview.asp?image=00885752001&itemw=4&itemf=0003&itemstep=1&itemx=5>
- Brown, D.F.** (1999)
Mayas and Tourists in the Maya World. *Human Organization* 58(3), 295-304.
<https://doi.org/10.17730/humo.58.3.y21r5586l5941121>
- Burr, V.** (2015)
Social Constructionism (3. utg.). London: Routledge

- Carter, P.** (1987)
The Road to Botany Bay: An Exploration of Landscape and History. Minnesota: University of Minnesota Press
- Chase, A.F. & Scarborough, V.** (2014)
 Diversity, Resiliency, and iHOPE-Maya: Using the Past to Inform the Present. *Archaeological Papers of the American Anthropological Association* 24(1), 1-10.
<https://doi.org/10.1111/apaa.12025>
- Christensen, A.L.** (2011)
Kunsten å bevare: Om kulturminnevern og fortidsinteresser i Norge. Oslo: Pax Forlag
- Christophersen, A.** (2013)
 Splitte, forene, styrke og svekke: Kulturarv, konflikt og menneskerettigheter. I J. Sæbøe (red.), *Verdens kulturarv: Om angrep på vår felles hukommelse og om Yasar Kemals litterære forsvar* (s. 13-27). Oslo: Arneberg Forlag
- Clifford, J.** (1997)
 Palenque. *Log. Museum Anthropology* 17(3), 58-66.
<https://doi.org/10.1525/mua.1993.17.3.58>
- Coe, M.D.** (2005)
The Maya (7. utg.). New York: Thames & Hudson
- Cote, M. & Nightingale, A.J.** (2012)
 Resilience thinking meets social theory: Situating social change in socio-ecological system (SES) research. *Progress in Human Geography* 36(4), 475-489.
<https://doi.org/10.1177/0309132511425708>
- Cumming, G.S. & Collier, J.** (2005)
 Change and Identity in Complex Systems. *Ecology and Society* 10(1), 29.
<http://www.ecologyandsociety.org/vol10/iss1/art29>
- Decree N220-97** (1997)
Law for the Protection of the Cultural Heritage of the Nation. Hentet 02. februar fra https://en.unesco.org/sites/default/files/honduras_law97cltprop_entof
- Demarest, A.** (2004)
Ancient Maya. The Rise and Fall of a Rainforest Civilization. Cambridge: Cambridge University Press
- Diamond, J.** (2006)
Collapse: How Societies Choose to Fail or Survive. London: Penguin Books
- Douglas, P.M.J., Pagani, M., Canuto, M.A., Brenner, M., Hodell, D.A., Eglinton, T.I. & Curtis, J.H.** (2015)
 Drought, agricultural adaption, and sociopolitical collapse in the Maya Lowlands. *PNAS* 112(18), 5607-5612. <https://doi.org/10.1073/pnas.1419133112>
- Drouin, M.** (2016)
 "The realities of power": David Stoll and the story of the 1982 Guatemalan genocide. *Journal of Genocide Research* 18(2-3), 305-322.
<https://doi.org/10.1080/14623528.2016.1186956>
- Eidshaug, J.S.P.** (2013)
The Formation of Knowledge on Maya Cenotes. An Analysis of the History of Archaeological Research Regarding the Cenotes of the Yucatan Peninsula, Mexico (Masteroppgave). NTNU, Trondheim
- Ekern, S.** (2020a)
 Guatemala. I *Store norske leksikon*. Hentet 31. mars 2020 fra <https://snl.no/Guatemala>

- Ekern, S.** (2020b)
El Salvador. I *Store norske leksikon*. Hentet 30. mars 2020 fra https://snl.no/El_Salvador
- Fairclough, N.** (1995)
Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. London: Longman
- Fairclough, N.** (2012)
Critical discourse analysis. I J.P. Gee & M. Handford (red.), *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* (s. 9-20). New York: Routledge
- Gomez, F., Hiemstra, W. & Verschuuren, B.** (2010)
A Law on Sacred Sites in Guatemala. *Policy Matters* 17(2010), 119-123. https://www.researchgate.net/publication/249418837_A_Law_on_Sacred_Sites_in_Guatemala
- Grue, J.** (2011a)
Hva er kritisk diskursanalyse? I T.R. Hitching, A.B. Nilsen & A. Veum (red.), *Diskursanalyse i praksis: Metode og analyse* (1. utg., s. 111-115). Kristiansand: Høyskoleforlaget AS
- Grue, J.** (2011b)
Maktbegrepet i kritisk diskursanalyse: Mellom medisinske og sosiale forståelser av funksjonshemming. I T.R. Hitching, A.B. Nilsen & A. Veum (red.), *Diskursanalyse i praksis: Metode og analyse* (1. utg., s. 116-135). Kristiansand: Høyskoleforlaget AS
- Gunderson, L.H. & Holling, C.S.** (2002)
Panarchy. Understanding Transformations in Human and Natural Systems. Washington: Island Press
- Guttormsen, T.S. & Swensen, G.** (2016)
Introduction: Heritage, Democracy and the Public. I T.S. Guttormsen & G. Swensen (red.), *Heritage, Democracy and the Public* (1. utg, s. 1-10). London: Routledge
- Hill, R.M.** (1992)
Colonial Cakchiquels: Highland Maya Adaptation to Spanish Rule, 1600-1700. San Diego: Harcourt Publishing
- Hitching, T.R. & Veum, A.** (2011)
Introduksjon. I T.R. Hitching, A.B. Nilsen & A. Veum (red.), *Diskursanalyse i praksis: Metode og analyse* (1. utg., s. 11-39). Kristiansand: Høyskoleforlaget AS
- Holling, C.S.** (1973)
Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics* 4(1973), 1-23. <https://www.jstor.org/stable/2096802>
- Holling, C.S.** (2001)
Understanding the Complexity of Economic, Ecological and Social Systems. *Ecosystems* 2001(4), 390-405. <https://doi.org/10.1007/s10021-001-0101-5>
- Houston, S.D. & Inomata, T.** (2009)
The Classic Maya. Cambridge: Cambridge University Press
- Hunter, R. & Sluyter, A.** (2011)
How incipient colonies create territory: The textual surveys of New Spain, 1520-1620. *Journal of Historical Geography* 3(2011), 288-299. <https://doi.org/10.1016/j.jhg.2011.01.005>
- Husby, O.** (2002)
Gustav Strømsvik – Ukjent norsk maya-arkeolog. *SPOR* 2002(2), 45-47

- Hutson, S.R., Herrera, G.C. & Chi, G.A.** (2014)
Maya heritage: entangled and transformed. *International Journal of Heritage Studies* 20(4), 376-392. <https://doi.org/10.1080/13527258.2012.756422>
- Hølleland, H.** (2007).
Gamle og nye europeere og deres kultur: Om konstruksjon av kulturell kontinuitet. *Primitive Tider* 10(2007), 23-29
- Ishihara, R., Coc, M., Parks, S. & McAnany, P.A.** (2008)
The (MACHI) Project in Belize: Bridging the Past and the Present through a Public Education program in the Toledo District, Belize. I J. Morris, S. Jones, J. Awe & C. Helmke (red.), *Research Reports in Belizean Archaeology: Papers of the 2007 Belize Archaeology Symposium* (s. 307-313). Belmopan: National Institute of Culture and History
- Kulturminneloven** (1978)
Lov om kulturminner (LOV-1978-06-09-50). Hentet 21. mai 2020 fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>
- Lentz, D.L., Dunning, N.P., Scarborough, V.L., Magee, K.S., Thompson, K.M., Weaver, E., Carr, C., Terry, R.E., Islebe, G., Tankersley, K.B., Sierra, L.G., Jones, J.G., Buttles, P., Valdez, F. & Hernandez, C.E.R.** (2014)
Forests, fields, and the edge of sustainability at the ancient Maya city of Tikal. *PNAS* 111(52), 18513-18518. <https://doi.org/10.1073/pnas.1408631111>
- Magnoni, A., Ardren, T. & Hutson, S.** (2007)
Tourism in the Mundo Maya: Inventions and (Mis)Representations of Maya Identities and Heritage. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 3(3), 353-383. <https://doi.org/10.1007/s11759-007-9042-8>
- McAnany, P.A.** (2016)
Maya Cultural Heritage: How Archaeologists and Indigenous Communities Engage the Past. London/New York: Rowman & Littlefield
- McAnany, P.A. & Parks, S.** (2012)
Casualties of Heritage Distancing: Children, Ch'orti' Indigeneity, and the Copán Archaeoscape. *Current Anthropology* 53(1), 80-107. <https://www.doi.org/10.1086/663687>
- McCrea, H.** (2010)
Diseased Relations: Epidemics, public health and state-building in Yucatán, Mexico, 1847-1924. Albuquerque: University of New Mexico Press
- McKillop, H.** (2006)
The Ancient Maya: New Perspectives. London/New York: W.W. Norton
- Meskill, L.** (2002)
The Intersections of Identity and Politics in Archaeology. *Annual Review of Anthropology* 2002(31), 279-301. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.31.040402.085457>
- Meskill, L.** (2010).
Human rights and heritage ethics. *Anthropological Quarterly* 83(4), 839-860. <https://www.jstor.org/stable/40890841>
- Montejo, V.** (1999)
Voices from Exile: Violence and Survival in Modern Maya History. Norman: University of Oklahoma Press
- Mortensen, L.** (2006)
Experiencing Copán: The Authenticity of Stone. I H. Silverman (red.), *Archaeological Museums in Latin America* (s. 47-63). Gainesville: University Press of Florida

- Offerdal, H.E.** (2019)
Mexico. I *Store norske leksikon*. Hentet 29. mars 2020 fra <https://snl.no/Mexico>
- Omland, A.** (2006)
The ethics of the World Heritage concept. I C. Scarre & G. Scarre (red.), *The Ethics of Archaeology: Philosophical Perspectives on Archaeological Practice* (s. 242-259). Cambridge: Cambridge University Press
- Parks, S.** (2011)
Winning Title to Land but Not to Its Past: The Toledo Maya and Sites of pre-Hispanic Heritage. *International Journal of Cultural Property* 2011(18), 111-129. <https://doi.org/10.1017/S0940739111000063>
- Peterson, L.C. & Haug, G.H.** (2005)
Climate and the Collapse of Maya Civilization. *American Scientist* 93(4), 322-329. <https://doi.org/10.1511/2005.4.322>
- Phillips, N. & Hardy, C.** (2002)
Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction. California: Sage Publications
- Redman, C. L. & Kinzig, A.** (2003)
Resilience of Past Landscapes: Resilience Theory, Society, and the *Longue Durée*. *Conservation Ecology* 7(1), 14. <http://www.consecol.org/vol7/iss1/art14>
- Rein, T.** (2018)
Subaltern. I *Store norske leksikon*. Hentet 10. mai 2020 fra <https://snl.no/subaltern>
- Resalliance** (ingen dato)
Adaptive Cycle. Hentet 26. november 2019 fra <https://www.resalliance.org/adaptive-cycle>
- Restall, M.** (1997)
The Maya World: Yucatec Culture and Society, 1550-1850. Stanford: Stanford University Press
- Reyes-Foster, B.M.** (2014)
Maya Geography and Culture: Ancient and Contemporary. I C. Smith (red.), *Encyclopedia of Global Archaeology* (s. 4710-4715). New York: Springer
- Rosen, A.M. & Rivera-Collazo, I.** (2012)
Climate change, adaptive cycles, and the persistence of foraging economies during the late Pleistocene/Holocene transition in the Levant. *PNAS* 109(10), 3640-3645. <https://doi.org/10.1073/pnas.1113931109>
- Ruston, B.-J.** (1999)
The Pan-Maya Movement: The Promotion of Cultural Equality in Guatemala (Masteroppgave, The University of Western Ontario). Hentet 12. april 2020 fra <http://www.collectionscanada.ca/obj/s4/f2/dsk2/ftp01/MQ58076.pdf>
- Sabloff, J.A.** (2008)
Archaeology Matters: Action Archaeology in the Modern World. California: Left Coast Press
- Sameloven** (1989)
Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold (LOV-1987-06-12-56). Hentet 05. mai 2020 fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1987-06-12-56>
- Sanford, V., Álvarez-Arenas, S.D. & Dill, K.** (2016)
Sexual Violence as a Weapon During the Guatemalan Genocide. I V. Sanford, S.D. Álvarez-Arenas & K. Dill (red.), *Gender Violence in Peace and War: States of Complicity* (s. 34-46). New Jersey: Rutgers University Press

- Sharer, R.J. & Traxler, L.P.** (2006)
The Ancient Maya (6. utg.). California: Stanford University Press
- Silverman, H. & Ruggles, D.F.** (2007)
 Cultural Heritage and Human Rights. I H. Silverman & D.F. Ruggles (red.),
Cultural Heritage and Human Rights (s. 3-29). New York: Springer
- Siverts, H.** (2018)
 Ladino – del av befolkningen. I *Store norske leksikon*. Hentet 31. mars 2020 fra
https://snl.no/ladino_-_del_av_befolkningen
- Siverts, H.** (2020)
 Mestis. I *Store norske leksikon*. Hentet 31. mars 2020 fra <https://snl.no/mestis>
- Skeates, R.** (2004)
Debating the Archaeological Heritage. London: Duckworth
- Smith, L.** (2006)
Uses of Heritage. London/New York: Routledge
- Smith, L.** (2010)
 Ethics or social justice? Heritage and the politics of recognition. *Australian
 Aboriginal Studies Journal* 2010(2), 60-68.
https://www.researchgate.net/publication/299033288_Ethics_or_social_justice_Heritage_and_the_politics_of_recognition
- Stavenhagen, R.** (1990)
The Ethnic Question: Conflicts, Development, and Human Rights. Tokyo: United
 Nations University Press
- Stephens, J.L.** (1841)
Incidents of Travel in Central America, Chiapas, and Yucatan. London: John
 Murray
- Söchtig, J., Álvarez-Iglesias, V., Mosquera-Miguel, A., Gelabert-Besada, M.,
 Gómez-Carballa, A. & Salas, A.** (2015)
 Genomic insight on the ethno-history of the Maya and the “Ladinos” from
 Guatemala. *BMC Genomics* 2015(16), 131. <https://doi.org/10.1186/s12864-015-1339-1>
- Tegelberg, M.** (2013)
 Framing Maya culture: Tourism, representation and the case of Quetzaltenango.
Tourist Studies 13(1), 81-98. <https://doi.org/10.1177/1468797613477771>
- Thompson, V.D. & Turck, J.A.** (2009)
 Adaptive Cycles of Coastal Hunter-Gatherers. *American Antiquity* 74(2), 255-278.
<https://www.jstor.org/stable/20622426>
- Thuesen, N.P.** (2020a)
 Honduras. I *Store norske leksikon*. Hentet 29. mars 2020 fra
<https://snl.no/Honduras>
- Thuesen, N.P.** (2020b)
 Belize. I *Store norske leksikon*. Hentet 01. april 2020 fra <https://snl.no/Belize>
- Todras-Whitehill, E.** (2007)
 In Tikal, Temples in the Mist. *The New York Times*. Hentet 12. februar 2020 fra
<https://www.nytimes.com/2007/12/16/travel/16Tikal.html>
- Tozzer, A.M.** (1966)
Landa's Relación de las Cosas de Yucatan: A Translation. New York: Kraus
 Reprint Corporation
- Tunbridge, J.E. & Ashworth, G.J.** (1996)
Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict.
 Chichester: John Wiley

- Turner, B.L. & Sabloff, J.A.** (2012)
Classic Period collapse of the Central Maya Lowlands: Insights about human-environment relationships for sustainability. *PNAS* 109(35), 13908-13914. <https://doi.org/10.1073/pnas.1210106109>
- UNESCO** (1972)
Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Hentet 28. januar 2020 fra <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
- UNESCO** (2004)
The Criteria for Selection. Hentet 28. januar 2020 fra <http://whc.unesco.org/en/criteria>
- UNESCO** (2007)
Arabian Oryx Sanctuary. Hentet 19. april 2020 fra <https://whc.unesco.org/en/list/654/>
- UNESCO** (2019)
Operational Guidelines for the Implementing of the World Heritage Convention. Paris: UNESCO World Heritage Center
- UNESCO** (ingen dato)
World Heritage List. Hentet 07. februar 2020 fra <https://whc.unesco.org/en/list/>
- United Nations** (2007)
Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Hentet 27. april 2020 fra <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples.html>
- Van der Auwera, S.** (2012)
Contemporary Conflict, Nationalism, and the Destruction of Cultural Property During Armed Conflict: A Theoretical Framework. *Journal of Conflict Archaeology* 7(1), 49-65. <https://doi.org/10.1179/157407812X13245464933821>
- Walker, C.J.** (2009)
Heritage or Heresy: Archaeology and Culture in the Maya Riviera. Tuscaloosa: The University of Alabama Press
- Walker, B., Gunderson, L., Kinzig, A., Folke, C., Carpenter, S. & Schultz, L.** (2006)
A Handful of Heuristics and Stone Propositions for Understanding Resilience in Social-Ecological Systems. *Ecology and Society* 11(1), 13. <http://www.ecologyandsociety.org/vol11/iss1/art13>
- Walker, B., Holling, C.S., Carpenter, S.R. & Kinzig, A.** (2004)
Resilience, Adaptability and Transformability in Social-Ecological Systems. *Ecology and Society* 9(2), 5. <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5>
- Webster, D.** (2002)
The Fall of the Ancient Maya: Solving the Mystery of the Maya Collapse. London: Thames & Hudson
- White, C.D.** (2006)
Ancient Diet at Lamanai and Pacbitun: Implications for the Ecological Model of Collapse. I D.M. Reed & S.L. Whittington (red.), *Bones of the Maya: Studies of Ancient Skeletons* (s. 171-180). Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Widlok, T., Aufgebauer, A., Bradtmöller, M., Dikau, R., Hoffmann, T., Kretschmer, I., Panagiotopoulos, K., Pastoors, A., Peters, R., Schäbitz, F., Schlummer, M., Solich, M., Wagner, B., Weniger, G. & Zimmermann A.** (2012)
Towards a theoretical framework for analyzing integrated socio-environmental systems. *Quaternary International* 274(2012), 259-272. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2012.01.020>

Williamson, K., Given, L.M. & Scifleet, P. (2018)

Qualitative Data Analysis. I K. Williamson & G. Johanson (red.), *Research Methods: Information, Systems, and Contexts* (2. utg, s. 453-475). Cambridge: Chandos Publishing

Wu, Z. & Hou, S. (2015)

Heritage and Discourse. I E. Waterton & S Watson (red.), *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research* (s. 37-51). New York: Palgrave Macmillan

